

TÜRKİYE-AZERBAJCAN İLİŞKİLERİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ

**2023
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER**

Narmin RZAYEVA

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ASKER**

TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Narmin RZAYEVA

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ASKER

T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK
Ağustos 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU	13
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	13
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	13
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	14
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	15
1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE.....	16
1.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçevenin Önemi.....	16
1.2. Politik Ekonomi ve Uluslararası İlişkiler	17
1.3. Devletlerin Egemenliği ve Egemen Eşitlik.....	26
1.3.1. Egemenlik.....	26
1.3.2. Egemen Eşitlik	27
1.4. Ulusal Çıkar, Karşılıklı Çıkar ve Bağımlılık.....	27
1.5. Küreselleşme ve Ulusal Egemenlik İkilemi	29
1.6. İş Birliği ve Entegrasyon	33
1.7. Stratejik İş Birliği ve Stratejik Ortaklık	35
1.8. Bölgesel Güvenlik	35

2. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ: EVRELER VE GELİŞMELER.....	37
2.1. Azerbaycan Türkiye İlişkilerinin Gelişim Evreleri (Eski Dönemlerden 1990'lara Kadar).....	37
2.2. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) ve Sovyetler Dönemi	39
2.3. Ayaz Mutallibov Dönemi Azerbaycan-Türkiye İlişkileri	41
2.4. Ebulfez Elçibey Dönemi Azerbaycan-Türkiye İlişkileri	46
2.5. Haydar Aliyev Dönemi.....	47
2.6. İlham Aliyev Dönemi.....	54
3. İKİLİ İLİŞKİLERİN EKONOMİ POLİTİĞİ.....	56
3.1. Azerbaycan-Türkiye Ekonomik ilişkilerinin Genel Görünümü	56
3.2. Sederek Köprüsünün Açılışı.....	58
3.3. İlk Bölgesel Petrol Projesi: Bakü- Tiflis- Ceyhan Petrol Boru Hattı.....	59
3.4. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı.....	60
3.5. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı	62
3.6. Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP) Projesi	62
3.7. Zengezur Koridoru.....	64
3.8. Azerbaycan- Türkiye Askeri İlişkileri.....	65
3.9. Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan İş Birliği	71
3.10. Türk Devletleri Teşkilatı Bünyesinde Gelişen İş Birliği.....	73
SONUÇ	78
KAYNAKÇA.....	83
ÖZGEÇMİŞ	93

TEZ ONAY SAYFASI

Narmin RZAYEVA tarafından hazırlanan “TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ali ASKER

Tez Danışmanı, Uluslararası Siyaset Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 28/08/2023

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Osman KURTER (KBÜ)

.....

Üye : Prof. Dr. Ali ASKER (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN (ÇAKÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Narmin RZAYEVA

İmza :

ÖNSÖZ

Tezimin her aşamasında ilmî tecrübesi, fikriyatı ve emekleriyle şahsıma yol gösteren, rehberlik eden, akademik zorlukları aşarak, aynı zamanda sevmeme vesile olan kıymetli hocam, tez danışmamın Prof. Dr. Ali ASKER, tez savunması sırasında yapıcı eleştiri, tavsiye ve uyarılarıyla tez çalışmasının olgunlaşmasına önemli katkı sağlayan saygıdeğer Dr. Osman KURTER ve Dr. Öğretim Üyesi Ali Samir MERDAN hocalarıma içtenlikle teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, her zaman yanımda bulunan, beni cesaretlendiren kıymetli aileme şükran ve minnetim daimdir.

Tez çalışması boyunca teknik sorunların aşılmasında desteklerini hiç eksik etmeyen okul arkadaşım İhsan Haşim KUTLUK'a teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZ

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri uluslararası sistemde benzerine rastlanmayan, son derece özel ve özgün niteliğe sahiptir. Günümüzde “Bir millet iki devlet” sloganını resmi söylem ve eyleme geçirmiş olan Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler sadece dil, din ve soy birliğine dayanmaz. İlişkilerin yüksek düzeyde gelişimini belirleyen bir diğer boyut karşılıklı siyasi ve ekonomik çıkarlardır. Azerbaycan Cumhuriyeti Türkiye’nin Güney Kafkasya’da etkinlik tesis etmesini kolaylaştıran önemli bir partnerdir. Bahsi geçen partnerlik, eşit egemen haklara sahip iki devletin karşılıklı çıkarları üzerine inşa edilmiştir. Türkiye-Azerbaycan iş birliği bölge devletleri, ayrıca Türk cumhuriyetlerinin de dikkatini çekmektedir. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki başarılı bir şekilde ilerleyen iş birliği siyasi, ekonomik, güvenlik, enerji, kültürel vs. alanlarda üçüncü tarafı (tarafları) da kapsamına alan projelerin uygulanmasına yol açmaktadır.

Türkiye Sovyetler Birliği’nin dağılması sırasında Azerbaycan’ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olarak tarihe geçmiştir. Bu tanıma kararı sıradan bir diplomatik olay değildir; bilakis tarihe not düşüleceği düşüncesiyle gerçekleşmiş olan bir hadisedir. Tanıma kararından bugüne kadar geçen süre zarfında ikili ilişkilerin çok çeşitli alanlarında yaşanan gelişmeler bugün itibariyle önce stratejik ortaklık, daha sonra ise stratejik müttefiklik düzeyine yükselmiştir. Halihazırda ilişkilerin ekonomik boyutu ticaret, ulaşım ve enerji güvenliği istikametinde gün geçtikçe ilerlemektedir.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ekonomik politığını inceleyen tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konuya ilişkin temel kavramların kuramsal altyapısı ele alınmıştır. İkinci bölümde 1991 sonrası dönemde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişim süreçleri ayrı ayrı dönemler halinde incelenmiştir. Üçüncü bölümde ikili ilişkilerin ekonomi politığı kapsamında ulaştırma, demiryolları, petrol ve doğalgaz hatları, Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan ortaklığı kapsamındaki projeler, ayrıca İkinci Karabağ Savaşı sonrası bölgesel iş birliği ve Zengezur Koridoru konuları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Azerbaycan İlişkileri; Azerbaycan Dış Politikası; İkili İlişkiler; Ekonomik İlişkiler; Bölgesel İş Birliği

ABSTRACT

Turkey-Azerbaijan relations have an extremely special and unique character, the like of which is not found in the international system. The relations between Turkey and Azerbaijan, which have put the slogan “One nation two states” into official discourse and action today, are not based only on the unity of language, religion and ancestry. Another dimension that determines the high level of development of relations is mutual political and economic interests. The Republic of Azerbaijan is an important partner that facilitates Turkey's establishment of activities in the South Caucasus. The aforementioned partnership is built on the mutual interests of two states with equal sovereign rights. Turkey-Azerbaijan cooperation attracts the attention of the regional states and also the Turkic republics. The successful cooperation between Turkey and Azerbaijan has political, economic, security, energy, cultural, etc. It leads to the implementation of projects that include third parties in these areas.

Turkey went down in history as the first country to recognize the independence of Azerbaijan during the collapse of the Soviet Union. This recognition decision is not an ordinary diplomatic event; on the contrary, it is an event that took place with the idea that it will be noted in history. During the period since the recognition decision, the developments in various fields of bilateral relations have increased to the level of strategic partnership first and then strategic alliance as of today. Currently, the economic dimension of relations is progressing day by day in the direction of trade, transportation and energy security.

The thesis study examining the economic policy of Turkey-Azerbaijan relations consists of three parts. In the first part, the theoretical background of the basic concepts related to the subject is discussed. In the second part, the development processes of Turkey-Azerbaijan relations in the post-1991 period are examined in separate periods. In the third part, within the scope of the political economy of bilateral relations, transportation, railways, oil and natural gas lines, projects within the scope of Turkey-Azerbaijan-Georgia partnership, as well as regional cooperation after the Second Karabakh War and Zangezur Corridor issues are discussed.

Keywords: Turkey-Azerbaijan Relations; Azerbaijan Foreign Policy; Bilateral Relations; Economic Relations; Regional Cooperation

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Ekonomi Politığı
Tezin Yazarı	Narmin RZAYEVA
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Ali ASKER
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	28/08/2023
Tezin Alanı	Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	93
Anahtar Kelimeler	Türkiye-Azerbaycan İlişkileri; Azerbaycan Dış Politikası; İkili İlişkiler; Ekonomik İlişkiler; Bölgesel İş Birliği

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Political Economy of Türkiye-Azerbaijan Relations
Author of the Thesis	Narmin RZAYEVA
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Ali ASKER
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	28/08/2023
Field of the Thesis	Department of International Relations
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	93
Keywords	Turkey-Azerbaijan Relations; Azerbaijan Foreign Policy; Bilateral Relations; Economic Relations; Regional Cooperation

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
AzHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
AzKP	: Azerbaycan Komünist Partisi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketleri
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
p.	: page
pp.	: pages
RG	: Resmi Gazete
s.	: sayfa
SETA	: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SİHA	: Silahlı İnsansız Hava Aracı
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
ss.	: sayfalar (sayfadan sayfaya)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi

- TAP** : Trans Adriyatik Boru Hattı Projesi
- TBMM** : Türkiye Büyük Millet Meclisi
- TÜRKPA** : Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi
- TÜRKSOY** : Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
- vb.** : ve benzeri
- vd.** : ve diğerleri

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Tez çalışmasının konusunu Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ekonomi politiği oluşturmaktadır. Bu kapsamda iki ülke arasındaki ilişkilerin temel parametrelerinin belirleme ve mahiyetini açığa çıkarma bakımından kuramsal alt yapısını belirleme, ilişkilerin tarihi gelişim sürecini irdeleme ve nihayetinde iki ülke arasındaki ilişkilerin ekonomik politik boyutunu belirleyen iş birliği projelerin incelenmesi önem arz etmektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın temel amacı iki ülke arasındaki ilişkilerin ekonomik politiğinin çerçevesini belirlemek ve bu kapsamda yer alan projelerin önemini ortaya koymaktır. Araştırma, Türkiye’deki alan yazınına bilimsel bir çalışma kazandırarak katkı sağlamaktır. Soğuk Savaş’ın ardından iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişim seyri siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda yükselen bir çizgide devam etmektedir. Azerbaycan’ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan’ın sorunlarını uluslararası platformlarda her zaman savunmuştur. Büyük devletlerin baskısı ve Ermenistan’ın işgalci tutumu karşısında Türkiye devleti bir taraftan Azerbaycan’a destek sağlarken, diğer taraftan ikili ilişkilerin gelişmesi yönünde özel çaba sarf etmiştir. Dolayısıyla Azerbaycan Türkiye’nin dost ve kardeş ülkesi olmasının yanı sıra, yüksek düzeyde stratejik iş birliği içinde bulunan mtfeğidir. “Bir millet iki devlet” ilkesi üzerine inşa edilen Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin karşılıklı çıkarlara dayalı iş birliğinin temel alanlarından biri de ekonomik ilişkilerdir. Bu bağlamda ikili ilişkilerin ekonomik politiğini ele alan bir tez çalışması ilişkilerin reel politik erevde tasvir edilerek yorumlanması bakımından büyük önem arz etmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmanın temel konusunu Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ekonomik politiği teşkil etmektedir. Araştırma, uluslararası ilişkilerde yaygın şekilde uygulanan “tarama-inceleme yöntemi ile gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın ana konusundan hareketle Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Azerbaycan Dış Politikası, İkili

İlişkiler, Ekonomik İlişkiler, Bölgesel İş Birliği ve diğer anahtar kelimeler üzerinden kitap, makale, tez, tebliğ, rapor, gazete haberleri ve internet kaynakları taranarak tasnif edilmiş, ardından konuya ilişkin iktibaslarla bulunarak çalışmanın önceden belirlenmiş bölüm ve alt başlıkları kapsamında metne aktarılmıştır. Tez çalışması, yukarıda da belirtildiği üzere üç ana başlık altında tasarlanmıştır. Bu başlıklar, tezin ana konusu kapsamında bir bütünlük arz ederken, önceden belirlenmiş araştırma sorularının yanıtlanması açısından büyük kolaylık sağlamıştır. Böylelikle, bilimsel araştırma teknik ve yöntemlerine uyularak devam eden bu çalışmanın sonunda, görüş ve önerilerin de yer aldığı sonuç bölümü şekillenmiştir. Tez çalışmasında kullanılan kaynaklar bilimsel yazım kuralları çerçevesinde dizilerek kaynakça bölümü oluşturulmuştur. Tez çalışmasında konuya ilişkin Türkçe, Azerbaycan Türkçesi, İngilizce ve Rusça kaynaklar kullanılmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ekonomi politikasını ele alan tez çalışmasının temel hipotezi şu şekilde belirlenmiştir: Türkiye-Azerbaycan ilişkileri sadece soy birliği ve kardeşlik ilişkilerine değil, aynı zamanda reel politik bağlamda karşılıklı çıkarlara dayanmıştır. Bu çıkarları belirleyen temel parametreler arasında ilişkilerin ekonomi politikasını belirleyen belli başlı proje ve ortaklıklar büyük önem arz etmektedir. Siyasi ilişkilerin gelişmesi ekonomik ilişkiler alanında yeni açılımları beraberinde getirirken, ekonomik ilişkilerde seyredilen yükseliş karşılıklı olarak siyasi ilişkilerin gelişmesine ivme kazandırmaktadır.

Bu doğrultuda tez çalışması boyunca aşağıdaki sorunlara yanıt aranmaya çalışılmıştır:

- İkili ilişkilerin ekonomi politikasını belirleyen kavramsal ve kuramsal nelerdir?
- İkili ilişkilerin gelişim süreçleri hangi evrelerden geçerek bugüne kadar ulaşmıştır.
- İkili ilişkilerin ekonomi politikasını şekillendiren önemli projeler hangileridir ve bu projeler, ilişkilerin gelişimine nasıl katkı sağlamaktadır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Araştırmanın konusu Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinin ekonomi politiği ile sınırlandırılmıştır. Uluslararası ilişkilerin ekonomi politiği adıyla şekillenen yeni disiplin veya bilimsel araştırma alanı çerçevesinin doğru belirlenmesi, dolayısıyla salt ekonomik ilişkiler değil, iki ülke arasındaki siyasi gelişmeleri etkileyen ekonomik projelerin kapsam ve sınırlılıklarının belirlenmesi tez çalışması sırasında karşılaşılan zorluklardandır. Her ne kadar Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin farklı yönlerini ele alan literatüründe çok sayıda çalışma olsa da ekonomi politiğini inceleyen araştırmaların sınırlı sayıda olması, tez çalışması sırasında karşılaşılan bir diğer zorluktur.

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçevenin Önemi

Uluslararası politik ekonomi uluslararası ilişkiler ekseninde ortaya çıkan siyaset bilimi ve iktisadi bilimleri de içine alan bir disiplin alanıdır. Ekonomi ile siyasetin aynı çatı altında incelenmesi daha derin yaklaşımların doğmasına neden olurken ekonomik faktör ile siyasal alanın birbirlerini nasıl etkilediğini gözleme fırsatı sunar. Uluslararası politik ekonomi bir bilim dalı olarak uluslararası ticaret, para politikası, finansal krizler gibi konuların temelde hangi dinamiklerden etkilendiğini inceler. Aynı zamanda iç istikrara sahip devletlerin dış politikada nasıl bir davranış sergilediği yine ekonomi politiğin inceleme kapsamındadır.

Günümüzde küresel alanda iletişim ve ulaşımın artmasıyla ülkeler arasındaki ekonomik süreçler hız kazanmıştır.

Rekabet ve ekonomik büyüme sonucunda ortaya çıkan krizler de karşılıklı ekonomik bağıllık ve ekonomik bölgeselleşme neticesinde etkisini daha şiddetli hissettirmeye başlamıştır. Bu durum, ülkeleri bu krizin aşılabilmesi için yeni politikalar üretmeye ve diplomatik hamleler yapmaya zorlamıştır.¹

Bu noktada ülkelerin gerek ekonomik gerekse siyasal alanda iş birliği anlaşmaları yapma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Mevcut durum ülkeleri, kendi amaçları doğrultusunda uzlaşma ve anlaşmaya yönlendirirken, diğer yandan karşılıklı bağımlılık doktrinini ortaya çıkarmıştır. Tezin ana konusu olan Türkiye Azerbaycan ekonomi politiğini incelediğimizde ilişkilerin SSCB'nin kuruluşundan önce, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) döneminden başladığı görülmektedir. Cumhuriyetin yıkılmasının ardından bu ilişkilerin bir süre Moskova'nın görece esnek kontrolünde yürütülse de Sovyet totaliter sisteminin gittikçe katılaştığı bir ortamda Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin çok kısıtlı bir şekilde seyrettiği görülmüştür. İkili ilişkilerin yeni evresi Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle başlamıştır. Şu gerçektir ki 1990'lı yıllardan günümüze kadar gelen süreçlerde ikili ilişkilerde sağlam adımlar atmıştır. 1994'te Ermenistan'ın saldırısıyla başlayan Birinci Karabağ Savaşı

¹ Arzu Al, "Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Siyaset Bilimi Dergisi*, Cilt: 2 Sayı: 1, 2015, (ss.143-159), s. 146.

Azerbaycan'a ağır kayıplar yaşatmıştır. Bu süreçte Azerbaycan sesini dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmış, BM ve AB gibi uluslararası kuruluşlar nezdinde yoğun diplomatik temaslarını sürdürmüştür. Fakat bu örgütler adil bir tutum sergilemediği gibi dolaylı olarak sorunun daha da derinleşmesine ivme kazandırmışlardır. Azerbaycan bu dönemde hem bölgesel komşuluk ilişkilerinde hem de uluslararası devletlerle ticari ilişkilerinde ılımlı bir politika izlemiştir. Azerbaycan, bölge ülkeleriyle iş birliği temaslarını sürdürürken, Türkiye ve Gürcistan ile birlikte hem sanayi ve teknolojik hem de askeri ve ulaşım hatları bakımından pek çok projeye imza atmıştır. Saldırgan politikalarını sürdüren Ermenistan ise doğal olarak bu projeler dışında kalmıştır. Bölgede barış, istikrar ve refah için büyük tehdit oluşturan Ermenistan'ın yayılmacı politikaları karşısında Azerbaycan'ın yanında yer alan, diplomatik ve siyasi kanallarla ona destek veren, ilerleyen süreçlerde bu desteğin askeri boyutunu da geliştiren tek ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. 2016 yılında Ermenistan'ın taciz ateşi ile başlattığı 4 Günlük Savaş olarak adlandırılan çatışmada Azerbaycan devletinin karşılık vererek Ermeni kuvvetlerini püskürtmesi bölgesel iş birliği mekanizmasının bir başarısı olarak kabul edilmiştir. 2020 gelindiğinde yine Ermenistan tarafından başlatılan İkinci Karabağ Savaşı Azerbaycan Ordusunun zaferi ile sonuçlanmıştır. Ekonomi politik boyutuyla öne çıkan anlaşma süreçleri aynı zamanda bölgesel güvenlik açısından da fayda sağlamaktadır. Bu durum, yaklaşık 30 yıl süren bu sorun bölgesel iş birliğinin getirilerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Yukarıda bahsi geçen gelişmeler ve dönemler kapsamında iki ülke arasındaki ilişkilerin ekonomi politliğini irdelemek için öncelikli olarak bu alanla ilgili kavram ve kuramların ele alınması gerekecektir. Kavramsal zeminin oluşturulması ikili ilişkilerin ekonomi politliğini daha açık şekilde ortaya koyma fırsatı sunacaktır. Bu yüzden Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ekonomi politliğini konu alan tez çalışmasında öncelikli olarak alanla ilgili temel kavramların teorik yönleriyle ele almakta fayda vardır.

1.2. Politik Ekonomi ve Uluslararası İlişkiler

Siyaset ve ekonomi birbirlerine bağımlı olan, ayrıca etkileşim halinde olan ve ülkeden ülkeye farklılıklar gösteren iki olgudur. Bazı ülkelerde ekonomi siyasete göre şekillenirken bazılarında da siyaset, iktidar olmak uğruna -özellikle mevcut hükümet

politikaları- ekonomiden güç alarak ekonomi politikalarıyla beraber hareket etmektedir. Birbiriyle karşılıklı ilişkide bulunan ekonomi ve politika arasındaki bağlantı, özellikle uluslararası ilişkiler alanında kendini göstermektedir. Bu bağlantıyı sistemsel açıdan da görmek mümkündür. Keza “*ekonomik sistemler bir neyi nasıl ve neden yaptığını gösterirken politik sistem içeriğini anlamlandırmaktadır. Yani ekonomi ve politika birbirinin tamamlayıcısı olmakta ve politik olanı yorumlarken ekonomik olarak düşünülmesi gerekmektedir.*”²

Bir ülkede ekonomik istikrar enflasyon ve işsizliğin artması ya da düşmesi ile incelenmektedir. Toplumsal refahın sağlanamadığı ülkelerde hükümete karşı bir tavır takınan seçmen kitlesi hükümetten memnuniyetini kendi çıkarları doğrultusunda ekonomik refahla ilişkilendirerek ortaya koyar. Aynı zamanda siyasal karar alma mekanizmaları da seçmenlerin ya da vatandaşların memnuniyetinin ne doğrultuda arttığı ya da düştüğü yönünde fikirleri benimser ve kendi politikalarına bu doğrultuda yön verir. Günümüzde küreselleşme sürecinin yoğun bir şekilde gelişmesi geleneksel dış politikayı yakında etkilemekte ve ekonomi politikalarının yönlendirmektedir. Belirtilmesi gereken hususlardan biri de klasik ekonomi politik yaklaşım ve Marxist ekonomi politiğin farklı kavramlar olmasıdır. Zira Marx, kendi kuramını klasik ekonomi politiğe yönelik bir eleştiri olarak geliştirmiştir.³ Ekonomi politiğin mahiyetini yakından anlamak için bu kavram ile sanayinin gelişimi ve burjuva sınıfının ortaya çıkış süreci arasındaki bağın açıklanması önemlidir. Sanayi Devrimi'nin yaşanması, yeni sınıf yapılarının oluşumu, 1848'de Batı Avrupa genelinde baş gösteren devrimlerin büyük dönüşümleri beraberinde getirmesi ekonomik sistemleri ciddi şekilde etkilemiştir.⁴ Bu tarihten sonraki süreçte ekonomik gelişimler yoğun bir şekilde seyrederken sınıfsal ve devletler arası çekişme ve çatışmalar da hızla dönüşmüştür. Bu gelişmelerin ekonomik temelini irdeleme zarureti ekonomi politiğin bir kuram ve disiplin olarak gelişmesinin önünü açmıştır.

² Ceyhan Haydaroglu, Filiz Korkmaz, “*Ekonomi Politikaları ve Seçmen Davranışları*”, Sosyal Bilimlerde Ekonomi Politik Yazılar, İksad Yayınevi, 2021, (ss.89-135), s.95-96.

³ Mehmet Emir Yıldız, Türkiye’de Popüler Bilim Dergilerinin Eleştirel Ekonomi Politik Çözümlemesi: Bilim ve Teknik ile Popüler Science Örnekleri, (Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basın ve Yayın Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2015, s.47.

⁴ Akış Doğan, Ekonomi Politik: Kavramsal ve Kuramsal Bir Tartışma, (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Malatya,2011, s.88.

Ekonomi politiğin önemli bir kolunu uluslararası ekonomi politika teşkil etmektedir. Uluslararası ekonomik politika çeşitli alanlarda karşımıza çıkan bir disiplinel sistemdir. Sadece uluslararası veya ulusal faktörler olarak değil aynı zamanda küreselleşmenin getirdiği farklı alanlarda da kendini göstermiştir.⁵ Ekonomi politiğin kuramsal ve kavramsal açıdan incelenmesinde bu kavrama veya olguya değişik teoriler ışığında bakılmaktadır. Bu açıdan politik ekonomi, realizm, liberalizm, sosyalizm vs. kavramlar bahsi geçen sorunsalın anlaşılması bakımından temel kavram niteliğini haizdir. Uluslararası politik ekonominin Marxizm, realizm ve liberalizm bağlamında farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Uluslararası politik ekonomide yer alan görüşlerden olan realizm en güçlü aktörün devlet ve uluslararası arenada bir rekabetin olduğunu ve güçlü siyasetin ekonomik refaha bağlı olduğunu savunur. Liberalizmde ise ticaretin olabildiğince serbest oluşu devletlerin sadece “gece bekçisi” görevini üstlenmesi düşüncesi hakimdir. Marxizme göre ise ekonomik kalkınmaya bağlı kapital düzen kendi içinde ayrıştırılmış sınıflar ve sınıf bilin içinde olan grupların birbiriyle sürekli bir çatışma halinde getirmiştir. Bu ekseninde realizm elde olan verilerle bir saptama yaparken liberalizm ve Marxizm ise bir varsayım üzerine şekillenmiştir. Bu yüzden uluslararası politik ekonominin temel parametreleri realizm üzerine kurulmuştur. Yine de realizm liberalizm ya da Marxizmin kendi görüşleri doğrultusunda politika yapım unsurları açıklanabilmektedir.⁶

Realizm zenginleşmenin bütün devletler için nihai hedef olduğunu bunu yaparken de devletlerin kendilerini güvenlik açısından güçlendirmelerine ekonomi politikası olarak ise ihracat oranını arttırırken ithalat oranının düşürülmesi adına birçok politikanın uygulanmasını öngörür. Öyle ki bir dönem popüler olan merkantalist politikalar bu yönde ilerlemiştir.⁷ Uluslararası politik ekonominin en temel teorisi olan realizm dünya siyasetini tanımlamada olanları göz önüne seren bir teoridir. Genel olarak güç politikaları uluslararası çıkarlar ve savunmaya dayalı görüşlere dayanır. Realizm aynı zamanda, etkili politikasıyla milliyetçiliğin ulus devleti ortaya çıkaran parametrelerin bütününe oluşturur. “*Politikayı tarihsel-empirik gerçeklikten hareketle*

⁵ Armağan Örki, *Realist Uluslararası Politik Ekonomi Kuramı Bağlamında Türkiye – İsrail ilişkileri*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Tezi), Edirne, 2019, s.13.

⁶ Armağan Örki, s.14-15

⁷ Dursun Murat Düzgün, “Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı:47, 2020, (ss.256-276), s.260.

düşünölmüş bir yaşam pratiği olarak ele almak ve politikayı, politik alandaki politik sorunların çözümü için kullanmak” realizmi en iyi tanımlayan bir yaklaşım olarak ifade edebilmektedir.⁸

Günümüzde politik ekonomiği güçlü şekilde etkileyen olgulardan biri de küreselleşmedir. Küreselleşmenin etkin bir şekilde ilerlemesiyle çok uluslu şirketlerin ve Birleşmiş Milletler gibi aktörlerin uluslararası sistem içinde rol almaları, bu kurumların sistem içinde güçlü bir statüye sahip olmalarını sağlamıştır. Fakat realizmin ana düşüncesi doğrultusunda uluslararası arenada devletlerin üstünde daha büyük bir güç yoktur.⁹

İkinci Dünya Savaş'ıyla beraber uluslararası ilişkiler disiplinin en temel teorilerinden olan realizmin de diğer uluslararası ilişkiler teorilerin amaçladığı gibi devletler arası barışı mümkün kılmaktır. Realist yazarlar, devleti temel aktör olarak görmektedir. Temel aktör olarak devlet, ülkenin refahını, güvenlik seviyesini maksimum düzeye çıkarmayı hedefler. Bu hedeflere ulaşabilmesi için realist kuramcılara göre, insanlara özgü olan etik davranış, devletlerin karakterlerinde olmaması gereken unsurdur. Uluslararası ilişkiler sisteminin anarşik yapısında devletler, hayatta kalabilmek için ne gerekirse onu yaparlar.

Günümüze dek devlet, güç ve hikmet-i hükümet gibi kavramlarla eş anlamlı bir biçimde açıklanmaya çalışılan çıkara, çeşitli dönemlerde siyasal ortama uygun bir biçimde çeşitli sıfatlar eklenerek bir meşruiyet kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu aynı zamanda kavramın önceliğini ve önemini güçlendirme çabası olarak da kabul edilebilir. Kavramın içerisinde hala bir belirsizlik ve tanımlama zorluğu bulunduğu kabul edilmekle birlikte kavramın kökeni sayılan Machiavelli'den Hobbes'a, Metternich'ten günümüzün liderlerine meşruiyet ve hareket zemini kazandırdığı da reddedilemez.¹⁰

Ulusal çıkar kavramı realizm kuramının önemli bir unsurudur. Devletlerin, silahlanma ve askeri kapasitelerini arttırması, caydırıcılığı yükseltecek ve savaş ihtimalini düşürecektir. Realist teoriye göre, insan doğasının kötü olması nedeniyle savaşın kesin olarak ortadan kalkmayacağını ancak sıklığının ve şiddetinin azaltılabileceğini savunulur.

⁸ Murat Eren Özel, “Politik Realizm Nedir ve Felsefi Kökenleri”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı: 12/13,2017, (pp. 677-690), p.685.

⁹Dursun Murat Düzgün, s.273.

¹⁰ Mitat Çelikpala, “Geçmişten Günümüze Vazgeçilemeyen Kavram: Ulusal Çıkar”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 23, 2005, (ss.439-461), s.458.

Realist teori, idealist yaklaşımı temel alan argümanlara sahip, uluslararası örgütlerin varlığı ve uluslararası ticaretin etkin olması gibi hususların da savaşı tamamen engelleyecek kavramlar olmadığını iddia eder. Anarşi hiçbir zaman bir düzensizlikten bahsetmez. Bu kavram, devletlerin uluslararası alanda yegâne egemenler olduğunu vurgular. Anarşik ortamın getirdiği sistemde, güç dengesi kavramı bu teorinin önemli bir argümanıdır. Realizmin, idealist yaklaşıma göre çok daha basit olması ve idealist yaklaşımın temel argümanlarının, reel politikte daha az geçerli olmasından dolayı, günümüzde de popülerliğini korumuştur. Sonuç olarak, realizm günümüzde, devletlerin hem dış hem de iç politikalarını etki altına alan ve devletlerin hayatta kalabilmesi için temel iki kavram olan ticaret ve güvenlik gibi faktörlerin en yüksek seviyede olmasını hedefler bu yüzden de realizmin önemi hala günümüzün uluslararası platformunda da geçerliliğini korumaktadır.

Uluslararası sistemi tanımlayan iki tip yapı vardır. Bunlar tek kutuplu ve çift kutuplu yapı olarak bilinmektedir. Tek kutuplu yapı, bir devletin kültürel, ekonomik ve askeri nüfuzunun diğer aktörler karşısındaki üstünlük durumunu ifade eder. Tek kutuplu yapıda, sistemde var olan güç dağılımında bir devletin lehine eşitsizliğin söz konusu olduğu bir durumdur. Çift kutuplu yapı, güç dağılımının iki devlet lehine eşitsiz olduğu durumu ifade ederken, çok kutuplu yapılar ikiden fazla devletin güç dağılımındaki avantajlı konumlarının bulunduğu sistemi ifade etmektedir.¹¹ Uluslararası sistemin yapısı çeşitli teoriler tarafından farklı farklı açıklanmıştır. Güç, klasik realistler için sistemi açıklayan önemli bir faktördür. Klasik realistler uluslararası sistemde devletlerin varoluş çatışmasına değinmektedir. Devletler arası etkileşimle ilgili temel görüşler üzerine tartışmalar günümüzde de yoğun bir şekilde sürdürülmektedir. Bu görüşler veya kuramlar çeşitli olduğu gibi farklı disiplinler tarafından geliştirilmiştir. Uzun süre uluslararası ilişkiler düşününü etkisi altında tutan görüşlerde biri güç dengesi kuramıdır. Etkili ve çok sayıda etkili düşünürü etrafına toplayan bu teori *“uluslararası ilişkilerin en üst düzeyde teorik gelişmeyi gösteren klasik düşüneydür.”*¹²

¹¹ Semih Tinas, Uluslararası Sistemde İstikrar, Kutupluluk ve İttifaklar, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Tartışma Metinleri, İstanbul, 2018, (ss.1-13), s. 4. <https://www.ticaret.edu.tr/uploads/dosyalar/921/135%20ULUSLARARASI%20S%98STEMDE%20%98ST%98KRAR,%20KUTUPLULUK%20VE%20%98TT%98FAKLAR.pdf>, (Erişim tarihi: 12.08.2023).

¹² Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 51 Sayı: 01, 1996, (ss71-114), s.87.

Devletlerarası varoluş savaşı, birbirlerinden üstün olma çabası ya da birinin diğerinin önüne geçmesinin engellenmesi konularına değinilmektedir. Klasik realizm tek kutuplu yapıyı desteklemektedir. Çünkü tek bir süper güç olan devletin sistemde daha istikrarlı olacağını savunmaktadır. Ekonomik, sosyal ve siyasal olarak nüfuzlu olacak olan güçlü devletin tüm yapılar üzerinde en istikrarlı olacağı düşüncesi desteklenmektedir. Buna karşın neorealistler tek kutuplu sistemin tüm yapılar içinde en istikrarsız seçenek olduğunu ve gücün herhangi bir şekilde tek yerde toplanmasının, diğer devletleri tehdit edeceğine ve bir denge sağlamak için harekete geçmelerine neden olacağını savunur. Klasik realizme ek olarak gücün uluslararası sistemde önemini kabul eden neorealizm, gücün dengesine odaklanmaktadır. Güç dengesinin istikrarı belirlediğini düşünmektedirler. Realistler gibi anarşik olduğunu savundukları uluslararası sistemde dengelemenin istikrar için belirleyici faktör olduğuna değinmektedirler.

Neorealistlere göre devletler var olan sistemde birbirlerine güven duymaz ve gücün dengelenmesine odaklanırlar. Klasik realistler çok kutuplu sistemin daha istikrarlı olduğu fikrini dile getirirken, neorealistler iki kutuplu sistemin daha istikrarlı olduğu fikrini savunmuşlardır.¹³ Gücün dengelenmesi neorealistlerin düşüncesine göre beraberinde istikrarı getirmektedir. İki kutuplu sistem bu şekilde iki büyük gücün sistemde var olabileceği ve aralarındaki ilişki ile uluslararası sistemde istikrarın sağlanabileceği hususu da kutupluluk düzeninde açıklanmaktadır. Realizm, idealist uygulamalara yönelik eleştirileriyle uluslararası ilişkiler disiplinin oluşum ve gelişim sürecinde itici güç olarak kendini göstermiştir.¹⁴

İki büyük güç, birbirlerine baskın olmamak amacıyla güçlerini dengeleyecektir, bu da sistemde istikrar ile sonuçlanacaktır. Devletlerin hayatta kalma amaçları uluslararası sistemde dengeyi ve istikrarı beraberinde getirecektir. Son olarak hegemonik istikrar teorisini incelediğimizde yine tek kutuplu sistemin en istikrarlı sistem olduğu savı ile karşılaşırız. Güç kavramına vurgu yapan bu teorisyenlere göre kutup sayısı arttıkça istikrarın azalacağı inancı vardır. Uluslararası sistemde dengeleri

¹³ Hasan Basri Yalçın, “Uluslararası Sistem ve İstikrar: Kavramsal Bir Değerlendirme”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sayı: 10, 2015, (209-229), s.212.

¹⁴ Yeldar Barış Kalkan, *Uluslararası İlişkiler Disiplininde Realist Teorinin Gelişimi*, (İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2017, s.35.

yorumlayan tüm teorilerin istikrar konusunu yorumlayabilir. İnsan doğasının iyiliğini savunan liberalizmin de insan doğasının kötü olduğunu düşünen realizmin de nihai açıklamak istediği “düzen” istikrar olarak açıklanabilir.

Liberalizm kuramcılarında, John Locke 1632-1704 arasında yaşamış, İngiliz klasik liberal felsefenin önde gelen düşünürlerinden İngiliz filozoftur. Meşrutî demokrasinin temel fikirlerini tutarlı bir şekilde ortaya koyabilen ilk yazardır ve 17. yüzyılın en önemli filozoflarından birisidir. Düşünce özgürlüğünü, bireyin hareketlerini fikre göre oluşturmak düşüncesini en geniş şekilde yayan ilk filozof olduğu için Avrupa’daki aydınlanma ve Akıl Çağı’nın babası olarak kabul edilir. John Locke’a göre insan akıllı ilk baştan boş bir levhadır. İlerleyen zamanlarda bu akıl deneyimle birlikte gelişir.¹⁵

Locke’un toplumsal sözleşme teorisi ilgili düşünceleri birçok alanda Thomas Hobbes’un düşüncelerine yakınlık göstermiş olsa da temelinde farklılıklar göze çarpmaktadır. Locke’un ortaya koyduğu toplum sözleşmesi, Hobbes’un düşüncesinden çok farklıdır. Locke’nin düşüncelerine göre doğa halinde mülkiyet hakkı gerektiği kadarıyla korunmaz. Bunun üzerine toplumsal sözleşmeyle devlet ortaya çıkarılacaktır. Locke, bireylerin doğa halinden bulunan haklara sahip olduğu ve herhangi bir otoritenin bu hakları müdahale etmemesi gerektiğini söylemiştir.¹⁶

Doğa halindeki bireyler gerçek özgürlük halinde hayatlarını sürdürmektedirler ve herkes için eşitlik vardır. Locke bunun sebebi olarak doğa halinde kimse bir başkasına hâkim halde bulunmaz. Locke’un kabul ettiği görüş, mülkiyet kavramı halen geçerliliğini sürdürmektedir. Locke’un amacı “*Mülkiyet eşitsizliğini nasıl açıklayabilirim?*” olmuştur.¹⁷ Locke bu görüşlerini şöyle açıklamaktadır; “*Mülkiyet sahibi Tanrı’dır. Bir şeyin mülkiyetini kazanabilmek için emek vermek gerekmektedir. Emek vermediğim bir şeyin mülkiyeti bende olamaz.*”¹⁸ Bunun için belli başlı yasaların olduğunu belirtir. Bu yasalar paranın bulunmasına kadar varlığının sürdürmüştür. İlerleyen zamanlarda emeğin satın alınacak bir parametre olacaktır.

Liberalizm orta çağ düzenindeki yapının çözülmesiyle doğan ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla kendisine üzerine oturacağı bir taban bulmuştur. Evrensel Hristiyan dünyası

¹⁵ John Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme- I / II* (çev. Meral Delikara Topçu), Öteki Yayınevi, İstanbul, 1999.

¹⁶ John Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup* (çev. Melih Yürüşen), Liberte Yayınevi, İstanbul, 2018.

¹⁷ Fahri Bakırcı, *John Locke’da Mülkiyet Anlayışı*, Ebabel Yayınları, İstanbul, 2004, s.161.

¹⁸ Fahri Bakırcı, s. 163.

yerine ulusal devletler ortaya çıkmıştır. Tanrının yerini akıl, papanın yerini rasyonel birey, feodal ilişkilerin yerini bir ülkenin uyrukluğu almıştır. 18. y.y. da gerçekleşen Amerikan ve Fransız devrimleri ile bunların yayınladıkları İnsan Hakları Bildirgeleri süreci hızlandırmış, bu dalga tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Liberalizm de bu dalgaların içinden bir siyasal sistem olarak yükselmiştir.¹⁹

Liberal düşünce Sanayi Devrimi ile birlikte daha çok gündeme gelmiştir. Çünkü uluslararası ticaretin yeni bir boyut kazandığı dönemde devletin piyasadan çekilmiş olması ticaretle uğraşan burjuvanın işine yarar niteliktedir, fakat bütün toplumda bir memnuniyet söz konusu değildir.²⁰

Burjuva ve işçi sınıfı arasında refah düzeyi giderek artınca devlet müdahalesinin gerektiği düşünülmüştür ve yeni bir ekonomi politika düzeyinin gerektiği kabul edilmiştir. Devlet gerektiğinde ekonomiye müdahale etkisini saklı tutmalıdır. Liberalizm bireycilik özgürlük piyasa ekonomisi gibi temel ilkelere sahiptir. Piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet bireycilik ve özgürlüğün getirisi ile birlikte ortaya çıkmıştır.²¹

Bireycilik İlkesi; burjuva ve işçi sınıfı arasında refah düzeyi giderek artınca devlet müdahalesinin gerektiği düşünülmüştür ve yeni bir ekonomi politika düzeyinin gerektiği kabul edilmiştir. Devlet gerektiğinde ekonomiye müdahale etkisini sakla tutmalıdır. Liberalizm bireycilik özgürlük piyasa ekonomisi gibi temel ilkelere sahiptir. Piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet bireycilik ve özgürlüğün getirisi ile birlikte ortaya çıkmıştır.

Özgürlük İlkesi; ekonomik özgürlüğün ön plana çıktığı bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması için pozitif özgürlük olarak adlandırılan anlayıştan uzak, daha çok bireylere karışılmaması yönünde ilerleyen bir negatif özgürlük düşüncesine dayanır.

Piyasa Ekonomisi İlkesi; rekabete dayalı özel mülkiyet gibi tercih özgürlüğünün güvence altında olduğu ekonomik sistem modelidir. Çıkarlarını gözeten rasyonel ve aynı zamanda özgür birey anlayışına dayalıdır. Çıkarlarını kendi görüşleri doğrultusunda maksimize etme gayesi altında olan üretici ve tüketiciler ticaret dengesiyle toplumsal

¹⁹ Halis Çetin, "Liberalizmin Tarihsel Kökenleri", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2002, (ss.79-96).

²⁰ Şaban Öztürk, Taha Taştan, "Devletçi Ekonomi- Liberal Ekonomi Karşılaştırması: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:26, 2021, (ss. 836-858), s.839.

²¹ Şaban Öztürk, Taha Taştan, s.841.

refahın yükselmesi için birer unsur olurken bu ekonomi modelinde devlet müdahalesinin olmaması gerekir.

Sınırlı Devlet İlkesi; Liberalizmin hem siyasal hem de ekonomik olarak devletin görev ve yetkilerinin daraltmasını öngören sınırlı devlet ilkesi mevcuttur. Devletin, adalet ve hukuk gibi düzen sağlayıcı unsurlarını sınırlı olarak yapması ticaret ve yaşam özgürlüğü konusunda bireylerin özgürlüklerini sınırlandırılmaması üzerine oluşturulmuş bir ilkedir. Piyasa ekonomisi ve bireysel özgürlük için sınırlı devlet ilkesi şart koşulmuştur.²²

Marxizm, Marx ekonomi politik eleştirisinde kapitalizmin yükseliş sürecinde toplumun üretim biçimi ve emeğin değişimini zemine oturtur. Devlet yönetimini üst yapısal olarak belirleyen Marx üretim bandını ise altyapı olarak tanımlar ve altyapı üst yapıyı belirler şeklinde bir tespitte bulunur; bu tespiti tarihsel materyalizm ile ilişkilendirerek savunur. Politik ekonominin eleştirisi, “biçim gelişimi” ya da “biçim analizi” olarak adlandırılabilir. Bu, tarihsel olarak farklı üretim tarzlarının özgül toplumsallığının kavranmasını amaçlar. “Burjuva” yaklaşımlar, olsa olsa belli ekonomik ve politik biçimler içindeki toplumsal yeniden üretimin bilimi olarak işlerken, bir politik ekonomi eleştirisi, bu biçimlerin bilimi olarak tasarlanmalıdır. Politik ekonomi, çoktan meydana gelmiş ekonomik nesnelerin alanında iş görür, bunları ampirik olarak verili kabul eder ve sistematik oluşum süreçlerine kavramsal olarak nüfuz etmeksizin, bunları döngüsel olarak temellendirebilir.²³

Marx’a göre toplumsal devrim kapitalizmin ortadan kalkmasına ilişkin uygulanacak yoldur. Fakat bunun için dinamik olarak sivil toplumun varlığının ve siyasal alanda etkin bir role ve özgür hareket edebilme hakkına sahip olmasının gerekliliğinden bahseder.²⁴

²² Ayşegül Tayyar, Birol Çetin, “Liberal İktisadi Düşüncede Devlet”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2013, (ss.107-120), s.112-113.

²³ Ingo Elbe, Marx, “Marksizm ve Marksizmler Arasında: Marx’ın Teorisini Okuma Biçimleri”, (Almancadan Çeviren: Sezer Karagöz), *Praksis Dergisi*, Sayı:48, (ss.144-161), s.155.

²⁴ Hasan Uyan, Marksizm ve Devlet İlişkisi: Dünyadaki Uygulamalar ve Günümüzdeki Marksist Devlet Tartışmaları, (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2016, s.31-36.

1.3. Devletlerin Egemenliği ve Egemen Eşitlik

1.3.1. Egemenlik

16. yüzyılın gelmesiyle birlikte Avrupa'da yaşanan gelişmelerin biri de egemenlik kavramıdır. Egemenlik kavramıyla devlet yönetimleri yeniden şekillenecek ve feodal sistemin yerini ulus devlet alacaktır.

Klasik egemenlik anlayışının bir sonucu olarak dönemin ulus devletleri, egemenliğin yegâne temsilcileri olarak hem kendi ülkelerinde hem de uluslararası ortamda hukukun, siyasetin, ekonominin ve kamu politikalarının tek belirleyicisi olarak hareket etmişlerdir.²⁵

Rousseau'nun düşüncelerine göre egemenlik halka aittir ve bölünemezdir.

Klasik egemenlik anlayışı yalnızca iç egemenliği değil aynı zamanda dış egemenlik olarak da değerlendirilir. Uluslararası hukuk normları devletlerin sadece iç egemenlikte değil uluslararası alanda da egemenliğini sınırlandıran bir kıstastır. Öyle ki günümüzde de faaliyetlerini sürdüren birçok uluslararası kuruluşa üye devletler belirli kuralları kabul ettikten sonra bu kuruluşlara üye kabul edilmektedir bu bir bakıma devletlerin kendi egemenliklerini kendilerinin sınırlamasına örnektir.

Klasik egemenlik anlayışının ortaya çıkması ile birlikte iki konu üzerinde tartışılmaya gidilmiştir. Bunlardan ilki devletin ne denli egemenliğe ihtiyacının söz konusu olduğudur. Diğer ise, egemenliğin iç politikada kime ait olduğu üzerinedir. Fakat aşına olduğumuz üzere egemenlik milletlere atfedilmiş bir güçtür. Siyasal sistemde çoğu terimin soyut olarak değerlendirildiğini göz önüne aldığımızda devlet de bu soyut sınıfa dahildir ve bir tüzel kişiliği vardır. Bodin egemenliğin tanımını yaparken devlete verilen bir yetki olduğunu ve siyasetin önkoşullarından birisi olduğunu hatırlatır. Dönemin düşüncesine hâkim olan yaklaşım meşru iktidarın güçlü olduğu yönündedir ve rasyonalite ön plandadır. Ona göre toplumsal hayat için siyasal iktidar şarttır ve modern devletin temelinde dini kurallardan önce siyasal iktidarın varoluşu önemlidir, bu yönüyle akıl bir düstur ile egemenliği tanımlar. Bodin, *“devletin meşruiyeti için dışsal bir kaynağa ihtiyaç yoktur; devlet meşruluğunu kendisinden alır ya da devlet zaten salt devlet olması sebebi ile meşrudur”* tespitinde bulunmaktadır.²⁶

²⁵ M. Nazan Arslanel, Ertuğrul Eryücel, “Küreselleşme Sürecinde Egemenlik Kavramının Dönüşümü”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17, 2013, (ss.23-36), s.34.

²⁶ Serkan Ekiz, “Jean Bodin'in Siyaset Felsefesinde Devlet ve Egemenlik”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 2, 2020, (ss. 633-691), s.686.

Bazı durumlarda devletin yönetmelik ve tüzükler ile sınırlayıcı kurallar koyma yetkisi egemenlik olarak görülse de çağdaş hukuk ile örtüşmemektedir. Siyasi iktidarı belirleme yetkisinin halka verildiği demokratik rejimlerde anayasal olarak egemenliğin millete ait olduğu ve iktidar kaynağının halktan alındığını vurgulamakta fayda vardır.

1.3.2. Egemen Eşitlik

Devletlerin egemen eşitliğinde temel sorun egemen bir erk olarak uluslararası sistem içerisindeki eşitliklerinden kaynaklanmaktadır. Egemen eşitlik kavramı; genellikle uluslararası sistemde eşitliğin aslında egemenliğin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu kavram, tarihsel olarak baktığımızda ilk olarak 17. yüzyılda Vesfalya Antlaşması ile karşımıza çıkmıştır. 1825'te ise evrensel olarak daha aktif bir şekilde kullanılmıştır. 1943 yılına gelindiğinde Moskova Deklarasyonu ile egemen eşitlik bir kez daha vurgulanarak garanti altına alınmıştır. Bu ilke, devletlerin karşılıklı bağımsız aktörler olarak ilişki kurabilme potansiyelini vurgulamaktadır. Bu potansiyele sahip olan devletlerin öncelikle bağımsızlığını kazanmış olması gereklidir. Bağımsızlığını elde etmiş devletler hem diğer devletler ile ilişkilerinde hem de uluslararası arenadaki varlığında diğer devletlere göre egemen eşit olma hakkına sahiptir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde BM sözleşmesi vasıtasıyla egemen eşitliğin önemi vurgulanmıştır. *“Uluslararası sistemde baskın devletlerin güç kapasitelerinin diğer devletlere göre fazla olması uluslararası hukukun uygulaması ve yaptırım gücüne olan etkisini sınırlandırmaktadır.”*²⁷ Devletlerin uluslararası ilişkilerde tanınmasının en önemli özelliği eşitlik olgusu kapsamında yer almaktadır. Teorik ve yasal olarak, bağımsız ve uluslararası arenada tanınan hiçbir devletin başka bir devletten üstünlüğü söz konusu değildir.

1.4. Ulusal Çıkar, Karşılıklı Çıkar ve Bağımlılık

Küreselleşme ile birlikte ticaretin daha kolay hale gelmesi toplumun refah seviyesinin yükselmesiyle hükümetlerin milli gelirlerinin artması konusunda politikalar üretmesi kaçınılmaz olmuştur. Uluslararası ticaretin genişlemesi ve işçilerin entegre

²⁷ Yasin Öztürk, “Uluslararası Hukukta Devletlerin Egemen Eşitliği Kavramının Jus Cogens Niteliği”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, 2017, (ss. 37-53), s.47.

olması finansal açıdan karşılıklı bağımlılığı öne sürmüş ve ekonomik etken olarak karşımıza çıkmıştır. Karşılıklı bağımlılığın kopmasına karşın en önemli etken ekonomik yaptırımlardır. Çünkü ekonomik iş birlikleri karşılıklı bağımlılıkları dayanmaktadır ve ekonomik iş birliklerinin bozulması belirli bir ekonomik maliyet söz konusudur. Aralarında genellikle ticaret veya ekonomik çıkarlara dayanan anlaşmalar bulunan ülkelerin karşılıklı çıkarları bazen eşitlik yönünden örtüşmeyebilir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde bulunan bu ülkelerden bazıları için yapılan anlaşmalar diğerine oranla daha fazla önem arz etmektedir. Bu nedenle yapılan anlaşmalarda pazarlık, bağımlı olunan devlet ile bağımlı olan devletin arasında yapılan anlaşmanın bozulmaması için bağımlı devletin daha fazla taviz verebileceği şeklinde açıklanabilir.²⁸ Bu noktada, devletlerin veya güçlerin sahip oldukları ekonomik güç belirleyici bir etkidir. Nitekim asimetrik ekonomi karşılıklı bağımlılık, ilişkilerde politik bir güç kaynağı olarak kullanılmaktadır. Daha az bağımlı aktörler daha fazla bağımlı olanlar üzerinde siyasi etkisini kullanabilmektedir.²⁹

Karşılıklı bağımlılık teorisine gelen eleştirilerin çoğu devletlerin uluslararası politikada rolünü daralttığı gerekçesiyle küçümseme politikası adı altında karşılıklı bağımlılığı gerektiren devletler arasındaki ilişkilerin belirleyici bir unsur olduğu ve uluslararası sistemde kuralları rafa kaldırmakla itham edildiği de görüşler arasındadır.³⁰

Karşılıklı bağımlılık ilişkisinin öne çıktığı her durumda iki devlet arasındaki ilişki, iki taraftan biri için diğerine göre daha fazla önemlidir. Fakat ilişkinin sağlıklı biçimde devamı üzerine çıkarlara sahiptir. Karşılıklı bağımlılıktan söz edilebilmesi, için iki tarafa da yüklenilecek bir maliyet ve maliyetin tarafların hareket serbestisine ne ölçüde sınırlama getireceğine göre değişiklik gösterir. Devletler arasında iş birliğini güçlendiren entegrasyon hareketlerinin, barış sağlayıcı bir özelliğinin olduğunu da söylemek mümkündür.

Uluslararası alanda iş birliği ve uyumun artması, pek çok konuda bir uluslararası ortak bilincin doğmasına da yardım etmekte ve devletler arasında ortak örgütlenmelerin kurulmasını kolaylaştırmakta ve hızlandırmaktadır. Aslında uluslararası örgütlerin gelişmesi,

²⁸ Emine Akçadağ Alagöz, “Ekonomik karşılıklı bağımlılık kapsamında AB-Çin ilişkileri”, *International Journal of Social Inquiry*, Sayı:9, 2016, (ss.33-56), s.37-38.

²⁹ İlyas İshankulov, *Karşılıklı Bağımlılık Çerçevesinde Türkiye Türkmenistan İlişkileri* (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ, 2019, s.24.

³⁰ Muharrem Gürkaynak, Serhan Yalçın, “Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği, Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 23, 2009, (ss. 73-92), s.78.

XX. yüzyılda toplumsal hayatın uluslararasılaştığının da önemli bir göstergesidir. Artık günümüzün modern devletleri toplumun gelişen ve sürekli çeşitlenen gereksinimlerini kendi başlarına tam olarak karşılayamıyorlar. Bunun için çoğu zaman bir uluslararası iş birliğine gerek duyuluyor.³¹

Devletlerarası ilişkilerde güç dengesinin sağlanmasına ilişkin devletlerin karşılıklı olarak daha savunmasız ve daha hassas olduğuna dair görüşler mevcuttur. Günümüz uluslararası ilişkilerinde dış politikada atılacak adımların antlaşma ya da sözleşmeler kapsamında ve karşılıklı bağımlılıkla ilişkisi göz önüne alınarak değerlendirilmektedir.

Uluslararası sistemde kendi kendine yeten bir devletin mümkün olmayacağı için diğer devletlerle birlikte hareket etme zorunluluğu karşılıklı bağımlılık teorisini ispatlar niteliktedir. Bundan dolayı karşılıklı bağımlılık bir güç ilişkisini tanımlamaktadır. Günümüzde karşılıklı bağımlılığa en çok rastladığımız ekonomik faktördür ve bu faktör diğer faktörlerin önüne geçmektedir.

1.5. Küreselleşme ve Ulusal Egemenlik İkilemi

Küreselleşme kavramı ortaya konulurken; maddi yönü bakımından yapılan değerlendirmeler zaman-mekân bağlamında getirilen çözümler ve kavramın bilişsel yönlerine yöneltilen farklı vurgulamalar öne çıkmaktadır. Bu nedenle küreselleşme üzerine yapılan tanımlamalarda rastgele karşılaştırmalardan daha çok sağlam ve istikrarlı bir devamlılık gösteren dünya geneline yayılmış karşılıklı bağımlılık örüntülerini esas alan yaklaşımlar kabul görmektedir. Küreselleşmenin bu yönüyle geçirgen bir özelliğe evrilen sınırları ve bölgeleri aşarak gelişen toplumsal ilişkiler ile aktivitelerden çok daha fazlasına işaret eden bir özelliğe sahip olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda dünyayı yoğun bir şekilde saran iletişim ağları devletleri ve toplumları olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısıyla küresel olanın artık bölgesel ve yerel olanın yerine geçmesinden ya da bunlara göre öncelik kazandığı bir yapıda, küreselleşmenin lehine bir kaymadan çok yerelde genellikle bölgeler arasında genişleme kaydeden ilişkiler ve güç ağlarının bünyesinde gömülü olarak var olan bir yapıdan söz edilmektedir. Ekonomik küreselleşme uluslararası sistemde yer alan ülkelerin *“birbirlerine çeşitli açılardan bağımlı hale gelmesi ve giderek yakınlaştıkları olgusunun*

³¹ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2017, s. 67.

ön plana çıkmasıdır."³²

1960'lı yıllardan itibaren anılmaya başlanan küreselleşme kavramı, 1980'li yıllarda daha çok başvurulan bir noktaya ulaşmış, 1990'larda artık üzerinde bilimsel değerlendirmeler yapılan ve içinde bulunulan çağda dünya üzerinde meydana gelen gelişmeleri anlamlandırmaya çalışan etütlerin ana teması olarak tercih edilen bir kavram haline gelmiştir. Bu haliyle küreselleşme; yüceltilen bir mit veya çok uluslu şirketler tarafından kullanılan bir propaganda sloganı, devletlerin sınırlarını geçirmen hale getiren bir süreç, neo-liberalizmin ve ekonomik gelişmelerin ya da teknolojik etkenlerin yarattığı dönüşümlerin oluşturdukları bir bütün; sınır aşan iletişim ağlarının, insan hakları üzerine faaliyet gösteren organizasyonların, çevrecilik faaliyetleri ile kadın hakları veya dünya barışı gibi konuların savunulmasında öncelikli bir ifade olarak kullanılır olmuştur.³³

Karmaşık bir ilişkiler ve etkileşim sarmalı olan küreselleşme; tarihsel periyod içerisinde farklı dönemlerde o dönemin kendine özgü dinamiklerine göre farklı bir gelişme seyri kaydetmiştir. Bu seyirdeki aşamalar dikkatle incelendiğinde; ekonomik anlamda meydana gelen farklılaşmaların diğerlerine göre daha önde gelen ve diğerlerini etki altına alarak yönlendiren bir yansımasının bulunduğu genelde kabul gören bir yaklaşım olarak dikkate alınmıştır.

Ekonomik gelişmelerin genel olarak merkezde yer aldığı düşünülen bu etkileri yanında akla gelebilecek hemen her alanda görülen değişim ve dönüşüm yaratan sıra dışı etken faktörler yerine göre öne çıkabilmekte ve zaman-mekân ikileminde çok farklı noktalarda genellemeleri aşan beklenmeyen etkiler de bırakabilmektedir. Netice olarak küreselleşme; devleti esas alan kurumların ve devlet merkezliliğe yapılan göndermelerin yalnızca uluslararası değil, tamamen küresel düzeyde faaliyette bulunan çok çeşitli aktörler arasında söz konusu olan ilişkilerin yapısı içinde eriyen bir süreç olarak tanımlanan bir kavramdır. Küreselleşme bu haliyle kültürden suça, finanstan çevreye kadar varan dünya üzerindeki farklı bölgeler arasında yer alan bağlantılara ve zaman içerisinde bu bağlantılarda görülecek değişim ve genişleme biçimlerine ait bir konu

³² Halil Ceyhun Üstündağ, *Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketlerin Ekonomik Etkinliği ve Türkiye'de Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2017, s.10.

³³ David Held, Anthony McGrew, *Küresel Dönüşüm-Büyük Küreselleşme Tartışması*, (Çev.: Ali Serkan), Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s.10-11.

olarak kabul edilmektedir.³⁴

Küreselleşmenin devlet üzerinde yarattığı etkiler devletin gelişim sürecine koşut olarak gelişen bir seyir izlemiştir. Geleneksel devlet yapılarının yerini modern devlet yapılarına bıraktığı aşamada küreselleşmenin de kendi düzleminde bir farklılaşma kaydettiğini belirtmek mümkündür. Bu anlamda küreselleşmenin devlet olgusu ile girdiği etkileşim, devletin gelişim sürecinde dönemseller olarak dönüşüm yaratan yansımalara yol açmıştır. Modern devlet yapısında ulus temelli siyasal motiflerle şekillenerek yeni bir model halinde ortaya çıkan ulus devlet; son dönemde küreselleşmenin söz konusu etkilerinden payına düşeni ziyadesiyle alan bir yapı olarak bu süreçteki varlığını devam ettirmektedir.

Küreselleşmenin genel bir yaklaşımla devlet üzerinde son aşamada yaratacağı etkiler devletin varlığı üzerinde de nihai neticenin ne olacağı tartışmalarına yön verecek gibi gözükmektedir. Bu bağlamda konuya ilişkin görüşlerin incelenmesi, küreselleşmenin ekonomik, siyasal, kültürel, iletişim ve hukuksal etkilerinin ortaya konulması, bu etkilerin egemenlik ve devlet yapıları üzerinde yarattığı değişim ve dönüşümlere ilişkin sonuçlarının değerlendirilmesi şeklinde ifade edilmeye çalışılacaktır.³⁵

Küreselleşmenin yaşayan bir varlık olarak, modern devletlerin hakimiyetlerini önemli ölçüde aşındırdığı görüşü literatürde sıkça üzerinde durulan bir durumdur. Bilindiği üzere, modern devletler, kendi egemenlik alanları içerisinde her türlü düzenlemeyi yapma haklarına sahip olmuşlardır. Bu temel egemenliklerinden bir tanesi de ekonomik yapıyı düzenleme haklarıdır. Ancak, kapitalizm etkisiyle ulus-devletlerin özellikle özelleştirmelerle ekonomik alandan elini çekmesi ve piyasaların kendi kendini düzenleme yetisine müdahale etmeme prensibi birçok devlet üzerinde etkileri hissedilen çok uluslu şirketlerin doğuşunu hızlandırmıştır³⁶

Egemenlikte küreselleşmeye bağlı olarak meydana gelen dönüşüm konusunda küreselleşmeyi kaçınılamayacak, zorunlu ve geri döndürülmesi imkânsız bir süreç olarak ifade eden aşırı-küreselleşmeciler modern egemenlik ilkesinin de erozyona uğradığına dair iddialarda bulunmuşlardır. Buna karşılık aşırı-küreselleşmecilerin görüşüne şüphe ile yaklaşan, küreselleşmeyi yeni bir olgu olarak görmeyen, yalnızca

³⁴ David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt, Jonathan Perraton, “Küreselleşme”, İçinde: *Sosyoloji-Başlangıç Okumaları*, (Derleyen: Anthony Giddens), (Çev.: Günseli Altaylar), Say Yayınları, İstanbul, 2009, s.71.

³⁵ H. Emrah Beriş, “Egemenlik Kavramının Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:63, Sayı:1 (2008), s.63-64.

³⁶ Onur Şatlı, “Küreselleşme Aktörlerinden Çok Uluslu Şirketlerin Ulus Devlet Ekonomilerine Etkileri: Türkiye Örneği”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10 Sayı:1,2021, (ss.152-169) s.153.

kapitalizmin yeni bir aşaması olarak kabul eden ve devletin bu aşamada sürecin asıl idarecisi olduğunu iddia eden şüpheci merkezde yer alan kapitalist devletlerin egemenliklerinin ulus-üstü oluşumlarla yaptıkları iş birliği neticesinde daha da güçlendiğini savunmuşlardır.

Uluslararası düzenleyici yapılar, ulus-aşırı bütünleşmeler ve ulus-aşırı şirketler artık devletlerin yeni meşruiyet kaynakları olarak görülmektedir. Buradan hareketle, hukuki yönüyle bir statü olarak korunan egemenlik, siyasal yönüyle bir kapasite olarak kapsamlı değişimlere maruz kalmaktadır. Karar alma organı olarak daha önceleri tek otorite olma özelliğini kaybederek değişen devlet, artık siyasal karar alma ve uygulama süreçlerini devlet-altı ve devlet-üstü yapılarla paylaşmaktadır. Sonuçta, modern devletin; ülkesi, egemenliği ve merkezi iktidarı ile arasında var olduğu düşünülen güçlü bağın, bundan böyle daha gevşek bir görünüm sergileyeceği beklentiler arasında yer almaktadır.³⁷

Küreselleşme; ulusal sınırların, ulusal orduların, ulusal egemenliklerin, ulusal kaynakların ve ulusal toplulukların varlığını tehdit eder bir hale gelen bir özellik arz etmektedir. Asıl beklentinin küresel vatandaşlık olduğu bu süreçte, dünya tek bir düzlemde algılanmaya başlanmış, dünyanın bir köşesinde meydana gelen bir olayın diğer köşesinde de benzer etkiler yaratmasıyla, ulus devletlerin bu olaylar üzerindeki kontrol yetenekleri büyük oranda kayba uğramıştır. Bunun neticesinde, uluslararası iş birliği faaliyetleri önem kazanmış ve buna bağlı olarak ulus-üstü oluşumlara ve örgütlenmelere yönelimde artış meydana gelmiştir.³⁸

Ekonomik ve dış güvenliğin sağlanmasında da uluslararası örgütlere üyelik zorunlu bir ihtiyaç seviyesine yükselirken; küreselleşen problem sahalarında gelişen çözüm arayışları, uluslararası örgütlenmelerin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Bununla birlikte, uluslararası sözleşmelere taraf olan ve imza koyan ulus devletler, beklentilerinin aksine egemenliklerini kendi iradeleri ile sınırlandırmışlardır. Temel hak ve özgürlüklerin evrensel bir düzeyde korunmasını hedefleyen sözleşmeler ise çoğu kez dünyanın her köşesinde benzer etkiler göstermekte yetersiz kalmış, ayrıca etnik anlamda

³⁷ Özlem Kaygusuz, "Egemenlik ve Vestfalyan Düzen", İçinde; *Küresel Siyasete Giriş-Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, (Derleyen: Evren Balta), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, (ss. 25-51), s. 44-47.

³⁸ Muhterem Dalyanoğulları, Küreselleşme, Küreselleşmenin Otomotiv Ana ve Yan Sanayi Sektörüne Etkileri, (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi) Eskişehir, 2007, s. 47-48.

çeşitlilik gösteren ulus devletlerin parçalanması için zaman zaman siyasal bir araç olarak kullanıma açık bir hale gelmiştir. Küreselleşmenin devlet yapıları üzerinde yarattığı kaygılar, alternatif küresel aktörlerin önünü açmış; çok uluslu şirketler, küresel sivil toplum örgütleri, uluslararası kuruluşlar, ulus devletlerin egemenlikleri üzerinde müdahale imkânları bularak, etkili olmaya başlamışlardır.

1.6. İş Birliği ve Entegrasyon

Dünya siyasetinin oluşmasında ülkelerin birbirleri ile ilgili tutum ve davranışları belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletlerin ortak menfaatlerini farkına varmaları ve ortaklaşa bir proje ya da anlaşma ile iş birliği sürecini başlatmaları taraf olan devletler için her zaman önemli olmuştur.

Uluslararası örgütler, iş birliklerinin kurulması noktasında önemli bir yere sahiptir. Fakat bu örgütler olmadan da devletler arasında iş birliği anlaşmalarının olması mümkündür.

İş birliği sürecinde ön plana çıkan entegrasyon kavramı ise; evrilme ve gelişme” anlamı taşımaktadır. Entegrasyon, uluslararası sistemde konsensus oluşturarak iş birliği süreçlerini daha sağlam ve hızlı ilerlemesini sağlayan bir süreçtir. *“Entegrasyon ile devletler ekonomik ve siyasal istikrarsızlıklara bağlı olarak krizleri çözmek ve bunun için kurumsal hale gelen, otonom, gelişen ve dinamik mekanizmalar oluşturmak ister.”*³⁹ Entegrasyon sayesinde bölge devletlerinin çıkar çatışmaları önlenmiş olur ve devletler kendi aralarında bölgesel olarak bir anlaşma yoluna giderler bu çoğu zaman refah yükseltici politikalar ekseninde bölgesel dengesizlikleri engellemeye yönelik adım olarak görülür. Entegrasyon genel olarak ekonomi politikaları ve ticaret üzerinden şekillenir. Entegrasyon türleri odaklandığı konu ve alanlara göre farklı şekilde tasnif edilebilmektedir. Örneğin, ticaret önündeki engellerin kaldırılması ticari entegrasyonu teşkil ederken, uluslararası unsurların hareket serbestliği doğrultusunda gelişen entegrasyon faktör entegrasyonu olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanı sıra, ulusal çaplı iktisat politikalarının uluslararası ilişkilerin lehine uyumlu hale getirilmesi siyasi

³⁹ İlaha Mammadli, Türk Cumhuriyetlerinin İşbirliği ve Sosyo-Ekonomik Potansiyeli Bağlamında Türk Devletleri Teşkilatı, (Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2022.

entegrasyon olgusunu teşkil etmektedir. Tüm bunların bir arada yapılması ise tam entegrasyon olarak belirlenmektedir.⁴⁰

Entegrasyon olgusu üretim gücünün artması neticesinde önem kazanmıştır. Entegrasyonun gerçekleşmesi sadece ekonomik, askeri ve kültürel olarak iş birliği kurmaktan ibaret değildir. Bölgesel olarak ve ülkeden ülkeye de değişiklik gösterir.

Ekonomik entegrasyonlar üretim kapasitesinin artmasıyla ya da iş birlikleriyle ekonomik bir birleşme belirli bir merkeze bağlanması tarafların siyasi olarak da iş birliği kurmalarını sağlayacaktır. Başka bir deyişle başarılı ekonomik iş birlikleri siyasal entegrasyon sürecinin itirici gücüdür.

Özellikle bölgesel iş birliğinde yeni bir düzen oluşturan ortaya çıkan Türk Devletleri Teşkilatı ekonomik olarak iş birliği için; karşılıklı ticaret ve yatırımı kolaylaştırmak, Türk Yatırım Fonu'nun kuruluş anlaşmasının hazırlanması, Çalışma grubunun kurulması, 3. Türk Ticari ve Sanat Odası Genel Kurulu ve iş forumları gibi Türk Devletleri Teşkilatı adına özel sektör içindeki iş birliğini güçlendirmeyi takdir ettiklerini, sürdürülebilir tarımsal büyüme ve istikrarlı gıda arzına yönelik çok taraflı iş birliği, enerji sektöründe iş birliğinin artırılması, Türk Devletleri Teşkilatı Üye Ülkeleri Arasında Kombine Uluslararası Yük Taşımacılığı Anlaşması'nın hazırlanması, sivil havacılık iş birliğinin güçlendirilmesi, Hazar geçişli fiber optik internetin kurulması, Afrika ülkelerine yapılan aşı bağışını memnuniyetle karşıladıklarını, Uzay Teknolojisi projeleri alanında iş birliğinin sağlanması gibi konular ele alınmıştır.

Örnek olarak; konseyin adının Türk Devletleri Olduğu, 2040 Vizyon belgesinin kabul edildiği, Türkmenistan'ın gözlemci olarak katıldığı, Türk Devletleri ve halkları arasında dayanışma ve iş birliğinin geliştirileceği, üçüncü taraflar ile iş birliğini kabul ettiklerini, Azerbaycan'ın 44 günlük Vatan Muharebesi'ndeki zaferini takdir ettiklerini, Kıbrıs'ı Türk Devletleri Teşkilatı'nın faaliyetlerine davet ettiklerini, Kırgız Cumhuriyeti'nin demokratik gelişimine destek verdiklerini, Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki karşılıklı güvenin sağlanması, Türk Devletleri Teşkilatı ile ilişkileri stratejik bir düzeye taşıdığı için Macaristan'ı takdir ettiklerini, ortak çıkarlar ve güvenlik ile ilgili

⁴⁰ Bahar Şanlı, "Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin Olabilirliği", *İstanbul Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 22 Sayı: 1, 2008, (ss.13-30), s.15.

ortak hareket edilmesi gerektiği ve Adalet alanında iş birliğinin devamını istediklerini belirtmişlerdir.

1.7. Stratejik İş Birliği ve Stratejik Ortaklık

Devletler arasında stratejik ilişkilerde diplomasi yoluyla karşı tarafa üstünlük sağlama eğilimi olağan bir durumdur. Bu durum strateji olgusuyla belirlenir. Strateji aynı zamanda karşı tarafın hamleleri ile üstünlüğü ele geçirmesine izin vermeyen yolların bütünüdür. Başka bir bakış açısıyla dengeyi kendi lehine ve gücü altında yönetmektir.

...bir stratejik hedefin olabilmesi için mücadeleye konu olacak bir stratejik değer bulunması gerekir. Bu stratejik değer, jeopolitik öneme sahip bir bölgenin denetim altına alınması olabileceği gibi, stratejik dengeyi etkileyecek bir devletin kendi tarafına çekilmesi şeklinde de olabilir.⁴¹

Devletlerin bazen bazı politikaları tek başına gerçekleştirmesi oldukça güçtür. Bu yüzden stratejik hamleler kadar stratejik iş birlikleri de oldukça önemlidir. Stratejik ittifak, iki veya daha fazla devletin aynı stratejik hedefe ulaşmada ortak hareket etmeleri şeklindeki iş birliğidir. Uluslararası ilişkilerde sıkça görülen stratejik ortaklık, tarafların ortak kararı ile kapsam ve içeriğinin oluşturulduğu bir anlaşma türüdür. Tarafların birbirlerinin eksikliklerini tamamladıkları ortak politikalar ile hareket ettikleri bu anlaşmalar aynı zamanda taraflar arasındaki manevi bağı ortaya çıkarmaktadır.

1.8. Bölgesel Güvenlik

Güvenlik uluslararası ilişkiler çalışmalarında çok fazla karşılaştığımız bir kavramdır. Güvenlik gerek devletlerce gerekse bölgesel olarak değerlendirilir. Bölgesel olarak güvenlik problemleri, günümüzde küreselleşme adı altında ortaya çıkan iletişim, ulaşım, iş birliği gibi uluslararası hareketlere güvenlik sorunu yaşayan bölge ülkelerinin uzak durmasına ve ön yargılı yaklaşımına sebep olmaktadır. Güvenlik sorunu ile karşılaşan ve aynı bölge üzerinde bulunan devletler kendi içlerinde bölgesel iş birliklerini geliştirmişlerdir.

⁴¹ Gültekin Sümer, "Stratejik İşbirliği ve Stratejik Ortaklık Kavramlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış", *Ege Akademik Bakış*, Sayı:10, 2010, (ss. 671-698), s.673.

Uluslararası İlişkilerde bölgeselci yaklaşım ekonomik, sosyal ve politik dinamikleri küresel uzantılarıyla birlikte dıştan içe bir kombinasyon olarak içerdiğinden, alışım gibi ayırt edilmesi zor nitelikler taşırken Güvenlik Bölgeselciliği daha net bir içeriğe sahiptir. Uluslararası sistemde Güvenlik bölgeselciliğinin gelişimi bölgesel örgütleri ortaya çıkarmıştır.⁴²

Bölgesel örgütlerin güvenliklerini sağlamaya yönelik politikaları güvenlik olgusunun önemini artırıyor. Bu bağlamda devletler bölgesel tehditleri azaltmak için iş birliklerine önemli ölçüde yer veriliyor. Kopenhag Okulu teorisyenlerine göre ‘Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi’ uluslararası ilişkilerde inşacı yaklaşım için oldukça önemlidir. Birey ve devlet arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurarak teoriye yansıtan Kopenhag Okulu bu yönüyle diğer teorisyenlerden ayrılmaktadır. Örneğin Klasik realistlere göre daha kapsamlı bir güvenlik teorisine imza atmışlardır.

Kopenhag Okulu düşünürlerine göre güvenliğin alanı ve içeriği derinleştirilmeli ve bireylerin, devlet-dışı yapılanmaların ve grupların da güvenlik kaygılarını içerecek şekilde genişletilmelidir. Bu noktada Kopenhag Okulu’nun insan güvenliği yaklaşımı, geleneksel devlet-merkezci ve askeri yaklaşımların gözden kaçırıldığı konuları da kapsamı altına almıştır.⁴³

Bu ekseninde güvenliği, askerî, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel olarak değerlendirmeye yönelik adımlar atılmıştır. Uluslararası sistemde yer alan aktörler istikrarlarını ve hem ulusal hem de küresel çıkarlarını gözetmek için birçok güvenlik tedbirleri almışlardır. Devletlerin uluslararası sistemdeki sert ve yumuşak güçlerine ve sisteme ne kadar zamanda adapte olma sürelerine göre değişkenlik gösterdiği görülmüştür.

⁴²Aybuke Erturan, Bölgesel Güvenlik Unsuru, Stratejik Ortak, Yayın Tarihi: 21.07.2021, <https://stratejikortak.com/2021/07/bolgesel-guvenlik-unsuru.html> , (Erişim tarihi: 05.05.2023).

⁴³ Bezen Balamir Coşkun, “Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme”, İçinde; *Post Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 2. Baskı, (Derleyen: Tayyar Arı), Dora Yayıncılık, Vursa, 2014, (ss. 179-202), s. 181.

2. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ: EVRELER VE GELİŞMELER

2.1. Azerbaycan Türkiye İlişkilerinin Gelişim Evreleri (Eski Dönemlerden 1990'lara Kadar)

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin gelişim süreci çok eskilere dayanmaktadır. Aynı soydan gelen, Oğuz Türklerinin iki önemli toplumu olarak tarih sahnesine çıkan Azerbaycan ve Anadolu Türkleri göç, yer değişme, nüfus ve iskân politikaları, ayrıca bölgede güç gösteren değişik hanedanlıklar, savaş ve barış olaylarının etkisiyle birbirine nüfuz etmiş, kültürel bütünleşme ve ayrışma süreçlerini yaşamışlardır. Öncelikle şunu belirtelim ki ilişkilerin gelişim tarihinden bahsederken eski dönemleri günümüz uluslararası ve siyasi tarih disiplinleri çerçevesinde yorumlamak subjektif bir yaklaşım olacaktır. Zira bu bölgede meydana gelen pek çok Türk devleti günümüz Azerbaycan ve Anadolu Türklerinin ortak tarihi mirasıdır. Ayrıca bu devletlerin siyasi ve coğrafi sınırları günümüz Anadolu ve Azerbaycan sınırlarını ortak kapsama alanını teşkil etmiştir. Bu yüzden Anadolu ve Azerbaycan Türklüğünün henüz ayrılmadığı dönemlerde ikili ilişkilerden bahsetmek imkânsız olacaktır. Anadolu ve Azerbaycan Türkleri arasındaki ilk ciddi ayrışma Safeviler Devleti'nin tarih sahnesine çıkması ve Osmanlı İmparatorluğu ile yaşadığı rekabetten başlar. Bu ayrışma etnik ve coğrafi temelli olmayıp inanç farklılaşması ekseninde gelişmiştir. Halbuki Safevi Devleti'nin kurucu unsurları arasında Anadolu'dan göç eden boylar da yer almıştır. Günümüzde bile zihinleri etkileyen Safevi-Osmanlı Savaşı en azından görünürde inanç ayrışması yüzünden gerçekleşse de olayın gerçek nedenleri bölge hegemonyası, siyasi ve ekonomik güç mücadelesine dayanmıştır. Bu noktada, Safevi tarihi üzerine esaslı çalışmalarıyla bilinen ünlü tarihçi Oktay Efendiyev'in tespiti son derece isabetlidir:

Osmanlı-Safevî savaşlarının iki kardeş Türk halkı (Osmanlı ve Azerbaycan Türklerinin) düşmanlığı olarak değil, Osmanlı ve Safevî Devleti'nin egemen sınıflarının ekonomik ve siyasi çıkarlarının çatışması şeklinde değerlendirmek tarihi gerçeklere daha yakındır. 16. yüzyılda siyasi amaçlarla tırmanan Sünni-Şii düşmanlığı da bu iki Türk devleti arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Aynı dönemde Avrupa devletleri iki Müslüman ve Türk devletini çeşitli bahanelerle birbirine karşı savaşa tahrik ederken onları zayıflatmaya ve Osmanlıların Güneydoğu Avrupa'daki işgallerini engellemeye çalışmışlardır.⁴⁴

⁴⁴ Bu konuda bkz: Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti (16. Yüzyıl)*, (Çeviren: Ali Asker), TEAS Press Yayınları, İstanbul, 2018.

Her şeye rağmen bu savaş Türk kimlik hafızasında derin ve onarılması güç olacak yaralar açmıştır. Sonraki dönemlerde Safeviler'in ülke olarak Azerbaycan'ı da bünyesine alan bir İran devletine dönüşmesi, bölgede Osmanlı İmparatorluğu'na rakip bir devlet olarak varlığını sürdürmesi yüzyıllar boyunca devam etmiştir. İki Türk hanedanı arasında devam eden jeopolitik rekabete 19. yüzyıldan itibaren önemli bir güç olarak kendisini gösteren Rusya İmparatorluğu da eklenmiştir. Böylelikle, 19. yüzyıla gelindiği sırada bölgede üç büyük devlet nüfuz mücadelesine girişmiş bulunuyordu. 19. yüzyıl, bölgesel güçler bakımından Rusya'nın yükselişi ve genişlemesi, Safevi/Nadir/Kaçar ve Osmanlı devletlerinin gerilemesi ile karakterize edilmiştir. 1747'de Nadir Şah Afşar'ın ölümünün ardından İran'ın merkezi devletinden kopma eğilimleri güçlenmeye başlamış ve Azerbaycan tarihinde "Hanlıklar Dönemi" adlanan bir dönem başlamıştır. Hanlıklar dönemi 18. yüzyılın ortalarından başlayarak 19. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında,

Kuzey Azerbaycan toprakları üzerinde Bakü, Derbent, Gence, Cevat, Revan, Talış, Nahçıvan, Karabağ, Kuba, Şamahı, Şeki hanlıkları, Güney Azerbaycan'da Erdebil, Meraga, Maku, Karadağ, Serab, Tebriz, Urmiye, Halhal, Hoy ve Zencan hanlıkları, yarı bağımsız feodalite yönetimleri olarak tanınan sultanlık ve meliklikler, ayrıca kendine özgü yönetim sistemine sahip Car-Balaken Cemaatliği gibi kurumlar ortaya çıkmıştır.⁴⁵

Hanlıkları işgali sırasında daha önce Rusya İmparatorluğu 1783 Georgiyevsk Antlaşması sonrası Gürcü topraklarını işgali sırasında edindiği tecrübeyi, Azerbaycan hanlıkları üzerinde de başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir; önce himaye antlaşmaları imzalanmış, ardından çeşitli bahanelerle hanlıklar işgal altına alınmıştır. Zira, "*Çarlık Rusyası 19. asrın başında Azerbaycan'ı istilaya giriştiği zaman karşısında, sözün asrı manasında milli birliğini anlamış bütün halinde bir Azerbaycan değil, birbirinin mukadderatına lakayt hanlıklardan ibaret zayıf bir memleket bulmuştu.*"⁴⁶ Bu süreçte Kaçar hanedanıyla iki kez savaşan Rusya İmparatorluğu 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay antlaşmalarıyla Kuzey Azerbaycan topraklarının nihai işgalini tamamlamıştır. Böylelikle, "*19. yüzyıl boyunca devam eden savaşlar sonucunda Kafkasya Rusya'nın sömürgesi haline gelmiştir. Kafkasya'nın yönetimi Çarlık Rusya'nın idari ve siyasi tasarruflarına uygun şekilde gerçekleşmiştir.*"⁴⁷ Türkiye ve

⁴⁵ Ali Asker, Sedanur Şeyban, "Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2021, 7(1), (ss. 34-50), s. 36.

⁴⁶ Bkz: Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, (Yayına hazırlayan: Ahmet Karaca), Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1991.

⁴⁷ Bkz: Ali Asker, "Rusya'nın Yakın Çevre Siyaseti: Karadeniz-Hazar (Güney Kafkasya) Bölgesi". İçinde: *100. Yılında Türkiye Rusya İlişkileri ve Karadeniz* (Moskova Antlaşması'ndan Günümüze),

Azerbaycan arasında siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin ciddi şekilde koptuğu bir Çarlık dönemi realitesi yaşanmıştır. Bu kopukluğu gidermek için ulus bilincinin yükselişini beklemek gerekecektir.⁴⁸

2.2. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) ve Sovyetler Dönemi

Birinci Dünya Savaşı'nın imparatorlukların dağılmasına yol açan etkileri Rusya üzerinde ciddi tesirini göstermiştir. Güney Kafkasya toplumlarının uluslaşma sürecinin siyasi sonucu olarak, 1918'de üç bağımsız cumhuriyet; Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'ın kuruluşu ve Şark'ta ilk demokratik cumhuriyet olarak ortaya çıkışı Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgisi arifesinde yaşanmıştır. Buna rağmen Osmanlı Devleti Azerbaycan'a gerek siyasi gerekse askeri anlamda büyük destek sağlamış, yeni cumhuriyetin varoluşu için büyük çaba sarf etmiştir. Nitekim,

Cumhuriyet döneminin ilk altı ayı Baksovet ve Sentrokaspi denilen Rus-Ermeni rejimleriyle, daha sonra da Ermenistan ve içerideki Ermeniler ve Komünistlerle sürekli çatışma içinde geçmiştir. Askeri yapılanma ve savaşın ağırlığı bu dönemde Osmanlı Mehmetçiğinin omuzlarındaydı.⁴⁹

O sırada Bolşevik-Taşnak esareti altında bulunan Bakü'nün kurtuluşu Kafkas İslam Ordusu'nun 15 Eylül 1918 taarruzu sonucunda gerçekleşmiş olup,⁵⁰ egemen Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ülke bütünlüğü temin edilmiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'a desteği sadece askeri ve diplomatik alanla sınırlı değildi; kültür ve eğitim alanında büyük destek sağlamıştır. Mondros Mütarekesine kadarki süreçte Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin en parlak dönemi olarak tarihe geçmiştir. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler dönemin Türk milliyetçi düşüncesinin intişarına en parlak örnektir.

Editörler: Mehmet Okur, Yüksel Küçüker, Ahmet Nafiz Ünalmiş), Akçağ Yayınları, Ankara, 2021, (ss. 97-141).

⁴⁸ Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz: Ali Asker, Azerbaycan'da Milli Kimlik İnşasının Sosyo-Ekonomik ve Fikrî Temelleri (19. Yüzyılın Ortaları- 20. Yüzyılın Başları), İçinde: *Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2021, (ss. 1- 41).

⁴⁹ Nesib L. Nesibli, "Bağımsızlık Düşüncesi ve Dış Politika: Varoluş Mücadelesinin Zorlu Yolu", İçinde: *Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2021, (ss. 215-252), s. 215.

⁵⁰ Bkz: Nurhan Aydın, Kübranur Öztürk, "İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kafkasya Politikası," *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, II/5, (2019, (469-504), s.490.

İstiklal Beyannamesi'nde yazıldığı gibi Azerbaycan devleti demokratik bir cumhuriyet, o donemin tabiriyle, bir halk cumhuriyetiydi. Bu bakımdan milli hakimiyet fikri en etkili, fakat en zor yönetim biçimi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu gelişme Müslüman Şark aleminde atılan ilk cesur adımdı. O dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık, İran'da monarşinin diğer şekli olan Şahensahlık hâkim iken, Arap dünyasının ise büyük bir kısmı sömürge, diğer küçük kısmı da şeyhliklerdi. Eskiden küçük bir sömürge olan Azerbaycan, seküler bir devlet olarak, İslam dünyası için muhteşem bir model ortaya koymuştur.⁵¹

Fakat Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilgisi bölgede kurulmakta olan dengeleri ve güçlenen Azerbaycan-Türkiye kardeşliğinin kazanımlarını alt üst etmiştir.

Azerbaycan ve Anadolu Türkleri açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil eden bu süreçte Anadolu Türk ulusal akımının karşısında iki yol vardı; 1) Kafkaslara doğru ilerlemekte olan Bolşeviklere karşı İtilaf Devletlerinin yardımını almak 2) Anadolu topraklarını işgal eden İtilaf Devletlerini ülkeden çıkarmak için Bolşeviklere yaklaşmak. Mustafa Kemal Paşa'nın ikinci yolu seçtiği anlaşılmaktadır. Nitekim Bolşeviklerle temasların sağlanması için Azerbaycan'a çeşitli görevler üstlenmiş şahıslar gönderilmiştir. Yapılan faaliyetler doğrultusunda Bakü'de kurulan Türk Komünist Fırkası ile Azerbaycan Komünist Partisinin politikaları sonuç vermiş ve 28 Nisan 1920 tarihinde XI. Kızıl Ordu Bakü'ye gelerek Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni lağvetmiştir. Bolşeviklerle irtibatın sağlanmasında adeta bir köprü olan Azerbaycan ile Türkiye ilişkileri tarihinin bu safhası, kaynaklarda Türk-Sovyet ilişkilerinin bir parçası gibi kaleme alınmıştır. Türkiye'yi kurtarma amacıyla yola çıkan Bolşevik Rus orduları Bakü'de Müsavat hükümetine son vererek Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini tesis etmişler ve M. E. Resulzade'nin söylediği gibi bir daha ülkeyi terk etmemişlerdir.⁵²

Böylelikle, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin varlığı uzun sürmemiş, 1920'de Rusya tarafından işgal edilmiş, efkâr-ı milliye ile asla uyuşmayan bir Bolşevik rejimi egemen olmuştur. Azerbaycan'da Bolşevik hakimiyeti tesis edildikten sonra Anadolu'daki Milli Kurtuluş Mücadelesi önderleri ile Bolşevik hükümet arasında iyi ilişkiler devam ettirilmiştir. Rusya ve Türkiye'nin yakınlaşmasına paralel olarak Azerbaycan Sovyet hükümeti Milli Kurtuluş hareketine çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Örneğin,

Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti, TBMM'nin Azerbaycan'daki diplomatik temsilcisi Memduh Şevket Bey aracılığıyla 17 Mart 1921 tarihli başvurusuna karşılık olarak 1.000.000 altın ruble yardım yapmayı kararlaştırmış ve bu para Bakü'deki TBMM Hükümeti temsilciliğine teslim edilmiştir.⁵³

Nakdi yardımların yanı sıra Türkiye'nin ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda petrol ve gazyâğı sevkiyatını devam ettirmiştir. O dönemde

⁵¹ Nesib L. Nesibli, s. 216.

⁵² Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1919-1938), *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-azerbaycan-iliskileri-1919-1938/>, (Erişim tarihi: 05.05.2023).

⁵³ Meltem Tekerek, "Azerbaycan- Türkiye İlişkilerinde Azerbaycan Yardımları ve Azerbaycan'ın Sovyetleşmesi Meselesi (1918-1920)", *Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi*, VIII, Sayı: 2, 2019, (ss.263-283), s. 277.

Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinde hayatlarını kaybetmiş askerlerin yetim çocuklarının barındığı yetimhaneler için her ay düzenli olarak üç tank gazyağı gönderilmesi hakkında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İnkılap Komitesi'nin karar aldığı⁵⁴

bilinmektedir. Sadece 1922 yılında “Azneftesindikat” adlı şirket vasıtasıyla Batum limanı yoluyla Türk Milli Kurtuluş Mücadelesine 9294 ton gazyağı ve 340 ton benzin gönderilmiştir. Bunun dışında 17 Eylül 1922’de Azerbaycan’da Hilal-i Ahmer etkinliği kapsamında elde edilen gelirin tamamı Türkiye’ye gönderilmiştir.⁵⁵ Fakat ilerleyen dönemlerde Rusya Sovyet hükümetinin değişen politikaları doğrultusunda Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde de ciddi dönüşüm yaşanmıştır. Zira Azerbaycan her ne kadar bir cumhuriyet olarak varlığını sürdürmüştü de aslında egemen haklarından yoksundu ve gerçek anlamda bir devlet değildi. Bunun dışında kuruluşunun ardından Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti pek çok yetkilerin yanı sıra dış politika konusundaki yetkilerini tamamen Moskova’ya devretmiştir. Sovyetler Birliği döneminde ağır totaliterizm, nispi yumuşama ve atalet dönemleri olarak bilinen dönemlerde Azerbaycan’ın zaten yetkisiz olduğu dış politika alanındaki gelişmeler sadece Moskova üzerinden yürütülmüştür. Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler yine Moskova yönetiminin müsaade ettiği kadar zaman zaman edebi-kültürel düzeyde devam ettirilmiştir.

2.3. Ayaz Mutallibov Dönemi Azerbaycan-Türkiye İlişkileri

Mihail Gorbaçov’un iktidara gelmesinin ardından Sovyetler Birliği’nde yaşanan perestroyka ve glasnost politikaları o zamana kadar alışılmış olan siyasi ve toplumsal yaşamı derinden etkilemiş, yetmiş yıl boyunca bastırılmış olan ulusçuluk düşüncesinin uyanışına neden olmuştur. Diğer taraftan planlı ekonomik yapının çözümü hızlanırken, ülke genelinde ekonomik ve sosyal sorunlar gittikçe derinleşmeye başlamıştır. Böylelikle, perestroyka ve glasnost politikasının uygulanmasının ülkeye demokrasi ve refah getireceğine ilişkin iddiaların gerçekçi olmadığı görülmüştür. Zaten Gorbaçov’un izlediği politikalar Sovyet totaliter sistemini ayakta tutan ilke ve temellere aykırı idi.⁵⁶ Bu yüzden, olayların gelişimi Sovyetler Birliği’nin dağılmasının kaçınılmaz olduğunu

⁵⁴ Meltem Tekerek, s. 278.

⁵⁵ Həsən Həsənov, *Nəriman Nərimanovun milli dövlətçilik baxışları və fəaliyyəti*, “Elm”, Bakı, 2005, s. 123.

⁵⁶ Süreçle ilgili bkz: Alesker Aleskerov, 2007.

ortaya koymuştur. Ülkeyi içinde bulunan kaos ve anarşiden kurtarmaya çalışan bir grup üst düzey yetkilinin girişimiyle gerçekleşen 19 Ağustos 1991 tarihli “Olağanüstü Hal Devlet Komitesi” (GKÇP⁵⁷) darbesi demokratik güçlerin karşı koymasından sonucunda bastırılmış ve bu olayın ardından Sovyetler Birliği’nin dağılması kesinleşmiştir. 1991’in sonuna gelindiğinde pek çok cumhuriyet artık bağımsızlığını kabul etmiş ve Sovyetler Birliği’nden ayrılma iradesini ortaya koymuştur. 25-26 Aralık’ta Gorbaçov’un istifası ve Sovyetler Birliği’nin resmen ortadan kalkması uluslararası sistemde bir dönemi kapatarak yeni bir düzen inşasının önünü açmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin çökmesi ile birlikte Soğuk Savaş’ın sona ermesi Kafkasya’da yeni bir dönemi başlatmıştır. Büyük güçler, uluslararası sistemin güce dayalı mekanizması içerisinde var olabilmek için aktif politikalar geliştirmeye ve stratejik hamleler ile sistemde etkin bir rol oynamaya çalışmışlardır. Diğer taraftan devlet gelenekleri uzun süre kesintiye uğramış veya eskiden böyle bir tecrübeye sahip yeni bağımsız cumhuriyetler karşılaştıkları pek çok sorunla baş etmek zorunda kalmışlardır.

Sovyetler Birliği çapında yaşanan en ciddi sorunlardan birisi etnik (ulusal) milliyetçilik ve federe birimler arasındaki sınır sorunları olmuştur. Bu uyuşmazlıklar zamanla derinleşerek boyutları kanlı çatışmalara kadar uzamıştır. Bu anlamda, kanlı süreçlerin yaşandığı ülke Azerbaycan olmuştur. Dolayısıyla Azerbaycan bir taraftan bağımsızlık mücadelesi verirken diğer taraftan Ermeni ayrımcılığına karşı koyma zorunda kalmıştır. Zaten Azerbaycan’da milliyetçilik fikrini tetikleyen unsurlardan biri Ermeni yayılcılığı ve Azerbaycan’a karşı toprak talepleri olmuştur. 1988’ten başlayan Ermeni saldırganlığı 1990’ların başına geldiğinde Ermenistan’dan üç yüz bin Türkün yurtlarından edinmesi, Dağlık Karabağ Bölgesinde Azerbaycan’ın egemen haklarının ortadan kaldırılması ve yine sekiz yüz bin Azerbaycan Türkü vatandaşın yurtlarından kovulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durumda Moskova yönetiminin açık ve dolaylı yoldan Ermenistan’a verdiği destek Azerbaycan’ı çok zor durumda bırakmıştır. Sovyetler Birliği dağılana kadarki süreçte, Ermenilerin ilk ayrılıkçı eylemleri, Karabağ’ın Tophane ormanlarına uygulanan kıyım,⁵⁸ sonradan KGB’nin bir tertibi olduğu anlaşılan Sumgayıt Olayları,⁵⁹ Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti yönetimince

⁵⁷ GKÇP (Rusça- “Gosudarstvennyy Komitet po Çerezvçaynogo Polojeniya –Olağanüstü Hal Devlet Komitesi”) siyasal ve tarihi literatürde genelde bu şekilde geçmektedir.

⁵⁸ Topxana meşəsində inşaat işləri aparılıb, <https://qerbxeber.com/2019/05/08/topxana-mesesinde-insaat-islari-aparilib/>, 8.05.2019, (Erişim tarihi: 26.10.2020).

⁵⁹ Eyrüz Məmmədov, Ramazan Məmmədov. *Sumqayıt 1988: Cinayət və cəza*, “Nurlan”, Bakı 2014.

alınan yasa dışı kararlar karşısında Moskova yönetimi adeta hareketsiz kalarak her iki tarafı suçlayıcı bir çizgi takip etmiştir. Ayrıca, Moskova'nın atamış olduğu Özel Temsilci ve Hususi İdare⁶⁰ bir taraftan Azerbaycan'ın egemen haklarını ihlal ederken diğer taraftan Ermenilerin manevra alanını genişletmeye çalışmıştır. Sovyet döneminde Azerbaycan Türklerine karşı uygulanan en büyük şiddet ise 19-20 Ocak 1990'da gerçekleştirilen katliam olmuştur. Olaya ait belge ve bilgiler bu olayın da Moskova tarafından tertiplendiğini doğrulamaktadır.⁶¹ Müdahalenin asıl sebebi bağımsızlığa doğru hızla ilerleyen Azerbaycan'ın mücadelesini boğmaktı. Nitekim, 1988'den sonra Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunu üzerine gelişen olaylar sonrası 23 Eylül 1989 yılında Azerbaycan SSC Ali Sovyeti Egemenlik Hakkında Kanun'la Azerbaycan'ın egemen cumhuriyet statüsü güçlendirilmiştir.⁶² SSCB'nin dağılma dönemine girmesi ile Azerbaycan'da bağımsızlık hareketleri gündeme getirilmiş 19-20 Ocak 1990 senesinde bağımsızlık hareketleri Sovyetler tarafından ağır bir şekilde bastırılmaya çalışılmıştır. Sovyetlerin baskısına direnen Azerbaycan'da bağımsızlık hareketleri hız kazanarak Halk Cephesi Hareketi'nin kararlı duruşu sayesinde bağımsızlıkla sonuçlanmıştır. Moskova yönetiminin Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'a verdiği desteğin etkisiyle Azerbaycan'ın Rusya'dan uzaklaşma sürecinin hızlandığını gözlemlenmiştir.⁶³ 30 Ağustos 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti tarafından bağımsızlık bildirgesi, 18 Ekim 1991'de ise Devlet Bağımsızlığı Anayasal Akti (İngilizce: Act) kabul edilmiştir.⁶⁴

Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra da Moskova yönetiminin Ermenistan'a verdiği destek devam ettirilmiştir. Ermenilerin Azerbaycan'a karşı işlediği en trajik olay ise 25-26 Şubat 1992'de gerçekleşen Hocalı Soykırımı olmuştur. Bu olay 20. yüzyılın en kanlı cinayetlerinden biri olarak tarihe geçmiştir.⁶⁵ 30 Ekim'de karayla olan ulaşım kapatılmış ve ulaşım için vasıta olarak helikopter kullanılıyordu. 1992

⁶⁰ Nəşib Qaramanlı, "Fəlakət astanasında", *Vətən səsi* qəzeti, http://www.vetensesi.qmkdk.gov.az/news_content.php?id=1187, (Erişim tarihi: 12.08.2022).

⁶¹ Aydın Balayev, Rasim Mirzə, *20 yanvar hadisələri, sənədlər, mövqelər, şərhlər (1990-2000)*, "Çaşıoğlu" nəşriyyatı, Bakı, 2000, s. 32.

⁶² Alesker Aleskerov, s. 270.

⁶³ A.Sait Sönmez, "Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Yeltsin Dönemi Rusya Federasyonu'nun Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleriyle İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:27, Ağustos 2010, (ss.277-290), s.277-287.

⁶⁴ Alesker Aleskerov, s. 271.

⁶⁵ Boran Aziz, *Hocalı Soykırımı* (Çeviren: Sebahettin Şimşir), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul ,2014, s. 21.

yılıının 28 Ocak'ında Hocalı'ya son kez helikopterle gidilmişti. Bu uçuşun son olmasının nedeni Şuşa şehri üzerinde sivil bir helikopterin vurulması ve sonucunda da 40 kişinin hayatını kaybetmesi olmuştu. Şehre elektrik verilmesi 2 Ocak tarihinden itibaren durdurulmuştu. Şubat ayının diğer yarısından başlayarak Hocalı, Ermeni ordusu tarafından çevrelenmiş ve günlerce ağır makineli silahlarla ve toplarla ateş altında kalmıştır. 2.605 aileden ve 936 km²-'lik alandan ibaret olan Hocalı şehri 1992 yılının 26 Şubat'ında asrın en korkunç soykırımlarından birine maruz kalmış ve şehir tamamen yerle bir edilmiştir. Bu katliamın başladığı sırada Hocalı, Azerbaycan ordusunun koruması altında değildi ve tam olarak savunmasız bir durumda kalmıştı. Hocalıda, şehri korumak için birbirinden bağımsız halde dolaşan ve ellerinde hafif silahlar olduğu 150'ye kadar kişi vardı. Lakin Azerbaycan ordusu Hocalı halkına hiçbir yardımda bulunamadığı gibi uzunca bir süre içinde bile şehit olanların cesetlerini almak mümkün olmamıştır. Bütün dünyanın gözü önünde gerçekleştirilmiş bu katliam insan haklarını açıkça ihlal edildiğinin bir göstergesidir. Hocalı Katliama karşı herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır.Devlet Esir, Kayıp ve Rehineler Komisyonu Çalışma Grubu'nun 1 Ekim 2016 tarihli raporunda yer alan veriler şu şekildeydi: Soykırıma maruz kalan 613 Hocalı sakininden 63'ü küçük ve 106'sı farklı yaşlarda kadındı. Sekiz aile tamamen yok edildi. 76'sı çocuk 487 kişi yaralandı. 186 kişi (31'i çocuk (11 kız), 59'u kadın, 33'ü yaşlı (20 kadın) kayıp şahıs olarak aranmaktaydı. 186 kayıp kişiden 95'inin Ermeniler tarafından esir alınıp rehin alındığına dair tanık ifadeleri mevcuttu. 95 kişiden 12'si çocuk (2 kız), 23'ü kadın, 11'i (7 kadın) yaşlıydı.⁶⁶

Bu cinayet Ermenistan askeri birlikleri, Sovyet Ordusundan kalma 366. Zırhlı Alay ve "Artsah Halk Kurtuluş Ordusu" olarak adlandırılan Dağlık Karabağ'ın silahlı Ermeni çetelerinin ortak eylemi olarak gerçekleşmiştir. O dönemde Savunma Bakanı görevini icra eden ve sonradan Ermenistan Cumhurbaşkanı olacak Serj Sarkisyan, bir gazetecinin Hocalı soykırımıyla ilgili sorusuna şu yanıtı vermişti: "*Hocalı'ya kadar Azerbaycanlılar bizim sivillere saldırmayacağımızı düşünüyordu, fakat Hocalı'da biz bu stereotipi kırdık.*"⁶⁷ Bu olay Azerbaycan toplumunda büyük yankı uyandırmış ve Mart 1992'de Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov'un istifasına neden olmuştur. Mayıs ayında parlamentosunun desteği ile tekrar görevine döndüyse de Azerbaycan Halk

⁶⁶ Soyqırım qurbanları: qadınlar və uşaqlar, <http://human.gov.az/az/view-page/92#.Ygi7gVVByM8>, (Erişim tarihi: 22.10.2021).

⁶⁷ Ходжалинская резня, <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/56657>, (Erişim tarihi:22.10.2021).

Cephesi tarafından istifaya zorlanarak Rusya'ya kaçmıştır.

Yukarıda ele alınan çalkantılı ve kaotik dönem boyunca Türkiye Azerbaycan'daki gelişmeleri yakından takip ederek bir taraftan yeni devlet inşası sürecine siyasi, diplomatik ve teknik destek sağlarken diğer taraftan Ermeni saldırganlığının durdurulması için uluslararası çapta diplomatik faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu süreçte Türkiye'nin karşılaştığı en ciddi sorunlardan birisi Ermenistan'a destek veren Rusya faktörü olmuştur. Yaşanan olayların etkisiyle Türkiye askeri müdahalede bulunamasa da uluslararası alanda bu sorunun duyulması ve gündemden düşmemesi için çaba göstermiştir. Ermenistan'ın Nahçıvan'a saldırmasından sonra Türkiye gerekirse askeri müdahalede bulunacağını açıklamış buna karşılık Rusya'nın Ermeni yanlısı bir tavırla 3. Dünya Savaşı fikrini ortaya atarak bölgede gergin bir hava oluşturmuştur. Rusya'nın Ermeni yanlısı politika izlemesi o dönemde Ermenistan'ın işine gelmiş olsa da Nahçıvan'dan saldırmaktan geri durmuştur. 1991-1992 yıllarında çatışmaların en yoğun olduğu dönemde Türkiye denge politikası izleyerek Ermenistan'la diplomatik ilişkilerini yürütmeyi devam etmiştir. Türkiye, Ermenistan'a Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu kabul etmesi şartı ile ekonomi temelli iş birliği konusunda kolaylık sağlayacağına söz vermiştir. Yine bu dönemde Türkiye tarafından Ermenistan'a çeşitli yardımlar yapılmıştır. Ermenistan bu davranıştan memnun olsa da Azerbaycan toprakları işgale devam etmiştir bu durum ise Türkiye ile olan ilişkilerinin yeniden bozulmasına sebep olmuştur.⁶⁸ Öyle ki Kelbecer'in işgalinden sonra iki ülke arasındaki sınır kapıları Türkiye tarafından kapatılmış ve Ermenistan'a karayolu bağlantısı ile olan tüm geçitler durdurulmuştur. Aynı zamanda bu dönemde askeri alanda Türkiye- Azerbaycan arasında iş birliği fikirleri ortaya çıkmıştır. 1988 yılında Ermenistan'ın Karabağ ve Azerbaycan topraklarını işgali ile başlayan çatışmalar gerek bölgede hakimiyet sahibi ülkelerin gerekse uluslararası kuruluşların müdahale etmek amacı ile yaptığı arabuluculuk sürecinde hiçbir başarı kaydedememiştir.

⁶⁸ Bkz: Ömer Engin Lütem, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), Sayı:50, 2015, (ss.231-373).

2.4. Ebulfez Elçibey Dönemi Azerbaycan-Türkiye İlişkileri

Yukarıda da bahsedildiği üzere Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiği dönemde iktidarda Sovyet yanlısı Ayaz Mütəllibov bulunmaktaydı. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışma bu dönemde büyüyerek savaşa dönüşmeye başlamıştır. Nisan 1988’de başlayan bu kitle hareketinin milli direniş özellikleri göstermesi üzerine Moskova, 24 Kasım 1988 tarihinde direnişe engel olmak için Bakü’ye ordu göndermiştir. Fakat Sovyet ordusu bir milyona yakın insanın bulunduğu miting alanına girememiştir. Halk direnişe devam ederken, içinden birçok başarılı lider çıkmıştır. Kitle hareketinden sonra tutuklananlar, KGB tarafından sorgulananlar ve hapis cezasına çarptırılanlar olmuştur.⁶⁹

16 Temmuz 1989 tarihinde Bakü’de AHC Kuruluş Kongresi gerçekleştirilmiş ve AHC Başkanı olarak Ebulfez Elçibey seçilmiştir. Ebulfez Elçibey, Sovyetlerin Rus politikalarına karşı çıkan ve eleştiren bir Türk milliyetçisidir. Elçibey milletin adını Türk, Azerbaycan’ın da Türk dünyasının bir parçası olduğunu söyleyerek Moskova’nın politikasını eleştirme gerekçesiyle hapse atılmıştır.⁷⁰

Azerbaycan Halk Cephesi’nin Ekim 1989’da yayınlanan programına göre; Azerbaycan SSCB içinde tüm haklarının egemenliğine sahiptir ve kendi milli bayrağına sahip olacaktır. Elçibey iktidar olarak seçildiği takdirde, demokratik toplumun temellerini oluşturmak için yeni bir anayasanın şart olduğunu, ülkedeki toprak bütünlüğünü ve vatandaşların kişisel ve siyasal haklarının uluslararası normlara uygun bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayacak yeni bir düzeni dile getirmiştir.

AzHC’nin girişimi sayesinde 8 Temmuz’da oluşturulan ‘Demokratik Azerbaycan’ seçim bloğunun manifestosunda hukuk devleti kurulması, Azerbaycan devlet egemenliğinin parlamento kararları ile sağlanması, ekonomik ve politik alanda çoğulculuğun sağlanması gibi hususlar mevcuttur. İktidarın muhalefete uyguladığı baskılar yüzünden resmi basında AHC’ye yönelik kampanyalar çoğalmış, 14 Temmuz’da Azadlıg gazetesi kapatılmış ve sadece 1990 yazında gözaltına alınan AHC üyelerinin sayısı 250’yi geçmiştir.⁷¹

16 Eylül 1992, tarihinde Türklük bilinci alanında çalışmalar yapılırken, diğer yandan ülkedeki etnik azınlıkların kültürel varlıklarını korumaları adına Devlet Başkanı kararnamesi imzalanmıştır. Bu kararname, ile Bakü’de 30 kadar kültür merkezi kurulması hususunda devlet tarafından mali yardım desteği verilmiştir. En çok zorlanılan husus ise ordu yapılanması olmuştur. Buna istinaden;

⁶⁹ Ahmet Polat, “Azerbaycan”, Makro Müşavirlik Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 28-29.

⁷⁰ Nesib Nesibli, “Azerbaycan’ın Milli Kimlik Sorunu”, *Avrasya Dosyası*, Cilt:7, Sayı:1,2001, (ss.132-160), s.135.

⁷¹ Nazim Cafersoy, “Azerbaycan’da Bağımsızlığın Diğer Adı: Ebulfez Elçibey”, *Stratejik Analiz Dergisi*, *ASAM Yayınları*, Cilt: 1 Sayı: 5, 2000, (ss. 1-117) s.12.

Ordunun kurulmasına ilişkin izlenen politika sonucunda, Ağustos 1992’de Azerbaycan 15 bin asker ve bundan daha fazla sayıda gönüllülerden oluşan bir askeri güce erişti. Sayı ve nitelik bakımından Azerbaycanlı subayların yetersiz kalmasından dolayı ulusal ordu da bir yandan eski Sovyet Ordusu’nun Rus, Ukraynalı etnik kökenine sahip subaylar mevcutken, bir yandan da yeni subaylar yetiştirilmesi adına Türkiye’nin askeri okullarına öğrenciler gönderilmiştir.⁷²

Sık sık Atatürk’e olan hayranlığını dile getiren Elçibey; “*Türkiye Azerbaycan’ın dış politikasının başköşesinde yer tutacaktır*” sözleriyle Türkiye’ye olan sevgisini dile getirmiştir. Azerbaycan – Türkiye ilişkilerindeki önemli adımlar Elçibey’in seçimleri kazanması ile canlanmıştır. 2 Kasım 1992 tarihinde Ankara’da Azerbaycan Büyükelçiliği açılmış ve iki ülke arasında birçok konuda ikili anlaşmalar yapılmıştır.⁷³

Bu anlaşmalar arasında yer alan çeşitli alanlarda ilişkileri geliştirmeyi hedefleyen İş Birliği ve Dayanışma Anlaşması oldukça önem arz etmekteydi. İlgili anlaşma 10 yıllık süre için imzalanmış ve önceden bildirim ile 5 yıl kadar uzatılması planlanmıştır. İmzalanan anlaşmalar Türkiye – Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi adına Türk iş adamlarına fayda sağlamıştır.⁷⁴

Azerbaycan içerisindeki öz kimlik oluşumu Elçibey’in izlediği milliyetçi politikalar çerçevesinde şekillenmiştir. SSCB yönetimi zamanında dayatılan politikalara Elçibey’in şu şekilde olmuştur; “*Azerbaycan milleti/dili’ kavramlarını reddetmiş ve Azerbaycan’ın Türk dünyasının bir parçası olduğunu kabul etmiştir.*”⁷⁵

Moskova yönetimi Elçibey’in uyguladığı milliyetçi politikalardan oldukça rahatsız olmuş. Bu noktada, 26 Mayıs’ta geri çekilen Rus tümeninin silahları Azerbaycan Savunma Bakanlığı’na bırakmak yerine 4 Haziran darbesinin liderine teslim etmesi oldukça dikkat çekicidir. Türkiye darbe sırasında sürece diplomatik açıdan yavaş hareket etmiştir. Darbe sonrası Elçibey iktidarı resmen sona ermiş Haydar Aliyev’in iktidarı ile yeni bir dönemi başlamıştır.⁷⁶

2.5. Haydar Aliyev Dönemi

Haydar Aliyev’in bağımsız Azerbaycan’da cumhurbaşkanlığı görevine gelmesi komşu ülkelerce ve başta Türkiye Cumhuriyeti tarafınca farklı şekillerde

⁷² Nazim Cafersoy, s. 18-19.

⁷³ Vefa Babayeva, Haydar Aliyev dönemi Türkiye – Azerbaycan ilişkileri, (İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013, s.21.

⁷⁴ Araz Aslanlı, İlham Hesenov, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayınları Ankara, 2005, s. 142-143.

⁷⁵ Şule Yanar, “Azerbaycan’da Ebulfez Elçibey Döneminde Türk Kimlik Oluşumu”. İçinde: *Avrupa’dan Asya’ya Sorunlu Türk Bölgeleri*, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2005, (ss.577-638), s. 621.

⁷⁶ Araz Aslanlı, İlham Hesenov, s. 142-143.

değerlendirilmiştir. Ebulfez Elçibey'in koltuğunu kaybetmesi ve sonrasında Aliyev'in koltuğu alması süreci boyunca özellikle Haydar Aliyev'in önceden yaşadığı siyasi yaşantısından hareketle onun Rusya'ya yakın bir görüşe sahip olduğunu ve hatta Rus ajanı olduğu yönünde bir algı operasyonu yürütüldüğü ve halk tarafında da bir tereddütün varlığı söz konusudur. Önceden de dile getirildiği üzere Haydar Aliyev iç savaş yaşanması muhtemel olan bir zamanda Elçibey'in ısrarcı tavırları üzerine Nahçıvan kentinden Bakü kentine doğru yola çıkmış ve parlamento başkanlığı görevine getirilmiştir. Elçibey'in başkent Bakü'den gitmesiyle Milli Meclis tarafınca alınan bir karar sonucunda Cumhurbaşkanı yetkilerini devralarak 29 Ağustos 1993 tarihinde gerçekleştirilen halk oylaması sonucunda Elçibey'in görevi sonlandırılmış ve akabinde gerçekleştirilen seçimler sonucu Haydar Aliyev Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Tecrübeli bir siyasetçi olan Haydar Aliyev henüz yeni seçildiği görevinin ilk günü mecliste yaptığı konuşmada ülkesi ve kendisinin nasıl bir siyasi yol haritası izleyeceği hakkında bilgi vermiş, Azerbaycan'ın bağımsızlığını etkileyecek ne dışarıdan ne de içeriden oluşturulan tehlikelere karşı sert tedbirler alınması gerektiğini ve bu tehditlerin üstesinden gelebilmek için ciddi ve kararlı politikalar üretilmesi gerektiğinin üstüne basarak değinmiştir. Haydar Aliyev'e göre Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkiler iyi durumdaydı ve aynı şekilde Rusya ve İran ile de aynı şekilde sağlam ve güvenilir temaslar kurulması gerekmektedir. Bazı tarihçiler Haydar Aliyev dönemi boyunca Azerbaycan'ın dışişlerinde izlediği politikayı iki bölümde incelemektedir.⁷⁷ Bu bölümlerden ilki Haziran 1993 ve Şubat 1994 tarihlerini, ikincisi ise bu tarihten Haydar Aliyev iktidarının bitişine kadarki süreci içermektedir. Belirtilen ilk bölümde Haydar Aliyev, Elçibey'in hala Azerbaycan üzerindeki nüfuz ve etkisinden uzaklaşmaya çalışılan politikalar uygulanmasından tedirgin ve sınırlı olan Rusya'nın sakinleştirilmesi amaçlanmış ve bu yönde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Hiç şüphe yok ki eskiden SSCB yöneticiliği yapmış olan Aliyev Azerbaycan'da istikrarın azaldığının ve Ermenistan ile süren savaşta Rusya'nın da etkisinin varlığının farkındaydı.

Elçibey'in aksine Rusya ile dengeleri korumaya dikkat eden Haydar Aliyev'in de benzer bir girişimle karşı karşıya kalmasıdır. 1994 yılına kadar Rusya yanlısı politikalar izleyen Haydar Aliyev, özellikle Yukarı Karabağ sorununun çözümünde Moskova'dan beklediği desteği bulamayınca Batı'ya yöneldi. 1994 yılında imzalanan ve Asrın Anlaşması olarak adlandırılan

⁷⁷ Araz Aslanlı, İlham Hesenov, s. 144-145.

anlaşma ile Hazar petrollerinin uluslararası pazara ulaştırılması konusunda önemli bir adım atan Aliyev, darbe girişimi ile karşı karşıya kaldı. Ancak iktidarını korumayı başardı.⁷⁸

Elçibey'in Rusya'yı görmezden gelen ve Türkiye yanlısı dış politikasından dolayı ciddi manada keyifsiz olan Rusya, ülkede iç savaş çıkartan Suret Hüseyinov'un itimat kaynağı ve arkasındaki güçtü. Diğer bir yandan da daha öncesinde de bahsedildiği üzere Rus gizli örgütlerinin Azerbaycan'ı fazlaca sıkıntılı duruma düşürmek amaçlı etnik zeminde ayrılıkçı ve ayrımcı düşüncelerin faaliyet haline dönüştürülebilmesi amacıyla gerçekleştirdiği çalışmalarını da görülmekteydi. Lezgi, Talış ve Kürt kökenli örgütler arasında Rusya tarafından ayrılıkçı propagandalar ortaya çıkmaktaydı. Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan arasında süregelen muharebe boyunca devamlı olarak Ermenistan tarafını destekleyerek Ermeni tarafına her türlü yardımı yapmıştır. Hocalı kasabesindeki katliamda 366 Rus Alayı, Kelbecer bölgesinin ele geçirilmesinde ise Rusya 7. Ordu 128. Alay direkt olarak bulunmuş ve bu yardımlar dışında da askeri ve lojistik anlamında yardımlar yapılmıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde edişinden itibaren cereyan eden olaylar özellikle de dış ilişkilerin tekrar bir süzülmesi zaruretini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle Haydar Aliyev görevinin ilk dönemlerinde stabil bir dış politika izleyerek Rusya ile bozulan ilişkileri iyileştirmeyi hedeflemiştir.

Meclis Başkanlığı görevine seçilmesinin ardından resmen iktidar üzerinde söz sahibi olan Haydar Aliyev, 25 Haziran tarihinde öncelikle Rusya'yı devre dışı bırakan ve Avrupalı şirketlerle yapılan petrol anlaşmalarının askıya alınması yönünde bir karar almıştır. Ulusal çıkarlara uymadığı gerekçesiyle askıya alınan bu anlaşmalar sonucu yaklaşık olarak iki yıldan beri faaliyetler sürdüren ve 400 milyon Amerikan doları harcayan Avrupalı şirketlerin reaksiyon vermesine sebep olmuştur. Yapılan anlaşmaların askıya alınmasına şiddetli reaksiyon veren Batılılar karşısında Haydar Aliyev, içinde buldukları durumun geçici olduğunu, Azerbaycan'ın muharebe durumunda olduğunu ve iç savaşın sonlanarak istikrarın ve barışın sağlanmasından sonra tekrar batılı şirketlerle masaya oturulacağını belirtmiştir.

1994 yılında yabancı ortaklarla yapılan petrol üretim anlaşmaları neticesinde Hazar denizindeki petrol alanlarına büyük yatırımlar yapılmıştır. Bu yatırımların neticesi özellikle 2006 yılından itibaren petrol sahalarındaki üretimin artması ve BTC hattının da faaliyete geçmesiyle kendini göstermiştir. Azerbaycan'ın tüm ortaklarla birlikte petrol üretimi 2004 yılında 15 milyon ton iken 2006 yılında 32 milyon tona yükselmiştir. (10) 2010 yılında ise 50 milyon to ham petrol 26,3 milyar m3 doğalgaz üretimi gerçekleşmiştir. 2010 rakamlarına

⁷⁸ Mustafa Gökçe, "Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:01 Sayı:03, 2008, (ss.177-209), s. 183-184.

göre SOCAR-ın Azerbaycan'daki 15'ten fazla petrol sahasında ortaklarıyla beraber üretilen petrolden payına düşen miktar 8,5 milyon ton, gazdan ise yıllık 7,3 milyar m3 tondur.⁷⁹

Haydar Aliyev bu kararıyla kendisine geniş ve önemli bir serbestlik düzeyi sağlamayı hedeflemiştir. Nitekim ilerleyen günlerde yaşanan olaylarla Haydar Aliyev'in Azerbaycan'daki petrol rezervlerinin işlenmesi konusunda izlediği petrol politikasına ciddi önem verdiği ve üzerine çok düşündüğü görülmektedir. Hiç şüphe yok ki Rusya içinde bulunulan durumdan haz duymaktaydı. Rusya'yı memnun eden diğer bir konu ise Elçibey'in mesafeli olduğu Bağımsız Devletler Topluluğu ile ilgili gerçekleşen gelişmelerdi. 23 Eylül 1993 tarihinde Haydar Aliyev Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılımıyla ilgili belgeleri onaylamıştır.

Sonrasında aynı senenin Ekim ayında Rus petrol devi Lukoil ile Hazar Denizi üzerinde Azerbaycan deniz sahasında arama çalışmaları yapması konusunda anlaşmaya varılarak Avrupalı şirketlerle yeniden başlanan petrol görüşmelerinde Rusya'nın da söz sahibi olması sağlanmıştır. Petrol müzakerelerinde oluşturulacak olan şirketler birliğinde SOCAR %30'luk hisse payından %10'luk bir kısmını Lukoil'e devretmiştir.⁸⁰ Rusya'ya yönelik sürdürülen bu siyaset anlayışı Azerbaycan'ın Rusya'yı teskin hamleleri olarak yorumlanmaktaydı.⁸¹

Ebulfez Elçibey'in Bakü kentinden ayrıldığı ilk günlerde Türkiye Cumhuriyeti Elçibey'in Azerbaycan hükümetinin yasal iktidar başkanı olduğu şeklinde söylemler içindeydi. Ancak üzerinden fazla süre geçmeden Türkiye Cumhuriyeti, Ebulfez Elçibey'in iktidarı tekrar almasının zor olması ve giderek sürecin uzaması itibariyle yeni Meclis Başkanı Haydar Aliyev ile dostane ilişkiler kurma kararı almıştır.⁸² Bu sürecin sonlanması itibariyle Türkiye ile Azerbaycan arasındaki temaslarda yeni bir evreye girilmiştir. Haydar Aliyev'in görev süresinin başlarında Azerbaycan'ın dışişleri politikası olarak Rusya yanlısı tavırlar göstermesi Türkiye'de daha farklı görüşler

⁷⁹Mutlu Baloğlu, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (Socar) Yatırımlarının Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Değerlendirilmesi, (April 29, 2010). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2257961> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2257961> s.3. (academia.edu'dan temin edilmiştir)

⁸⁰ Araz Aslanlı, İlham Hesenov, s.89-90.

⁸¹ Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.II, (Editör Baskın Oran.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001 s. 405.

⁸² Mustafa Aydın., s.406

oluşmasına yol açmıştır. Ancak sonrasında Azerbaycan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış siyaset yolunda önemli bir mertebede kalmaya devam etmiştir.

Gence isyanı süresince dikkatli bir dış siyaset görüşü benimseyen Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde daha etkili bir görüş benimsemeye başlamıştır. Bu durum sonucunda dönemin Dışişleri Müsteşarı Ö. Sanberk 1993 senesinin yaz aylarında Azerbaycan hükümeti ile önemli temaslar içerisine girmiştir. Öncelikle Elçibey ve sonrasında Haydar Aliyev ve diğer devlet yetkilileriyle müzakereler gerçekleştirilmiştir. Sanberk tarafınca Haydar Aliyev'e gerçekleştirilecek olan seçime gölge düşürülmemesi gerektiğini ve gerçekleştirilecek seçim sonucunda ülke iç ve dış sorunlarını aşmasında hayati önem taşıdığına altını çizmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de bu konu hakkında kim kazanırsa kazansın, Azerbaycan'daki seçimin sonucunda Türkiye Cumhuriyeti de seçilen kişinin destekleneceği şeklinde bir görüş tebliğ etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Azerbaycan topraklarında olası iç savaşın gerçekleşmemesi ve iç istikrarın sağlanması amacıyla Haydar Aliyev'e destekte bulunmuştur.

Öte yandan, iki ülkenin ilişkilerinde birbirlerine ayrıcalıklı bir konum atfetmesine rağmen pratikte bunun yeterli şekilde değerlendirilemediği görülmektedir. Örneğin, iki ülkenin küresel ve bölgesel sorunlarda hatta Kıbrıs sorununda bile ortak yaklaşım ve tutum belirlemede ve birbirlerini desteklemede zayıf kaldıkları görülmektedir.⁸³

Rusya'nın isteklerini önemseyen ve Rusya ile kurulacak temaslara diğer ülkelere nazaran daha fazla önem veren Haydar Aliyev, önceki Cumhurbaşkanı'na göre daha dengeli bir siyaset yoluna gideceğini dile getirmekteydi. Elçibey zamanında Azerbaycan'da gerçekleşen başarısızlıklarda Türkiye Cumhuriyeti'nin de alakası olduğunu düşünen Haydar Aliyev, Elçibey'in yalnız Türkiye yanlısı politika izlemesini pek doğru bulmadığını söylemiştir. Türkiye'nin de Elçibey'in bu politikası karşısında Azerbaycan'a herhangi bir destekte bulunmadığını ve karşılıksız vaatler verdiğinden söz etmiştir. Ebulfez Elçibey hükümetinin düşürülmesi itibarıyla bölgedeki Türkiye'nin imajı da kötü manada etkilenmiştir. O dönem *The New York Times*'da bulunan bir değerlendirmede, kendi içerisinde ekonomik sorunlarla uğraşmakta olan 60 milyon nüfuslu Türkiye'nin ürkek politika izlemesi Azerbaycan'da başarısız olması sadece Azerbaycan'da değil de diğer Türk devletlerinde de güvensizliğin hâkim olmasıyla sonuçlanmıştır.⁸⁴ Bahsi geçen itidalli bir sürecin ardından Azerbaycan Türkiye ile

⁸³ Muharrem Ekşi, "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitiğe", *Avrasya Etüdüleri*, Sayı: 36, 2009, (ss.95-112), s.99.

⁸⁴ Mustafa Aydın, s. 405.

ilişkilerin önemine binaen temasların yoğun şekilde gözlemlendiği bir sürece girmiştir. Bu temaslar sonucunda iki ülke arasında birçok alanı kapsayan konularda 16 sözleşme imzalanmıştır.

Bu antlaşmanın 19. maddesi ile petrol ve doğalgaz hatları da dahil olmak üzere ulaşım yolları ve ulaştırma yollarının kullanılması için daha önceki yıllarda gerçekleştirilen anlaşmalar doğrulanmış ve gerekli görülen düzenlemeler yapılmak suretiyle ayrı anlaşmalar da imzalanması kararlaştırılmıştır. Bu madde itibarıyla Azerbaycan hudutlarındaki petrolün Türkiye toprakları üzerinden geçerek diğer ülkelere ulaştırılması için Ebulfez Elçibey döneminde imzalanan anlaşmanın geçerliliği devam ettirilmiştir.⁸⁵

Kafkas bölgelerindeki barış ve istikrarın devamı için bölgede bulunan devletler birbirlerinin toprak bütünlüğünü garantiye almak ve uluslararası kurallar çerçevesinde beraber çalışarak ve birbirlerine destekte bulunmayı taahhüt etmişlerdir. Diğer bir yandan da antlaşmaya katılan devletlerden herhangi birisinin üçüncü bir ülke ile yahut ülkeler tarafınca muharebe haline girmesi durumunda anlaşmadaki diğer devletler, bu halin sonlandırılması için Birleşmiş Milletler Antlaşması'na ve diğer uluslararası kurallara uygun olarak, muharebe halinde olan devlete yardım edecekleri belirtilmiştir.

Haydar Aliyev'in Türkiye ile gerçekleştirdiği ilk resmi görüşmeler iki ülke arasındaki ilişkilerin ilerleyişinde ciddi gelişme olarak kaydedilmiştir. Bu ilişkilerin ilerlemesinde Haydar Aliyev ile Süleyman Demirel arasında aslında geçmişi 1967 senesinde SSCB'yi ziyaretine dayanan ve Haydar Aliyev'in Nahçıvan bölgesinin Meclis Başkanlığı koltuğunda bulunduğu dönemde pekişen yakın ilişkilerinin ciddi bir yeri olduğu da bilinmektedir.

Siyasal istikrarın bir ölçüde sağlanmasıyla beraber ekonomide üç hedef doğrultusunda adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu hedefler; ilk olarak ülkenin doğal kaynak rezervlerinin etkin bir şekilde işletilmesi, ikinci olarak piyasa ekonomisine uygun bir ekonomik yapının kurulması ve son olarak küresel ekonomi ile entegrasyonun sağlanması şeklinde ortaya konulmuştur.⁸⁶

Bu tarihten itibaren Azerbaycan ve Türkiye arasındaki politikalar genellikle yükselen bir çizgide gelişmiştir. Bu doğrultuda devlet ve hükümet görevlilerinin karşılıklı temasları sonucunda ve pek çok varılan mutabakat sonucunda geliştirilmeye çalışılmıştır. İyi bir çizgide seyreden Türkiye-Azerbaycan ilişkileri o dönemde yaşanan gelişmelerin etkisiyle ciddi sekteye uğrama riskiyle karşı karşıya kalmıştır. 1995 senesinin mart ayı itibarıyla OMON (Otryad Militsii Osobogo Naznaçeniya) olarak

⁸⁵ Araz Aslanlı, İlham Hesenov, s.149.

⁸⁶ Kadir Sancak, "Azerbaycan Ekonomisinde İstikrar Faktörü ve Aliyevler Dönemi", *The Journal of International Scientific Researches*, Cilt: 4 Sayı:1, 2019,(ss.51-57), s.54.

adlandırılan Azerbaycan özel görevli polis ekipleri tarafınca Haydar Aliyev'e karşı yapılan darbe girişiminde Türkiye'den bazı kesimlerin de yer aldığı yönünde iddialar gündeme bomba gibi düşmüştür. Darbe girişiminin engellenmesinden sonra Azerbaycan iktidarından Türkiye'ye karşı bazı suçlamalar ileri sürülmüştür. Bu iddialara göre darbe girişiminde birkaç Türk vatandaşı yer almıştır. Olaylara Ferman Demirkol ve Kenan Gürel gibi bazı Türk vatandaşı olan ve Azerbaycan'da resmi görevlendirmede olan şahısların da isimleri karışmıştır. Bir başkaber bakış açısına göre Türkiye topraklarındaki bazı kimseler Haydar Aliyev'e güven duymamakta ve Elçibey'in Türk milliyetçisi yanını desteklemekteydi.⁸⁷ Bu çerçevede bir başka deyişe göre de Haydar Aliyev iktidarı ile dönemin başbakanı T. Çiller idaresindeki hükümet arasında güvensizlik hakimdi. Haydar Aliyev 1997 senesinin mayıs ayının başlarında Türkiye'ye gelmiş ve TBMM'de gerçekleştirdiği konuşmada Ferman Demirkol ve Kenan Gürel gibi şahısların Azerbaycan'da darbe girişiminde planlayıcı rolünde olduklarını söylemiştir. Haydar Aliyev bu hususla ilgili bazı istihbaratlar aldığını ve uluslararası bir müzakereye katılmak üzere hazırlandığı Kopenhag kentinde Süleyman Demirel tarafından uyarıldığını dile getirmiştir. İlaveten Türkiye Cumhuriyeti Milli İstihbarat Teşkilatı tarafından Susurluk Raporu'nda da Azerbaycan topraklarında gerçekleştirilmeye çalışılan darbe girişiminden de söz edilmiştir.⁸⁸ Ferman Demirkol dile getirdiği iddialara göre vakalarda kendisinin direkt olarak bir dahli olmasa da Türkiye'den bazı grupların 1994 senesinde anlaşmış olduğu "Asrın Kontratı" petrol antlaşmasında Türkiye'nin yüzde 1,75 olarak ayarlanmış olan marjının yüzde 5 seviyesinde yükseltilerek yüzde 6.75 seviyesine çıkarılması yönünde bir tasarı da düşünülmekteydi. Bu iddialara aksi şekilde de yorumlar da bazı zamanlar Türk basınında kendine yer etmiştir.⁸⁹ Haydar Aliyev'in iktidarda olduğu dönemde gerçekleşen bu huzursuzluktan ayrı olarak Azerbaycan ve Türkiye arasında siyasi ilişkilerin pozitif ve uyumlu bir biçimde sürdüğü söylenebilir. Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan'ın dış politikası stratejik amaçlar çerçevesinde dünya ülkeleri ile politik, diplomatik, iktisadi ve diğer temaslarını kurup Türkiye Cumhuriyeti'ni diğer ülkelere göre özel bir yerde görmekteydi. O yıllarda Azerbaycan-Türkiye arasındaki temaslarda önem arz eden ve hatta en mühim özelliklerinden biri Haydar Aliyev'in bir millet iki devlet sözlerinin ön planda tutulması

⁸⁷ Mustafa Aydın, s.406.

⁸⁸ Kadir Sancak, s.54

⁸⁹ Taha Akyol, "Bir petrol hikayesi", *Milliyet Gazetesi*, 08.02.1995. [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/1e6juMkBBNERUbu_x2B_lnFlwg_x3D_x3D_\(Erisim_tarihi:21.07.2023\).](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/1e6juMkBBNERUbu_x2B_lnFlwg_x3D_x3D_(Erisim_tarihi:21.07.2023).)

ve üzerine basılması olmuştur. 13 Mart 2011 tarihinde Haydar Aliyev'in TBMM kürsüsünde gerçekleştirdiği söylemlerde şu sözlerle yer vermiştir;

...Hızla geçen yıllar içerisinde Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ve vatandaşlarımız arasındaki temaslar giderek gelişmeye ve büyümeye devam etmiştir. Biz artık iki ülke olarak stratejik müttefik mertebesine erişmiş bulunmaktayız. İki ülke arasında kurulan ilişki devletlerarası ilişkidir. Ancak vatandaşlarımız arasındaki ilişkilerin geçmişi çok daha kuvvetlidir ve bunun değeri ondan daha da elzemdir. Çünkü bizler aynı milletiz. Aynı manevi ilkelere, aynı dile, aynı dinin temsilcileriyiz...⁹⁰

Haydar Aliyev döneminin Ermeni işgali konusundaki dikkat çeken siyasi çizgisi, yenilgi içinde bulunan Azerbaycan'a vakit kazanmak ve daha fazla kayıplara sebebiyet verememek adına ateşkes antlaşmasının sağlanması olmuştur. SSCB'nin dağılmasından önce Karabağ'ı Ermenistan'a bağlama hayalleri SSCB'nin dağılmasıyla beraber hızlı bir şekilde Karabağ'ı işgal eylemlerine dönüşmüştür. 1992 yılında Rus ordusunun desteği ile Ermenistan ordusu Karabağ'da Laçın, Kelbecer, Fuzili, Ağdam, Cebrail ve Zengilan'ı işgal etmiştir. 1992-1994 yılları arasında yaşanan yoğun savaş ve Ermeni işgali sırasında Türkiye Azerbaycan'a sadece siyasi ve diplomatik destek vermiştir. 1992 yılında Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı tarafından Minsk Grubu kurulmasına karar verilmiştir. Grubun amacı Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Karabağ meselesinin uluslararası hukuka dayalı barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması olarak belirlenmiştir.

2.6. İlham Aliyev Dönemi

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in yürüttüğü çok boyutlu ve dengeli dış politika sonucunda Azerbaycan, bulunduğu bölgede güçlü ve etkili bir aktör haline gelmiştir. 2003 yılında Haydar Aliyev'in vefatından hemen önce yapılan seçimlerle Cumhurbaşkanı seçilen İlham Aliyev, babasının halefi olarak göreve başlamıştır.

Haydar Aliyev döneminde ekonomide yaşanan iyileşme ve büyüme babasının politikalarını devam ettiren oğul Aliyev döneminde de devam etmiştir. Haydar Aliyev'in öldüğü yıl olan 2003 yılında özel sektörün GSMH içindeki payı % 73 iken, aynı politikaları devam ettiren ve geliştiren Aliyev döneminde -2010 yılında- bu oran % 90'a yaklaşmıştır. 2002 yılında % 10 seviyesinde olan işsizlik oranı 2011 yılına gelindiğinde % 5,4'e düşmüştür.⁹¹

İlham Aliyev döneminde Türkiye – Azerbaycan ilişkileri, belirgin bir ilerleme kaydetmesine ve sürekli bahsi geçen “bir millet iki devlet” ifadesine rağmen, ilk başta

⁹⁰ Haydar Aliyev'in Konuşması, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 21, Cilt: 56, Yasama Yılı: 3. 68inci Bilesim, 13.3.2001., <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil3/bas/b068m.htm> Erişim;31.06.2023.

⁹¹Elnur Hasan Mikail, Alper Tazegül, s.106.

özellikle ekonomik alanda istenilen düzeyde gelişim sağlanamamıştır. Ayrıca, Türkiye hükümeti tarafından gerçekleştirilen “Ermeni açılımı” politikası ikili ilişkileri bir süreliğine olumsuz etkilemiştir. Bu politikanın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, Türkiye Azerbaycan’la ilişkilerin geliştirilmesine daha fazla önem vermiş, iki ülke arasında pek çok önemli anlaşma imzalanırken, ilişkilerin askeri boyutunda önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Karabağ sorunuyla İlham Aliyev’in izlediği politika daha önce sürdürülen politikanın bir devamı niteliğinde olmuştur; ateşkese uymak, aynı zamanda uluslararası hukuk çerçevesinde adil ve onurlu bir barış anlaşması imzalamak. Fakat süreci yürüten AGİT Minsk Grubunun pasif tutumu, zaman zaman Ermenileri cesaretlendiren açıklamaları sorunun çözülemeyeceğini ortaya koymuştur. Böyle bir durumda İlham Aliyev tarafından Minsk Grubu ve eş başkanlarına yönelik sert açıklamalarda bulunulmuş, sorunun barış yoluyla çözülemeyeceği takdirde Azerbaycan’ın savaş yoluyla topraklarını geri alacağı açık ve yüksek sesle dile getirilmiştir.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1994 yılından beri devam eden ateşkes sürecinin en ciddi ihlali 2-5 Nisan 2016 yılında gerçekleşen savaş sonucunda yaşanmıştır. Bu savaş Azerbaycan ordusunun başarılı taarruz kabiliyetinin sergilendiği çok önemli bir muharebedir.⁹²

Bu savaş sırasında Türkiye’ni Azerbaycan’a olan desteği açık ve kararlı bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu gelişmenin ardından iki ülke arasında askeri ilişkilerin güçlendirilmesi zarureti ortaya çıkmıştır. Askeri ilişkiler eğitim, teknik ve teknolojik destek, ayrıca ortak tatbikatlar şeklinde gelişmiştir. Temmuz 2020’de Ermenistan’ın Azerbaycan’ın Karabağ’la ilgisi olmayan başka bir bölgesine- Tovuz’a saldırısı ciddi tepkiyle karşılandıktan sonra çatışmaya ara verilmiştir. Eylül 2020’de saldırıya geçen Ermenistan’ın önce Azerbaycan birlikleri tarafından püskürtmesi ve ardından Karabağ’ı 27 yıllık işgal ettiği topraklardan sürmesi ile sonuçlanmıştır. Bu süreçte Türkiye’nin Azerbaycan’a verdiği güçlü diplomatik ve teknolojik destek savaş sonuçlarının önemli belirleyicilerinden biri olarak değerlendirilebilir.

⁹² Ali Asker, Zeynep Gizem Özpınar,” Azerbaycan’ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 1, 2021, (ss. 83 – 106), s.87

3. İKİLİ İLİŞKİLERİN EKONOMİ POLİTİĞİ

3.1. Azerbaycan-Türkiye Ekonomik ilişkilerinin Genel Görünümü

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin genel seyrine baktığımızda bu ilişkilerin 1991'den bu yana yükselen bir çizgiyle geliştiğini gözlemlemek mümkündür. Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuşmasının hemen ardından Türkiye bu kardeş ülkenin serbest piyasa ekonomisinin benimsemesine, ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmesine büyük önem vererek bu konudaki bilgi ve tecrübesini aktarmıştır. Zengin ekonomik potansiyele sahip olan Azerbaycan'ın bu avantajı Türkiye ile ilişkilerin karşılıklı çıkarlara dayalı bir şekilde gelişmesini hızlandırmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan petrolü ülkede ekonomik gelişmeyi belirleyen temel faktör haline gelmiştir. Azerbaycan petrolü dünya petrol üretiminde kalitesi ile ön plana çıkmaktadır.

Bilindiği üzere 19. yüzyılda petrol üretiminin başlaması ve her geçen gün artmasıyla Bakü, dünyanın en önemli petrol merkezlerinden biri haline gelmiştir. 1918-1920 yıllarını kapsayan birinci bağımsız cumhuriyet dönemini dikkate almazsak, Azerbaycan petrolü sürekli olarak Rusya'nın sömürge sistemi kapsamında ve rasyonel olmayan bir şekilde tüketilmiş, böylelikle ülkenin ana stratejik potansiyelinde ciddi bir gerileme yaşanmıştır.

Ulusal bir servet olan Azerbaycan petrolü sadece 1991'de ülkenin ikinci kez bağımsızlığa kavuşmasının ardından milli servet haline gelmiştir. Bu bağlamda, 1994 yılından itibaren Azerbaycan'ın uluslararası şirketlerle petrol ve doğal gaz anlaşmaları yapması ve bu çerçevede ortak faaliyetler gerçekleştirmesi, ülkeye gelişmiş modern teknolojilerin getirilmesine, enerji sektörü altyapısının yeniden kurulmasına imkân sağlamıştır.⁹³ Yetmiş sene boyunca planlı Sovyet ekonomisinin bir parçası olarak devam eden ekonomik sistem “perestroyka ve glasnost” politikalarının uygulamaya konulmasının ardından ciddi şekilde bozularak sosyalist sisteminin dağılması sonucunda yeniden yapılanma sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu noktada ülkenin petrol politikalarının, ayrıca yeni ekonomik siyasetinin yeniden belirlenmesi öncelikli zaruret haline gelmiştir. Böyle bir ortamda yabancı yatırım olanaklarının artmış, 1994-2000

⁹³ Azər Mehdiyev, “Azerbaycan'ın Dünya İqtisadiyyatına İntegrasiyasının Reallıqları”, *Ekspert İqtisad Jurnalı*, No.7-8, 2001, (ss.24-26).

yılları arasında petrol üretimine dair anlaşmalar imzalanmış, bu bağlamda yabancı şirketler tarafından 3.4 milyar \$ miktarında yatırım yapılmıştır.⁹⁴ Petrol sektöründeki ortaklıklarda yabancı sermaye ülke ekonomisinde önemli bir faktör haline gelmiştir. Böyle bir ortamda, Türkiye petrol sektörü ve diğer alanlarda yatırımcı ülkelerden biri haline gelmiştir. İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin gün geçtikçe gelişmesi, stratejik ortaklıktan müttefiklik düzeyine yükselmesi ekonomik ilişkilerin de gelişmesine güçlü ivme kazandırmıştır. İkili ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması bölgesel projelerin geliştirilmesi açısından da çok önemli olmuştur. Türkiye, transit ülke olarak başta petrol ve ürünleri olmak kaydıyla Azerbaycan'ın ihracatçı bir devlet olarak zenginliklerini dünya pazarına çıkarmasında yardımcı olmuştur.⁹⁵ Bunun dışında Türk iş adamları, özellikle müteahhitlik şirketleri Azerbaycan'ın inşaa sürecinde pek çok projeyi üstelenerek başarılı bir şekilde uygulamışlardır.

Kültürel yönden benzer özellikler taşınması nedeniyle dışa açılmak isteyen Türk işadamları ve yatırımcıları için Azerbaycan cazip bir pazar oluşturmuştur. Ekonomik ve ticari ilişkiler kapsamında her iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi genişlerken, diğer taraftan Türk firmaları Azerbaycan'da doğrudan ticari ve sınai faaliyetlere başlamışlardır. Azerbaycan ekonomisinde aktif olarak yer alan Türk müteşebbisleri, telekomünikasyon, bankacılık ve sigortacılık, finansal kiralama, inşaat-taahhüt, basın-yayın, eğitim, sağlık, ulaştırma, otomotiv, imalat sanayi, petrol gibi hemen her konuda faaliyet göstermektedirler. Bu faaliyetlerin bir kısmı ferdi girişim, bir kısmı küçük ve orta ölçekli işletmeler şeklinde başlamış ve bunlardan bazıları, başarılı çalışmaları neticesinde, özel sektörde Azerbaycan'ın öncü kuruluşları haline gelmişlerdir.⁹⁶

TRASECA “İpek Yolu” projesi çerçevesinde kara yollarının inşası, elektrik santrallerinin inşası ve modernizasyonu, iş merkezleri kurulması, lüks konut inşası, Sangaçal terminali tank rezervuar işi, orduevi binası inşası, Milli Bank binasının inşası, Beynelhalk Bank binasının inşası, Bakü Hava Alanı inşası, Nahçıvan Hava Alanı inşası, Bakü Eğlence Merkezi inşası, Avrupa Oteli inşası, ISR Plaza inşası, “Güney Mugan” projesi, tarihi ve turistik komplekslerin bakım ve onarımı, petrol boru hattı ile ilgili yapım ve onarım işleri, Bakü Sahil Projesi, kombine gaz çevirimi elektrik santrali, Nahçıvan baraj inşası vs. gibi işler yer almaktadır.⁹⁷

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 2021 yılında yaklaşık 2,3 milyar \$ teşkil etmiştir. İhraç edilen ürünler arasında,

helikopterler, uçaklar vb.; uzay araçları (uydular dahil), uzay araçlarını fırlatıcı araçlar ve yörünge-altı araçları; serum, aşı, toksin vb. ürünler; tedavide veya korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış); demir veya çelikten inşaat ve inşaat aksamı, inşaat

⁹⁴ Osman Nuri Aras, *Azerbaycan Ekonomisi: Makro Ekonomik ve Sektörel Analiz*, Qafqaz Üniversitesi, Bakü, 2003, s. 19-20.

⁹⁵ *Azerbaycan Ülke Profili*, T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara, 2022, s. 7.

⁹⁶ Eyüp Zengin, *Bağımsızlığının 30. Yılında Azerbaycan II. Cilt*, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul, 2022, s. 394.

⁹⁷ Eyüp Zengin, s. 395-396.

kullanılmak üzere hazırlanmış demir veya çelikten sac, çubuk, vb. ürünler; yıkama ve temizleme müstahzarları bulunmaktadır.

Bunun yanı sıra Azerbaycan'dan Türkiye'ye yapılan ithalat ürünleri arasında,

pamuk (karde edilmemiş veya penyelenmemiş); petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar; asiklik alkoller ve bunların halojenlenmiş, sülfolanmış, nitrolanmış veya nitrozalanmış türevleri; pamuk ipliği (dikiş ipliği hariç) (ağırlık itibarıyla pamuk oranı \geq %85 ve perakende olarak satılacak hale getirilmemiş) ve alüminyum saclar, levhalar, şeritler (kalınlığı 0,2 mm. yi geçenler)⁹⁸

yer almaktadır.

Ekonomik ilişkilerin başarılı bir şekilde gelişmesini yanı sıra bu alanda belli başlı sorunların halen de devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu sorunlar 1) her iki ülkenin uluslararası yükümlülüklerinden kaynaklı sorunlar 2) Gümrük alanında yaşanan sorunlar 3) Taşımacılık alanında yaşanan sorunlar 4) Bankacılık sektörü ve ödeme alanında yaşanan sorunlar şeklinde sıralanmaktadır.⁹⁹ Bu benzeri sorunlara rağmen Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerin potansiyelini oluşturacak pek çok önemli projeyi gerçekleştirmek mümkün olmuştur. 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığının elde edilmesinden bugüne kadar geçen süre zarfında bahsi geçen projeler gerek iki taraflı gerekse çok taraflı bölgesel projeler Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ekonomik politişinin belirlenmesinde büyük rol oynamıştır.

3.2. Sederek Köprüsünün Açılışı

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ekonomi politişinin ilk belirgin projelerinden birisi Umut Köprüsü ya da Hasret Köprüsü olarak da adlandırılan Sederek köprüsü olmuştur. 1992'nin mart ayında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasında iş birliği protokolü imzalanmıştır. O dönemde Ermeni saldırılarına karşı Türkiye Cumhuriyeti Kars Anlaşmasını öne sürerek Ermenistan'ın niyetlerine karşı çıkmıştır. Bu olayları takip eden gelişmeler neticesinde Türkiye tarafından atılan adımlar ile Aras Nehri üzerinde bir köprü'nün yapılmasına karar verilmiştir. Bu köprü İğdır-Nahçıvan arası bağlantı sağlayan karayolu olarak inşa edilmiştir. Bağımsızlığın il günlerinden Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Türkiye Cumhuriyeti ile yakın ilişkiler içine girmiştir. Bu dönemde Nahçıvan Ermenistan'ın saldırıları karşısında Azerbaycan

⁹⁸ *Azerbaycan Ülke Profili*, s. 14.

⁹⁹ Eyüp Zengin, s. 400-401.

Türklerinin sürüldüğü yahut sığındığı bir bölge olarak önem taşımıştır. Azerbaycan'a bağlı olsa da anakarayla sınırı olmayan Nahçıvan'ın kuzey ve doğusu Ermenistan, güney ve batısı İran toprakları ile çevrili bir bölgedir ve Türkiye ile 13 km'lik bir kara sınıra sahiptir.¹⁰⁰

Dönemin ağır şartları altında bahsi geçen bu kısa sınır hattı Nahçıvan halkı açısından bir umut olmuştur. Bu yüzden Mayıs ayında tamamlanan köprünün açılışı bölge halkı tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Köprünün açılışında dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel bu olayı sadece bir köprü açılışı olmadığını, aynı zamanda yetmiş yıl boyunca bir birine hasret kalan kardeşlerin yeniden kavuşması, bunun bir milli coşku olduğunu vurgulamıştır.¹⁰¹

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ise açılış konuşmasında bu köprünün Nahçıvan'ın gelişmesinde, özellikle 1990'lı yılların başlarında yaşanan kriz durumundan çıkmasında çok önemli bir rol oynayacağını ifade ederek, *“Türkiye ile oluşturulan ekonomik ilişkiler kardeş devletin özerk cumhuriyete mali yardımı bölgenin sosyo-ekonomik durumuna olumlu etkisini göstereceğini”* söylemiştir.¹⁰² Sederek ve Dilucu'yu birbirine bağlayan köprü kardeş olarak birbirini tanımlayan iki ülkenin kavuşmasına vesile olmuştur. Yukarıda bahsedildiği gibi o dönemde ekonomik krizle baş başa kalan Nahçıvan'da Sederek-Dilucu sınır kapısını birbirine bağlayan kemer köprünün açılışı ticari faaliyetlerin canlanmasına ivme kazandırmıştır.

3.3. İlk Bölgesel Petrol Projesi: Bakü- Tiflis- Ceyhan Petrol Boru Hattı

Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında imzalanan ileriye dönük projelerden biri olan Bakü- Tiflis- Ceyhan Petrol Boru Hattı ekonomik refah ve iyi ticari ilişkiler bağlamında atılmış olan başarılı adımlardan biridir. Bu proje sadece anlaşma tarafı olan üç devleti değil aynı zamanda, bağımsızlıklarını yeni elde etmiş olan Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin heyecanlandırmıştır. Türk cumhuriyetlerinin yeni pazar arayışlarına girmesi ABD ve AB ülkeleri içinde yeni fırsatlar oluşturmuştur. 1774 km uzunluğundaki mevcut hattın Türkiye açısından da önemi büyüktür. Bakü yakınlarındaki Sangaçal

¹⁰⁰Cengiz Atlı, “İğdır Nahçıvan İlişkilerinde Önemli Geçiş Noktası Hasret Kapısı- Açılışı ve İki Ülke İlişkilerindeki Rolü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6 Sayı: 28 2013, (ss.07-17), s.13.

¹⁰¹ Şahin Yusif Əliyev, “Türkiye-Nahçıvan İlişkilerinde Ulaşım Sektörünün Rolü”, *Belgü*, Sayı:4, 2019, (ss.7-15), s.9.

¹⁰² Şahin Yusif Əliyev, s.9.

terminalinden başlayan ve Ceyhan (Yumurtalık) terminalinde son bulan 42 inc çapındaki bu hat, doğu-batı yönünde Azerbaycan boyunca uzayarak Gürcistan'a geçerek, buradan Tiflis üzerinden batıya doğru ilerledikten sonra, güneye yönelerek Ardahan'dan Türkiye topraklarına girmektedir. Türkiye'nin kuzeydoğu-güneybatı yönünde devam eden BTC hattı Kars, Erzurum, Erzincan, Sivas, Kayseri, Kahramanmaraş ve Osmaniye topraklarından geçtikten sonra Ceyhan'da son bulur.¹⁰³

Projeye taraf olan diğer iki ülke açısından Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu'na karşı bir güç unsuru oluşturduğu aşikardır. Ayrıca Ermenistan'ın proje dışında tutulması saldırgan ve işgalci bir devlet olarak ekonomisinin canlandırılmasına karşı bir müeyyide olarak değerlendirilebilir. BTC projesi anlaşmaya taraf olan ülkeleri hem siyasi hem de jeopolitik olarak güçlendirirken Gürcistan'ın ekonomisine de büyük oranda katkı sağlamıştır. Rusya'ya alternatif olan bu proje daha ucuza petrol alımı ve bütçesel olarak yüksek oranda enerji tasarrufu bakımından da önemlidir. Bu proje bölgesel olarak kalkınma, siyasi ve jeopolitik güç gösterisi, ayrıca Türkiye ve bölge ülkeleri için dışa bağımlılığın azaltılması bakımından büyük önem arz etmektedir.

3.4. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı

Bölgesel projeler arasında Yeni İpek Yolu olarak adlandırılan Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA) projesi ulaşım yollarının gelişmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu proje de BTC iş birliği projesi gibi taraflar ve bölge ülkeleri açısından avantajlı bir projedir.¹⁰⁴ Projenin başlıca amaçları; bölgedeki ülkeler arasında bulunan ulaştırma sorunlarını gidermek, bu süreçte yaşanan teknik sıkıntılara AB'nin teşvik desteği ile çözüm bulmak, Orta Asya-Kafkasya-Avrupa arasında yaşanan ulaşım kopukluğunu bitirmek ve gelişmiş ulaşım imkanları sağlamak, yeni bir ulaşım ağı yaratmak ve bu bölgeler arasında ulaşım yollarının iyileşmesi ile birlikte ticareti canlandırmaktır. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi (BTK) TRACECA projesine paralel olarak başlatılmıştır. 2005'te Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan ulaştırma

¹⁰³ Erdal Akpınar, "Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, 2005, (ss.229-248), s.241.

¹⁰⁴ Adem Üzümcü, Sıdika Akdeniz, "Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi", *Avrasya Etüdüleri*, Sayı: 45, 2014, (ss.171-199), s.177.

bakanlarının katılımıyla müzakere edildikten sonra, 2007'nin şubat ayında ile ilgili ilk anlaşma imzalanmıştır. Bu projeyi Kazakistan ve Çin'in de desteklemektedir. Azerbaycan'ın başkenti Bakü'den başlayıp Gürcistan'ın Tiflis ve Ahılkelek şehirlerinden geçerek Kars'a uzanan demir yolunun uzunluğu 829 kilometredir. Bu hattın ilk ihracat treni 2020'de Çin'e ulaşırken, bu süre zarfında demir yolu hattında 2 milyon 405 bin ton yük taşınmıştır. Halihazırda bu demiryolu ile kısa vadede 1 milyon yolcu ve 6 buçuk milyon ton yük taşınması hedeflenmiştir. 2034 yılında ise 3 milyon yolcu ve 17 milyon ton yük taşınması öngörülmektedir.¹⁰⁵ BTK projesi sadece ekonomik olarak değil, aynı zamanda siyasi açıdan da karşılıklı çıkar kapasitesi yüksek bir projedir. Bu bağlamda projenin Türkiye ve Azerbaycan açısından siyasi getirileri de büyüktür.

Azerbaycan açısından baktığımızda ise BTK demiryolunun en önemli siyasal getirisi sürekli sorun yaşadığı Ermenistan konusunda olmuştur. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgali uzun yıllardır devam etmektedir. İki ülke arasındaki kriz Ermenistan'ın yayılmacılık politikası yürütmesi dolayısıyla bir türlü çözüme kavuşmamaktadır. Hal böyle olunca Azerbaycan her alanda Ermenistan ile mücadele etme durumunda kalmıştır. BTK demiryolu ile Ermenistan'ın bölgede yalnız ve izole bir hale gelmesi, sorunların çözümü ve özellikle çözüme zorlanma açısından önem arz etmektedir. Türkiye ile sınırları kapalı olan Ermenistan, BTK demiryolu ile bölgede daha da yalnızlaşacaktır. Bu durum Azerbaycan'a önemli bir siyasal avantaj kazandırmaktadır. Ayrıca gözden kaçmamalıdır ki Azerbaycan, bu proje sayesinde Güney Kafkasya bölgesinde hatırı sayılır bir siyasal güç elde etmiştir. BTK demiryolu projesi gibi Batı ya da Batının desteği ile yapılan tüm iş birlikleri, Güney Kafkasya bölgesini etki alanına almak isteyen Rusya karşısında da Azerbaycan'a destek sağlamıştır.¹⁰⁶

BTK demir yolunun temel amacı Türkiye – Gürcistan arasında bir ulaşım bağlantısı kurmak, mevcut demir yolları ile Türkiye ve Azerbaycan, Orta Asya, Çin ve Moğolistan arasında bir ulaşım ağı elde etmektir. BTK hattı Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin mevcut ihracat ürünlerinin Türkiye üzerinden Mersin Limanına getirilerek yeni bir pazar oluşturması üzerine kurulmuş bir projedir.

¹⁰⁵ Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu ile Orta Koridor için hayati önemde, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/baku-tiflis-kars-demir-yolu-ile-orta-koridor-icin-hayati-onemde-770284.html>, 26.05.2023, (Erişim tarihi: 12.07.2023)

¹⁰⁶ Abdullah Berk Kurtoğlu, Volkan Tatar, “Avrupa Birliği Ulaştırma Politikası Kapsamında Doğu-Batı Koridoru: Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ve Olası İşlevleri”, *Disiplinlerarası Yen Araş Der*, 3(1), 2023, (ss. 31-40), s. 36.

3.5. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı

Türkiye-Azerbaycan iş birliği, iki ülkenin gerek jeopolitik konumu gerekse zengin kaynakları bakımından önemlidir. Çünkü yeni bir pazar oluşturularak diğer kıtalardaki ülkelerle petrol ve doğalgaz ticaretinin önünü açmaktadır. Bu kapsamda geliştirilen önemli bir proje Bakü- Tiflis- Erzurum (BTE) doğalgaz hattıdır. Bu boru hattının amacı Hazar'ın Şahdeniz yatağında üretilen doğalgazın hem Türkiye'ye hem de Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasıdır. Bu hattın inşasının temelini aslında 1994'te Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasındaki Dostluk ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma teşkil etmektedir. Antlaşma metninde petrolün taşınmasının yanı sıra doğalgazın da taşınması da öngörülmüştür.¹⁰⁷ Ancak BTE hattının yapılmasının asıl zeminini 2001 yılında Azerbaycan ve Türkiye arasında Azerbaycan doğal gazının Türkiye'ye sevkine ilişkin Hükümetlerarası Anlaşma teşkil etmektedir. BOTAŞ ile SOCAR arasında da 6,6 milyar m³ doğal gazın ithalatına yönelik Doğal Gaz Alım-Satım anlaşması imzalanmıştır. 2002 yılında ise projenin Tiflis ayağının yapılması için Azerbaycan ve Gürcistan arasında anlaşma imzalanmıştır. Boru hattının uzunluğu 970 km'dir. BTC hattına paralel olarak konumlandırılmıştır ve yıllık 30 milyar m³ kapasiteye sahiptir. Proje 2004 yılında başlatılmış ve 2005 yılının sonunda ise tamamlanarak kullanıma açılmıştır.¹⁰⁸ 2007 tarihinde ilk kez bu hatla taşınan doğalgaz Erzurum' a ulaşmıştır. Kazakistan ve Türkmenistan'ın da BTE (GKP) projesine dahil olarak Avrupa'ya pazarlaması beklenmektedir.¹⁰⁹ 2020'de Tovuz çatışması, Ermenistan'ın söz konusu boru hatlarının geçtiği bölgeye saldırısıyla başlamıştır. Bu da Ermenistan'ın Azerbaycan ekonomisine zarar vermeyi amaçladığını açıkça ortaya koymaktadır.

3.6. Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP) Projesi

TANAP Projesi Orta Doğu ile Avrupa'nın en büyük doğal gaz hattıdır. Hattın toplam uzunluğu 1850 km'dir. TANAP ilk kez 2011 yılında gündeme gelmiştir.

¹⁰⁷ Hacı Mustafa Eravcı, "Sovyetler Sonrası Azerbaycan -Türkiye Arasındaki Enerji İşbirliği Çalışmaları ve Dış Politikadaki Etkisi", *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, (ss. 37-48), s.44.

¹⁰⁸Erdal Akpınar, s s.241.

¹⁰⁹ Sevgi Subaşı, Co2 Emisyonları, Doğal Gaz, Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye'deki Dinamik Değişkenlerin Analizi, (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2019, s.46.

Azerbaycan gazının Türkiye toprakları üzerinden Avrupa'ya satılmasına ilişkin anlaşma Türkiye ve Azerbaycan arasında 25 Ekim 2011 tarihinde imzalanmıştır. Boru hattının inşası SOCAR, BOTAŞ ve TPAO şirketlerinin ortaklaşa çalışmalarıyla tamamlanmıştır. TANAP projesini Azerbaycan ve Türkiye devletleri yansıra ABD, İngiltere ve Avrupa Birliği de desteklemektedir. Bu projenin en çok hissesi %80'le SOCAR'a aittir. Ama 2015 yılında SOCAR hisselerinin %12'lik kısmını BP'ye satmıştır.¹¹⁰ Projenin inşası Mart 2015'te başlamış ve Haziran 2018 de faaliyete geçmiştir. Boru hattı ile ilk olarak 16 milyar metreküp doğalgaz ihraç edecek bunun 6 milyar küpü Türkiye'ye, kalan 10 milyar küpü Avrupa'ya verilecekti.¹¹¹

İlk olarak 16 milyar m³ doğalgaz ihraç edildikten sonra, bu rakamın 2023 yılında 23 milyar m³ ve 2026 yılında 31 milyar m³ olması planlanmıştır. Projenin toplam maliyeti 9 milyar dolardır ve bu işletmenin 40 yıl devam etmesi beklenmektedir.¹¹² Projeye bir çok uluslararası kuruluşlar destek vermiştir. Dünya Bankası bu projeye 800 milyon dolar, Asya Yatırım Bankası da 600 milyon dolarlık bir kredi yardımında bulunmuştur.¹¹³

TANAP projesi sadece bölgesel aktörler arasında değil uluslararası kamuoyunda da büyük yankı uyandırmıştır. TANAP boru hattı Türkiye Gürcistan sınırında yer alan Ardahan ilinin Posof ilçesinden başlayıp Yunanistan sınırında Edirne'nin İpsala ilçesinden itibaren TAP boru hattına birleşmektedir. TANAP uluslararası bir proje olmasına rağmen sadece Türkiye sınırları üzerinden geçmesi onu aynı zamanda ulusal bir hat olarak nitelendirmektedir.¹¹⁴

¹¹⁰ Javid Ahmadzada, Azerbaycan Ekonomisinde Petrol Sektörünün Yeri ve Socar'ın Finansal Performansı Üzerine Bir Uygulama, (Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2022, s.46-48.

¹¹¹ Uğur Kavlak, "Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi ve Enerji Borsası'nın Türkiye'nin Enerji Ticaret Merkezi Olma Stratejisindeki Rolü", (İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019, s.68-85.

¹¹² Huseyn Quliyev, Vergi Uyumunda Kaygan Zemin Yaklaşımı: Azerbaycan Örneği, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2021, s.100.

¹¹³ Tapdıg Najafaliyev, Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Enerji Politikası ve Türkiye Etkisi, (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2021, s.70.

¹¹⁴ Nuray Erdoğan, "Tanap Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:03, 2017, (ss. 10-26), s.16.

3.7. Zengezur Koridoru

İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra Zengezur Koridoru'nun açılışı Güney Kafkasya'nın ana gündemini teşkil eden konulardan biri haline gelmiştir. Zengezur Koridoru genel olarak kara ve demir yollu vasıtası ile Nahçıvan-Azerbaycan arası bir güzergâh çizerek iki devlet arasında ulaşımı sağlamaktadır. Zengezur Koridoru aynı zamanda Türk Dünyası ülkeleri arasında ulaşım olarak kullanılabilmesi için "Turan Koridoru" olarak da adlandırılmaktadır. İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan Şuşa Beyannamesi'nde ve Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)'nin Semerkant Bildirisi'nde de Zengezur Koridoru'nun önemine değinilmiştir. Koridorun Türkiye için önemi, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ve Nahçıvan- Zengezur Koridoru vasıtası ile Güney Kafkasya ve Orta Asya'ya ulaşım bağlantısı sağlamış olmasıdır. Bölge ülkelerinden Gürcistan Zengezur Koridoru'nun açılmasına mesafeli yaklaşmaktadır, çünkü yeni açılan yol ile birlikte kendi toprakları üzerinde bulunan ulaşım ağının daha az kullanılmasını ticari kayıp olarak görmektedir. İran ise bölgede Türk hegemonyasından çekindiği için hem de kendi ticari çıkarlarına aykırılık teşkil ettiği için diğer ülkelere oranla bu konuda en çok tepki veren ülke konumundadır. 13 Haziran 2023 de Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı R.T. Erdoğan yaptığı konuşmada Zengezur Koridoru'nun açılışına yönelik sorunların Ermenistan tarafından değil İran tarafından oluşturulduğunu ileri sürmüştür ve bu açıklamanın ardından Ermeni Başbakanı Paşinyan Zengezur Koridoru'na sıcak baktıklarını her ne kadar risk barındırsa da bu projenin birçok fırsatı da beraberinde getirdiğini vurgulamıştır.¹¹⁵ Bu koridorun açılmasıyla seyahat mesafesi %25 oranında kısalacak ve bu sayede %20 oranında bir yakıt tasarrufu sağlanacaktır. Ayrıca günümüzde Türkiye sınır kapısından çıkılması sonrası üçüncü bir diğer ülke sınır kapılarından girdi ve çıktı sırasında karşılaşılan bekleme süreleri de önlenecektir. Bunun sonucunda sınır kapısından geçiş süresi %50 oranında azalabilecektir.¹¹⁶

Zengezur Koridoru bölgesel ticareti canlandırmanın dışında bölge ülkelerinin Avrupa pazarına açılması yönünde atılmış bir adım olup aynı zamanda Kuzey- Güney kara bağlantısı ile de birçok ülkeye ulaşım olanağını sunacaktır. Zengezur Koridoru'nun

¹¹⁵ Bkz: Murat Jane, "Türkiye-Türk Dünyası İlişkilerinde Zengezur Koridoru'nun Önemi", *TESAM*, 2023, (ss.71-75).

¹¹⁶ Alper Tütünsatar, "Zengezur Koridorunun Uluslararası Ticaret Politikası ve Lojistik Açısından Önemi", *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 8, 2022, (ss.66-74), s.73.

açılışı yukarıda bahsettiğimiz üzere sadece bölge ülkeleri değil Avrupa ve Orta Asya ile yapılan ticaretlerde büyük kolaylık sunacak anlamına gelmektedir; özellikle Orta Asya ile bölge arasında ulaşım maliyetleri çok daha küçük ölçeklere düşecektir. İlerleyen süreçte Ermenistan’la ilişkilerin gelişimine bağlı olarak ticari ilişkilerin de çok yönlü olarak geliştirilmesi beklenmektedir. Bu hususta hükümetlerin rolleri kadar dış ticaret sektöründe yer alan öncü firmalarında bir araya gelerek kendi politikalarını oluşturmaları gerekir.

3.8. Azerbaycan- Türkiye Askeri İlişkileri

1988 yılından günümüze devam eden sözde “Karabağ sorunun”un önüne geçmek açısından 1990’lı yıllarda Birleşmiş Milletler ve Minsk Grubu devreye girmişse de bu konuda bir uzlaşma sağlanamamıştır. Böyle bir ortamda, Azerbaycan yönetimi sorunun barışçıl yoldan çözümü sağlanamayacağı takdirde topraklarının geri alınması için her türlü yola başvurabileceğini açıklamıştır. Bu çerçevede Azerbaycan asker gücünü güçlendirmek ve ordusunu revize etmek için NATO üyesi olan Türkiye ve Orta Doğu’da en güçlü askeri kapasitelerden birine sahip olan İsrail iş birliğini geliştirmiştir.

İkili ilişkilerin askeri boyutu zayıf olsa da bağımsızlıktan hemen sonra bu yönde bazı girişimlerde bulunulmuştur. Bu anlaşmaların ilki Ebulfez Elçibey döneminde, 1992’de Ankara’da imzalanmıştır. Bu anlaşma Azerbaycan ordusunun modernize edilmesine yönelik olarak bir askeri eğitim merkezinin kuruluşunu öngören anlaşmadır. Bu anlaşma kapsamında yetiştirilmek üzere TSK eğitim kurumlarına Azerbaycan’dan öğrenciler gönderilmiştir. Söz konusu anlaşma kapsamında önemli konular yer almıştır. Bu konular;

birlik, karargâh ve kurumlara askeri ziyaretler; tatbikatlara gözlemci gönderme; askeri lise eğitimi; harp okulu eğitimi; sınıf okulu eğitimi; harp akademileri eğitimi; askeri tıp akademisi ve askeri sağlık okulları eğitimi; çeşitli kısa süreli kurslar; birlik, karargâh ve kurumlarda görev başı eğitimi” olarak belirlenmiştir.¹¹⁷

Elçibey, siyasi ve iktisadi ilişkilerde olduğu kadar askeri ilişkilerde de iki ülke arasında sıkı işbirliğinden yanaydı. Rusya’nın açıktan ve dolaylı yoldan destek verdiği Ermeni saldırganlığının her geçen gün daha şiddetlendiği bir ortamda Türkiye ile askeri işbirliğinin geliştirilmesi bölgesel güvenlik açısından belli bir denge oluşturmak demektir. Fakat uluslararası konjonktür ve Türkiye’nin iç politikasındaki dengeler, ayrıca Azerbaycan’daki siyasi istikrarsızlık söz konusu süreci olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla, bu dönemde ve

¹¹⁷ Ahmet Yüce, “Azerbaycan-Türkiye Askeri İşbirliği Faaliyetlerinin Hukuki Temeli”, *Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi Elmi Əsərlər Məcmuəsi*, Bakı, 2016, Sayı:26 (ss.3-14), s.2.

ilerleyen yıllarda askeri işbirliği bakımından Rusya-Ermenistan ilişkilerine nazaran Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin zayıf kalmasının nedeni çok boyutludur.¹¹⁸

Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinden sonra Türkiye ile askeri işbirliği yükselen bir çizgide seyretmiştir. Bu dönemde pek çok ortak proje ve iş birliği anlaşmasına imza atılarak yürürlüğe konuşmuştur. Azerbaycan ordusunun modernizasyonu için, 1992'de "Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması" ile başlayan ikili ilişkiler, Haydar Aliyev döneminde 1994 tarihinde imzalanan "Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesi Anlaşması" ve "İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü" ile daha ileri düzeye taşınmıştır. Bu anlaşmanın ardından 1996 yılında "Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İş birliği Anlaşması", "Yardım Kurulu Personelinin Çalışma ve İş birliği Esaslarına İlişkin Protokolü", ayrıca "Silahlı Kuvvetler Sağlık Personelinin Eğitim İş birliği Protokolü" imzalanmıştır. Bu anlaşma ve protokoller genel itibari ile iki ülkenin birbirlerine karşı bağımsızlıklarını tanıma, toprak bütünlüğüne ve sınırların dokunulmazlığına saygı ve herhangi bir dış saldırıya karşı birbirlerini destekleme şeklinde belirlenmiştir. Bu anlaşmaları takip eden sürede, 1997 yılında "Askeri İşbirliği ve Koordinasyon Kurulu" kurulmuş ve ilişkiler daha sistematik bir boyut kazanmıştır. Askeri iş birlikleri ile başlayan bu dönem tarihsel olarak ilerledikçe ekonomik ve ticari iş birliklerini de beraberinde getirmiştir. Genel olarak incelendiğinde bu doğrultuda Türkiye'nin dış politikası iş birliği yaptığı ülkelerin içinde yer aldığı Kafkasya bölgesinin istikrarı üzerine şekillenmeye başlamıştır. Bu süreçte aynı zamanda Kafkasya'da önemli bir aktör olan Rusya'nın tepkisini çekecek adımlar atmaktan kaçınılmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler uluslararası aktörler ve muhtelif güç odaklarının tutum ve olası tepkilerini de gözeterik denge siyaseti şeklinde yürütülürken, pek çok uluslararası platformda her iki devlet beraber hareket ederek, açıktan birbirlerini desteklemişlerdir.¹¹⁹ İlerleyen dönemlerde Azerbaycan ve Türkiye arasında yapılan ortak anlaşma ve projeler iki kardeş devlet içinde birçok alanda "stratejik ortaklık" boyutuna ulaşmıştır. Bilindiği üzere SSCB'nin dağılmasından sonraki süreçte Azerbaycan'ın hazır bir ordusunun bulunmaması ve Ermenistan'ın uluslararası hukukun evrensel ilke ve normlarını açık şekilde ihlal ederek işgal eylemlerinde bulunması, bu

¹¹⁸ Bu konuda bkz: Ali Asker, Sedanur Şeyban, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu: Askeri Eğitim ve Savunma Sanayiden Stratejik Ortaklığa Uzayan Süreç", *Yeni Türkiye*. Yıl: 27, Sayı: 121, İş'te Birlik Özel Sayısı-II, Ankara, 2021 (ss. 161-170).

¹¹⁹ Ahmet Yüce, "Öncesi ve Sonrasıyla Azerbaycan- Türkiye Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması", <https://yuce.ahmet.academia.edu/papers>, (ss. 1-26), s.3.

işgali otuz yıl boyunca Azerbaycan'ın temel sorunu haline getirmiştir. 1994'ten 2020 yılına kadar devam eden bu süreçte, ateşkes rejiminin uygulanmasına rağmen Ermenistan'ın ihlalleri kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Rusya'nın "Yakın Çevre" doktrini kapsamında bölge ülkelerinde askeri güç kullanımı ve şiddetli baskısı sonucunda pek çok noktada sıcak çatışmalar yaşanmıştır. Batılı devletlerin enerji ticareti için Kafkasya bölgesindeki devletlerle iş birliğine yönelmesi, özellikle Gürcistan ile ilişkilerin yoğunlaşması Rusya tarafından tepki ile karşılanırken bölgede sürekli şekilde huzursuzluklar meydana gelmiştir. Güvenlik açısından karmaşık bir sürecin seyrettiği bir ortamda Azerbaycan bir taraftan Rusya ile olan ilişkilerini normal tutmaya çalışırken, diğer taraftan Batı ile olan ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye ile Azerbaycan ilişkileri yükselen bir çizgide gelişerek özel bir nitelik kazanmıştır. Bu nitelik Türk toplumu ve yönetiminin Azerbaycan konusunda yüksek duyarlılığı ile karakterize edilmiştir. ABD ve Rusya'nın iki büyük güç olarak mücadele ettikleri bir ortamda Azerbaycan, dikkatli bir şekilde denge siyasetini sürdürmüştür. Rus ordusunun Azerbaycan ve Gürcistan'dan çekilmesi Rusya'nın Ermenistan'la olan askeri iş birliği potansiyeline ağırlık vermesiyle seyretmiştir. Aslında, bu kapsamda kullanılan "askeri iş birliği" kavramı görece bir kavram olup, gerçekte Rusya'nın Ermenistan üzerinde askeri tahakkümünden başka bir şey değildir. Rusya'nın askeri alanda Ermenistan'a sağladığı destek, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının hemen ardında yoğun bir şekilde kendini göstermiştir. İki ülke arasında 29 Aralık 1991 tarihli Dostluk İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Antlaşması kapsamında, savunma sanayii ve milli alanlarda yakın iş birliği tesis edilmiştir. Ayrıca, 1992'de iki ülke arasında BDT sınırlarının korunmasına ilişkin antlaşma imzalanmış olup, zayıf taraf olan Ermenistan, Rusya'nın dikte ettiği tüm şartları kabul etmiştir.¹²⁰ Rusya tarafından Ermenistan'a gerek hibe gerekse uzun vadeli kredi ile ciddi silah tedariki yapılmıştır. Örneğin

Haziran 2016'da on yıl vade ile ve geri ödemesi 2018'de başlayacak 200 milyon dolarlık ihracat kredisi açmıştır. Silah alım sözleşmesi gereği Ermenistan ordusu Rusya'dan "Smerç" mermileri, "İgla-S" roket kompleksi, radyo keşif "Avtobaza-M", TOS-1A nakliye-ateşleme aygıtlı ("Solntsepek") alev makine sistemi, 9M113M güdümlü füzeler, RPG-26 bombaatar, Dragunov keskin nişancı tüfekleri, "Tiger" zırhlı arabalar, mühendislik ve iletişim araçları satın almıştır.¹²¹

¹²⁰ Ali Asker, "The Advanced Stage of Russia-Armenia Military Cooperation: The Joint Military Force (Translated by: Salih Işık Bora), *Rewiew of Armenian Studies*, No: 35, 2017, (pp. 59-90), p.65.

¹²¹ Ali Asker, "Askeri Hegemonya Politikasında Yeni Adım: Rusya-Ermenistan Ortak Silahlı Birlik Antlaşması", *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, 26-28 Nisan 2017, Niğde (ss. 67-70), s. 68.

Rusya'nın askeri desteği Azerbaycan topraklarının beşte birini işgal altında bulduran Ermenistan açısından bir güvence olarak algılanmıştır. Bu yüzden, Rusya'nın Ermenistan'da bulunan askeri üssü her geçen gün güçlendirilmeye çalışılmıştır. Rus askeri üssüyle ilgili anlaşmanın 2044 yılına kadar uzatılması, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki askeri iş birliğini geliştirilmesini zorunlu hale getirmiştir.¹²² 1996'da iki ülke arasında diplomatik, politik ve askeri konulara ilişkin önemli işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmalar ve tesis edilen yakın iş birliği Türkiye'nin ekonomik, ticari ve siyasi bakımdan Güney Kafkasya'ya girişini hızlandırmış olup, genç Azerbaycan üzerinde Rusya'nın baskılarını dengelemiştir.¹²³ 10 Haziran 1996'da iki ülke ordusu tarafından Askeri Alanda Eğitim Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 31 Ekim 1997'de Türkiye ile imzalanan protokol çerçevesinde eğitimi maksadıyla, İç Kuvvetlerin Yüksek Askeri Okulu (Türkiye'de jandarmaya tekabül eden kuvvetlerin) ortak eğitim faaliyetine başlamıştır.¹²⁴ 1999 yılından itibaren ikili askeri ilişkilerde Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik karşılıksız yardımlarına yönelik birçok anlaşma ve protokolün imzalanması dikkat çekmiştir.¹²⁵

Haydar Aliyev döneminde gelişen ikili askeri ilişkiler İlham Aliyev'in cumhurbaşkanlığı döneminde de devam ettirilmiştir. Aralık 2005'te Cumhurbaşkanı İlham Aliyev emriyle Savunma Sanayi Bakanlığının¹²⁶ kurulması Azerbaycan'ın savunma gücünü artırmak ve dışa bağımlılığı azaltmak olmuştur. Bu doğrultuda, ilgili kurumun Türkiye'deki muadil ve yakın kurumlarla, ayrıca savunma sanayi şirketleriyle geliştirdikleri ortak projeler Azerbaycan ordusunun savunma kudretinin artırılması bakımından büyük rol oynamıştır. Türkiye Savunma Sanayi Müsteşarlığı bu kurumu desteklemek için “*doğrudan satıştan daha ziyade ortak üretim-geliştirme modellerine uygun işbirliği yapılmasını*” esas almıştır.¹²⁷

¹²² Ahmet Yüce, “Öncesi ve Sonrasıyla Azerbaycan- Türkiye...”, s.7.

¹²³ Murteza Hasanoğlu, Asim, Memmedov, Bahtiyar Maharramov, “İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, 2020, (ss. 522-529), s. 524.

¹²⁴ Yalçın Sarıkaya, “Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü İlişkilerinin Savunma İşbirliği Boyutu”, *Karadeniz Araştırmaları*, XVI/64, (ss.585-597), s. 590.

¹²⁵ Nazim Cafersoy, Araz Aslanlı, s. 159-160.

¹²⁶ Bakanlık, Azerbaycan Cumhurbaşkanınının 26 Aralık 2005 tarihli emriyle kurulmuştur. <https://mdi.gov.az/az/nazirliyin-yaradilmasi-26>

¹²⁷ Ahmet Yüce, “Bağımsızlıktan Günümüze Azerbaycan-Türkiye Savunma Sanayi (SS) İşbirliği Faaliyetleri (1991-2015)”, *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu. Elmi əsərlər* 59- cu cild, s.2. Bu makalenin, yazar tarafından academia.edu sayfasında yayınlanmış versiyonu kullanılmış olup sayfa sayıları orijinal baskıdakinden farklıdır.

16 Ağustos 2010 tarihinde “Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” (SOKYA) imzalanmıştır.¹²⁸ Anlaşma neticesinde Azerbaycan’a NATO yolu açılacak ve üye ülkeler ile diyaloga girme fırsatı sağlanacaktır. Bununla birlikte, *Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi* (YDSK)’nin kurulması ikili ilişkilerde atılan en önemli adımlardandı. SOKYA’nın 2. maddesine göre;

Taraflardan biri, bir üçüncü ülke veya bir grup ülke tarafından silahlı saldırı veya askeri tecavüze maruz kaldığında, Taraflar, BM Şartının 51. maddesinin tanıdığı bireysel veya ortak meşru savunma hakkının hayata geçirilmesi için askeri iimkân ve kabiliyetlerinin kullanılması da dahil mevcut olanakları çerçevesinde gerekli bütün önlemlerin alınması amacıyla birbirine karşılıklı yardımda bulunmak hususunda mutabık kalmışlardır. Bu yardımın biçimi ve kapsamı taraflarca acilen belirlenecektir.¹²⁹

Anlaşmanın iki ülkenin silahlı kuvvetleri arasında komuta kontrol ve kuvvet yapısı koordinasyonuna ilişkin 7. maddesi koordinasyonun gerçekleşmesine ilişkin planlama, teorik olarak, stratejik seviyede ortak harekât icrasının da yolunu açmıştır.¹³⁰ Anlaşmanın onaylanması ile birlikte Azerbaycan-Türkiye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyinin toplantısında 2012 tarihinde Gebele’de sekiz anlaşma kabul edilmiştir.

Bu gelişmelerin yaşandığı bir ortamda Rusya Güney Kafkasya’daki etkisini devam ettirmek amacıyla bir takım eylemlerde bulunmuştur. Bu eylemler arasında periyodik düzenlenen askeri tatbikatlar olmuştur. Rusya’nın muhtelif tarihlerde düzenlediği bu tatbikatlar bir gövde gösterisi olup çevre ülkeleri üzerinde bir psikolojik baskı kurmayı hedeflemiştir. Örneğin, Kafkas-2012 tatbikatı en fazla ses getiren tatbikatlardan olmuştur. O dönemde “*tatbikatın boyutu, kapasitesi, potansiyeli ve etkinliğinden ziyade bölgesel güvenlik politikaları açısından yapılan değerlendirmeler gündem konusu olmuştur.*”¹³¹

¹²⁸ Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Dışişleri Komisyonu Raporu (1/979)”, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf>

¹²⁹ *Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Dışişleri Komisyonu Raporu* (1/979), TBMM. T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, Sayı: B.02.0.KKG.0.10/101-246/5147 Erişim: <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf>, (Erişim tarihi: 07.11.2021).

¹³⁰ Can Kasapoğlu, “Türkiye-Azerbaycan: Savunma İş Birliğinden Askeri İttifaka”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-azerbaycansavunma-is-birliginden-askeri-ittifaka/952323>, (Erişim tarihi: 07.11.2021).

¹³¹ Bkz: Ali Asker, “Caucasus 2012 Drills: Russia’s Efficacy Attempts in the Caucasus as Part of its Security Strategies”, *Review of Armenian Studies*, No: 26, 2012 (p. 67-77).

Türkiye-Azerbaycan askeri ilişkilerinin gelişmesindeki kayda değer olay İkinci Karabağ Savaşı olmuştur. Savaşın gidişatı ve sonuçları yakından izlendiği zaman savaş öncesi dönemde iki ülke arasında bu konuda stratejik ve taktik anlamda sıkı iş birliği ve koordinasyon tesis edildiği söylenebilir. Nitekim, savaştan önce iki ülke ordularının gerçekleştirdiği ortak tatbikatlar, savaşın ilk gününden başlayarak sonuna kadar Türk üretimi SİHA'ların sergilediği performans ve savaş kabiliyeti Azerbaycan ordusunun kazanmasında önemli faktör olmuştur.¹³² Bu savaşta “SİHA'ların sahada gösterdiği yüksek performans Azerbaycan'ın manevra kabiliyetine paha biçilmez katkı sağlamıştır.”¹³³ Türk insansız hava araçlarının Azerbaycan'ın saldırısında önemli bir rol oynadığı açıktır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türk insansız hava araçlarının yeteneklerine övgüde bulunarak Türk ordusunun Azerbaycan'ın gücüne güç kattığının, Azerbaycan ordusunun Türk ordusundan öğrenmek istediğinin altını çizmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki Türkiye 2020'de her ne kadar Azerbaycan'a insansız hava araçları sağladıysa da bundan sonraki süreçte hava araçlarını yerel kaynaklarla üretilmesinin Azerbaycan için bir hedef haline gelmesi kuvvetle muhtemeldir.¹³⁴ Uzmanlar, Azerbaycan'ın savaş alanındaki zaferini teknoloji, taktik ve Türkiye'nin yardımıyla açıklamaktadır. Türk Bayraktar TB2, orta irtifa, uzun menzilli insansız hava aracı uzaktan kumandalı veya otonom uçuş operasyonları yapabilen savaş aracı ve onları saldırı görevlerinde etkili bir şekilde kullanmıştır. Bir röportaj sırasında France24, 15 Ekim'de “Kaç tane Türk İHA'sı var” sorusuna yanıt olarak Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, “Yeterince var. Hedeflerimize ulaşmak için” yanıtını vermiştir.¹³⁵ İnsansız hava araçlarının yanı sıra Türkiye'nin İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'ndaki zafere en önemli katkılarından biri de askeri danışman desteği olmuştur. Yaklaşık otuz yıl boyunca boyunca itinalı bir şekilde devam ettirilen yüksek savaş kabiliyetine sahip bir ordu yapılandırılması askeri alandaki iş birliğinin en bariz ve

¹³² Ali Asker, “Güney Kafkasya'nın Güvenliği ve 2. Karabağ Savaşı'nın Düşündürdükleri”, *Rumeli Üniversitesi, 25-26 Mart 2021 İstanbul Rumeli Üniversitesi Uluslararası Güvenlik Sempozyumu, Tam Metin ve Özet Kitabı* (Editörler: Sinem Yüksel Çendek, Armağan Örki), İstanbul Rumeli Üniversitesi 2021, (ss. 98-102), s.100.

¹³³ Ali Asker, “Azerbaycan'ın Son Hamlesi ve Çatışmanın Askerî-Siyasî Çözümü”, İçinde: *Dünden Bugüne Karabağ Sorunu* (Editör: Haydar Çakmak), Yenisey Kitap, Ankara, 2021 (ss.115-129), s. 126.

¹³⁴ The Euro Asian Times, “Clash of Drones: How Israeli and Turkish Drones Have Created Havoc in Azerbaijan-Armenia War?” *EurAsian Times*, Yayın Tarihi: 10.10.2020, <https://eurasianimes.com/clash-of-drones-how-israeli-turkish-drones-have-created-havoc-in-azerbaijan-armenia-war/>, (Erişim tarihi: 05.07.2023).

¹³⁵ Özge Özdemir, “İHA ve SİHA üretiminde Türkiye dünyada yükselen bir güç mü?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54533620>, 14.10.2020, (Erişim tarihi: 12.12.2022).

başarılı numunesi olarak sayılabilir. Türkiye'nin ordu kurma kabiliyeti, Azerbaycan'ın başarısına yol açan en önemli faktörlerden biri olmuştur.

İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'ın zaferiyle bitmesi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine, ayrıca askeri ilişkilerine önemli ivme kazandırmıştır. Savaşın durdurulmasının ardından

Türkiye'nin Rusya ile birlikte Ortak Gözetim Merkezi'nde görev alması, Türkiye ve Azerbaycan devlet başkanlarının Haziran 2021'de Şuşa'da verdikleri birlik ve beraberlik mesajları, iki ülke arasında stratejik işbirliğinin son derece önemli belgelerinden bir olan Şuşa Beyannamesinin¹³⁶ kabulü ikili stratejik işbirliğinin askeri boyutunu daha da kuvvetlendirmiştir.¹³⁷

Beynamede ifade edildiği üzere, *Azerbaycan, Ermenistan'ın 30 yıl süren saldırısına son verilmesinde, işgal edilmiş toprakların kurtarılmasında, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin manevi-siyasi desteğine yüksek değer*” vermiştir. Azerbaycan ve Türkiye,

Kafkasya bölgesinde istikrar ve güvenliğin pekiştirilmesi, ekonomi ve ulaştırma alanındaki tüm bağların yeniden sağlanması, ayrıca bölge devletleri arasındaki ilişkilerin normale dönüştürülmesi ve uzun vadeli barışın sağlanması yönündeki çabalarını sürdüreceklerini

açık şekilde beyan etmişlerdir.¹³⁸ İkinci Karabağ Savaşı Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin test edilmesi açısından da önemli bir olay olarak nitelendirilebilir. Dünyada önde gelen birçok devletin Ermeni yanlısı politika izlediği bir ortamda, Türkiye Azerbaycan'ın yanında durarak desteğini uluslararası kamuoyuna göstermiştir. İkinci Karabağ Savaşı sonucunda ortaya çıkan yeni koşullar Türkiye ve Azerbaycan arasında tüm alanlarda, aynı zamanda askeri alanda da iş birliğinin daha ileri boyuta taşınacağını kaçınılmaz kılmaktadır.

3.9. Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan İş Birliği

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ekonomik politliğini belirleyen faktörler arasında çok taraflı bölgesel iş birliği projelerinin geliştirilmesi önemli yere sahiptir. Bu projelerden biri uzun süredir devam eden Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan üçlü iş

¹³⁶Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Aliyev Şuşa Beyannamesi'ni imzaladı, <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-ve-aliyev-susa-beyannamesini-imzaladi,YSVbYFloCEeg4HV-galzeA>, 15.06.2021, (Erişim tarihi: 01.07.2021).

¹³⁷ Ali Asker, “Azerbaycan'ın Son Hamlesi...”, s. 127.

¹³⁸ TBMM, Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttelik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi, <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf>, (Erişim tarihi: 02.04.2023), s. 2.

birliğidir. Halihazırda üç devlet arasındaki ilişkinin “stratejik ortaklık” çerçevesi kapsamında temellendiği söylenilebilir. Ermenistan’ın ise bu iş birliği içinde olmamasının en büyük nedeni Azerbaycan başta olmakla komşu ülkelere yönelik asılsız toprak iddialarına devam etmesidir. Uluslararası arenada üçlü iş birliği ile ilgili üye devletlerin açıklamalarında bölgesel, kendi içlerinde herhangi bir düşman için yapılmayan bir iş birliği olduğuna dikkat çekilmektedir. Üçlü iş birliği formatının geliştirilmesi bölgede güvenlik ve ekonomik kalkınma açısından büyük önem arz etmektedir. Üç ülke arasında pek çok anlaşma ve ortak projeler geliştirilerek söz konusu formatın yasal temelleri atılmıştır. Bu doğrultuda 8 Haziran 2012 tarihli Trabzon Beyannamesi, 28 Mart 2013 tarihli Batum Ortak Komünikesi dışişleri bakanları düzeyinde imzalanmıştır. 19 Şubat 2014 tarihinde yine dışişleri bakanları zirvesinde 2013-2015 yıllarına ait üç taraflı alansal iş birliğine dair Eylem Planı’da yeni iş birliği mekanizmalarının uygulanmasının önemine vurgu yapılmıştır. 10 Aralık 2014’te Kars’ta imzalanan ortak bildiri de üç devletin müttefiklik iradesi beyan edilmiştir. 9 Şubat 2016’da Tiflis’te beşinci, 6 Eylül 2017’de Bakü’de altıncı, 29 Ekim 2018’de İstanbul’da yedinci üç taraflı zirveler gerçekleşmiştir. Sekizinci zirve 23 Aralık 2019’da Tiflis’te gerçekleşmiştir.¹³⁹ Üçlü format çerçevesinde ekonomik ilişkilerin yanı sıra ortak güvenlik sorunları da ele alınarak bu alanda önemli adımlar atılmıştır. Bu bağlamda,

Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan üçlü ilişkilerinin savunma/güvenlik boyutunda; bu üç ülkeden geçen jeopolitik hatların korunması amacıyla daha derinleştirilmiştir.” Bu sayede “muhtemel kriz yönetim senaryolarına odaklanmış ve kamuoylarının ilgi ve desteğini önemseyen bir yaklaşımla hareket edilmesi halinde 21. Yüzyılda kendine özgü ‘örnek’ bir bölgesel güvenlik ittifakı oluşturulmuş olacaktır.¹⁴⁰

22 Mayıs 2022’de Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan Parlamentoları Dış İlişkiler Komisyonları yedinci ortak toplantıları için Şuşa’da bir araya gelmiştir. Bu birliktelik sadece üçlü bir eylem olmayıp, Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan iş birliğinin sürdürüldüğüne dair bir mesaj anlamına gelmektedir.¹⁴¹ Şunu da belirtelim ki üçlü format kapsamında sürdürülen iş birliğinde son yıllarda bir gerileme

¹³⁹ Bkz: Ali Asker, Tuğba Ünal, “Müstəqillik dövründə Gürcüstanda milli dövlət quruculuğu, islam siyasəti və regional əməkdaşlıq”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt:9 Sayı:2, 2020 (ss.125-139).

¹⁴⁰ Yalçın Sarıkaya, s. 595.

¹⁴¹ Şuşa’da Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan Zirvesi, 22.05.2022, <https://avim.org.tr/tr/bulten/susa-da-azerbaycan-turkiye-gurcistan-zirvesi>, (Erişim tarihi:22.02.2023).

gözlemlenmektedir. Bu durumun, bölgede yaşanan gelişmelerle, ayrıca Gürcistan'ın dış politikasında yaşanan eğilimlerle ilgili olduğu kuvvetle muhtemeldir.

3.10. Türk Devletleri Teşkilatı Bünyesinde Gelişen İş Birliği

Bilindiği üzere Türk Devletleri Teşkilatı'nın temeli 1992'de Ankara'da başlayan ve 2010'da İstanbul Zirvesinde Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryasının kurulması ile son bulan zirveler sürecine dayanır.¹⁴² 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması, bağımsızlığını yeni kazanan Orta Asya'daki Türk devletlerine birlik kurmak için uygun olan ortamı hazırlamıştır. Bu süreçte toplam 10 zirve toplantısı düzenlenmiştir. Zirveler, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye Devlet Başkanları arasında gerçekleşmiştir. 1992 yılında Türkiye'nin girişimi ile başlatılan süreç, 2010'da yine Türkiye'de son bulmuştur. Bu süreç kapsamında Azerbaycan'ın Nahçıvan kentinde yapılan dokuzuncu zirve sırasında süreci kurumsallaştırmak adına Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi veya kısa adı ile Türk Konseyi olarak adlandırılan yapının kuruluşu gerçekleşmiştir. Bu kuruluşun kurucu belgesi 3 Ekim 2009 tarihli Nahçıvan Anlaşması olarak tarihe geçmiştir. Türk Devletleri için önemli bir belge olarak görülen Nahçıvan Anlaşmasınının 2. maddesinde Türk Konseyi'nin amaç ve görevleri belirtilmiştir. Kısaca amaçlar, dış politikada ortak tutum sergilemek, üye devletler arasında karşılıklı güven ortamının sağlanması ile kapsamlı ve dengeli ekonomik büyüme olarak özetlenebilir. İstanbul'da düzenlenen onuncu zirvenin ardından Türk Konseyi (Türk Keneşi) resmen kuruluşunu ilan etmiştir.¹⁴³ Yeni kurulan Türk Konseyi'nin ilk toplantısı ise 2011 yılında Kazakistan'ın Almatı kentinde gerçekleşmiştir. Türk Konseyinde genişlemeler, Macaristan'ın altıncı zirvede, Türkmenistan'ın sekizinci zirvede gözlemci üye olarak katılması ve sekizinci zirve sırasında Özbekistan'ın üye olması ile başlamıştır.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi, 12 Kasım 2021'de İstanbul'da toplanan sekizinci zirvede "Türk Devletleri Teşkilatı" adını almıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın başkanlık ettiği bu zirveye Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Macaristan ve Türkmenistan katılmıştır. Zirvede Türk

¹⁴² Bu alt başlıkta yer alan bilgiler Türk Devletleri Teşkilatı'nın resmi yayınlarından derlenmiştir.

¹⁴³ Bu konuda bkz: Mevlüt Akçapa, "Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Sayı:21, 2023, (ss.473-491).

dünyasının birlik ve beraberliği sağlaması adına çok önemli adımlar atılmıştır. İsim değişikliğinden sonra verilen önemli bir diğer karar ise ortak geçmişi, dili, kültürü paylaşan Türk devletlerinin geleceğine rehberlik edecek olan “Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi”nin stratejik bir belge olarak kabul edilmesidir. Belgenin hayata geçirilebilmesi durumunda Türk dünyasında entegrasyon yönünde önemli mesafe katedilmiş olacaktır. Sekizinci Zirvede Ekonomik ve Sektörel İş Birliği alanında alınan kararlar genellikle üye devletler arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, gelişen dijital sistemlerin yaygınlaştırılması, yenilenebilir enerji alanında iş birliğinin genişletilmesi ile sağlık ve çevre alanında küresel dayanışmanın sağlanması olarak özetlenebilir. Türk Devletleri Teşkilatı’nın sekizinci zirvesinde kabul edilen Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi ise Teşkilata üye devletlerin önümüzdeki 20 yıl içindeki hedeflerini belirlemek için hazırlanmıştır.

Türk Dünyası 2040 Vizyonu, uzun süreli hedeflere sahip olan Türk Devletleri Teşkilatı için oldukça önemlidir. Türk devletlerinde rahata, refaha kavuşmuş topluluklar oluşturma 2040 Vizyonunun temel amacını oluşturmaktadır. Bu belge ekonomi, ulaşım, eğitim, kültür, enerji gibi birçok konuyu kapsamaktadır. Ayrıca radikalleşme, İslamofobi, sınır güvenliği, uyuşturucu ticareti, düzensiz göç gibi güvenliğe ilişkin hususlarda 2040 Vizyon Belgesi’nde bulunmaktadır. Özellikle Covid-19 küresel salgınının ortaya çıkması ile birlikte ülkelerin refahı, gelişmeleri, güvenliği gibi konularda karşılıklı iş birliğinin önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda ülkeler arasında politik, ekonomik ve kültürel anlamda uyum son derece önemlidir. Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi bölgesel ihtiyaçları göz önünde bulundurarak küresel değişimin farkındalığına dayanan bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Belgede teşkilatın gücünü halkların ortak dil, kültür ve geçmişlerinden aldığı belirtmektedir. Büyük bir entegrasyonu hedefleyen teşkilat üyeleri, Türkmenistan’ın gözlemci üye olarak katılmasından memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Türkmenistan’ın Türk Devletleri Teşkilatı’na gözlemci üyeliği ülkenin daimî tarafsızlık statüsü açısından tartışmalı bir konu olsa da Teşkilatın askeri bir yapı olmaması, dostane olarak sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilerin gelişimini hedeflemesi Türkmenistan’ın güttüğü statüye zarar vermemiştir.¹⁴⁴ Söz konusu entegrasyon çabalarını etkileyen en önemli gelişmelerden

¹⁴⁴ Emre Kaya, “Türkmenistan’ın Türk Devletleri Teşkilatı’na Tam Üyeliği”, *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırma Merkezi*, Yayın Tarihi:12.10.2022, <https://www.ankasam.org/turkmenistanin-turk-devletleri-teskilatina-tam-uyeligi/>, (Erişim tarihi: 26.07.2023).

birisi de İkinci Karabağ Savaşıdır. 44 Günlük Savaş'ta Türk devletlerinin hassasiyetleri diplomasiye yansımıştır. İlham Aliyev'in liderliği, Azerbaycan Ordusu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin çabaları ile 30 yıllık işgale son verilmesi Teşkilat üyeleri tarafından takdir edilmiştir. Savaş sonrasında Karabağ'ın yeniden inşası sürecinde Türk Devletleri Teşkilatı'nın üye ve gözlemci devletleri desteklemeye hazır olduklarını ifade etmişlerdir. Türk Dünyası fikrinin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin de yer alması önemli bir husustur. Sekizinci Zirve'de Türk Devletleri Teşkilatı'na üye devletlerin halklarının dil, kültür ve ortak geçmişlerinin olması bu teşkilatın zeminini oluşturmaktadır. Halklar arası etkileşim ve diyalogların artırılması, kadın erkek eşitliği, insan hakları, ortak kimlik, alfabe ve terminoloji birliğinin sağlanması gibi konular üzerinde durulmuş, kültür ve sanatın gücüyle toplumları birbirine yaklaştırmak amaçlanmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı; Türk kültürünü, değerlerini, geleneklerini, sanatını ve mirasını kurumsal işbirliği içerisinde bulunduğu kuruluşlar ile koordineli bir şekilde dünya çapında tanıtmayı hedeflemiştir.¹⁴⁵ “Ekonomik ve Sektörel İş Birliği” başlığı altında alınan kararları özetle sıralamak gerekirse; ilk olarak Karşılıklı Ticaret ve yatırımını kolaylaştırmak için gerekli tedbirlerin alınmasının gerekliliği ile sağlayacağı mali imkanlar ve iş birliğinin gelişmesine yardım edeceğinden dolayı Türk Yatırım Fonunun kuruluş anlaşmasının en geç 1 Eylül 2022'ye kadar eşit sermaye ve eşit oy hakkı ile son haline getirilmesi amaçlanmıştır.¹⁴⁶ Teşkilat bünyesindeki üye devletlerin küçük ve orta büyüklükteki işletmeleri geliştirme ajansları arasında iş birliğini güçlendirerek, kadınları ekonomi alanında desteklemek ve onlara iş imkânı sağlamak amacıyla projelerin hazırlanmasına aynı zamanda genç iş insanlarının sektörde daha fazla yer almasını sağlamak için Özbekistan da bir Forum düzenlenmesine karar verilmiştir. Teşkilata üye olan devletlerin, sadece bugünkü değil gelecek kuşakları de düşünerek toplumun gıda ve tekstil ihtiyaçlarını karşılayacak sürdürülebilir tarım ve istikrarlı gıda arzına yönelik çok taraflı iş birliğini güçlendirmesi vurgulanmıştır. Buna ek olarak, Enerji güvenliğinin de önemi vurgulanarak bu alanda devletlerarası iş birliğinin artırılmasında ve özellikle

¹⁴⁵ İlgili Kuruluşlar; Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSÖY), Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TÜRKP), Türk Akademisi Uluslararası Teşkilatı (TWESCO) ve Uluslararası Türk Kültürü ve Mirası Vakfı (TKMV).

¹⁴⁶ Mevlüt Akçapa, 483.

yenilenebilir enerjide (güneş, rüzgar, jeotermal vb) iş birliğini sağlayacak öneriler geliştirilmesinde fikir birliği sağlanmıştır.

Teşkilata üye devletler arasında ticaret ve ekonomik ilişkilerin gelişebilmesi için en önemli faktör ulaştırma¹⁴⁷ Bu sebeple Türkiye’den başlayarak Kafkaslar bölgesine, buradan da Hazar Denizi’ni aşarak Türkmenistan ve Kazakistan’ı takiben Orta Asya ve Çin Halk Cumhuriyeti’ne ulaşan Hazar Geçişli Uluslararası Doğu-Batı Orta Koridorundan¹⁴⁸ kesintisiz bir güzergâh olarak yararlanmak için fiziksel olmayan engellerin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Yukarıda bahsi geçen Zengezur Koridoru’nun bir an önce faaliyete geçirilmesi için üye devletlerin, Azerbaycan’ın koridor için faaliyetlerini desteklemesi istenmiştir. Sivil havacılık için ise ilgili makamların havayolu operasyonları sırasında idari prosedürlerin biraz daha basitleştirilmesi hatta devletlerin talebine göre üye devletler arasında uçuş sayısı artırılması teşvik edilmiştir.

Üye ülkeler arasında Basitleştirilmiş Gümrük Koridoru kurulmasına ilişkin Anlaşmanın imzalanması için anlaşmaya varılan temel mallara yönelik kolaylaştırıcı tedbirlerin uygulanması teşvik edilmiştir. Yeni çağda gelişen teknoloji ile birlikte Devletlere dijital sistemlerinin tanıtılması amaçlanmıştır. Aynı zamanda bölge dışı operasyonlarda elektronik ön bildirim sisteminin kurulması yoluyla gümrük prosedürlerini kolaylaştırarak devletler, modern dijital sistemleri kullanmaya çağırılmıştır. Fiber optik yüksek hızlı internet hattının inşasını öngören Dijital Aktarım Merkezi Projesi’nin uygulanabilmesi için Azerbaycan’a destek verilerek faaliyete geçmesinin hızlandırılması teşvik edilmiştir.

Zirvede çevre konusu üzerinde de durularak, var olan ve var olacak nesillerin geleceği için çevrenin korunmasına, üretimden kullanım süreçlerine kadar her aşamada doğal kaynakların sürdürülebilirliğini gözeten ve aynı zamanda dünyamızdaki doğal yaşamın sağlıklı bir şekilde var olabilmesine destek olan teknoloji türü olan yeşil teknolojilerin kullanılması için ortak eylemlerin kabulüne, çok zararlı olan sera gazı

¹⁴⁷ Gülperi Güngör, “Derinleşen İş Birliği: Türk Devleti Teşkilatı”, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/DERINLESEN-ISBIRLIGI-TURK-DEVLETLERI-TESKILATI>, (Erişim tarihi: 18.11.2022).

¹⁴⁸Türkiye’nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-taraflı-ulaştırma-politikasi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 18.11.2022).

emisyonlarının azaltılmasına, sürdürülebilir kalkınma bağlamında iklim değişikliği tehdidine karşı ortak irade beyanında bulunulmuştur.¹⁴⁹

Görüldüğü üzere çok taraflı ilişkiler bağlamında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ekonomi politiği bahsi geçen belgede sektörel ve uluslararası iş birliğinin geliştirilmesi bakımından önemli vazifeler belirlemektedir. Vazifelerin yerine getirilmesi iki ülke arasındaki iş birliği potansiyelini her geçen gün daha fazla artıracaktır.

¹⁴⁹ Mevlüt Akçapa, s.487.

SONUÇ

Son dönemlerde uluslararası ilişkilerle ilgili çalışma alanı kapsamında pek çok alt kollar ve disiplinler gelişmeye başlamıştır. Özellikle küreselleşmenin yoğun bir şekilde geliştiği çağımızda ülkeler arasında ve uluslararası sistem kapsamında gelişen olaylar küresel çapta yaşanan piyasa hareketlenmeleri ve ekonomik gelişmelerden ciddi şekilde etkilenmektedir. Bunun yanı sıra ülkeleri ve uluslararası sistemi yöneten siyasi irade ve karar alıcıların tutum, tercih ve eylemleri küresel, bölgesel ve ülkeler arası ekonomik ilişkiler üzerinde tesiri göstermektedir. Dolayısıyla politika ve ekonomini karşılıklı etkileşim içinde bir birine tesir etmekte, biri diğerine olumlu veya olumsuz açıdan ivme kazandırmaktadır. Bu noktada, uluslararası politik ekonomi kavramının önemi kesin şekilde ortaya çıkmaktadır. Uluslararası politik ekonomi bir disiplin veya araştırma alanı olarak son dönemde ülkeler arası, bölgesel ve küresel gelişmeleri irdelemekte, reel politik çerçevede daha isabetli sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin ekonomi politığının incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler günümüzde alan yazınında çok farklı boyutlarda ele alınarak incelenmektedir.

Türkiye’de yazılan ve YÖK tez merkezi arşivinde bulunan lisansüstü tezlerin önemli bir kısmı iki ülke arasındaki ilişkiler üzerine olup, bu ilişkileri siyasi, ekonomik, kültürel, güvenlik ve askeri boyutlarda incelemiştir. Aynı tespiti alan yazınına katkı sağlayan tebliğ, makale ve kitap çalışmalar açısından da geçerlidir. Fakat tez çalışması sırasında yapılan kaynak tarama sürecinden de görüldüğü gibi iki ülke arasındaki ilişkilerin ekonomi politiği üzerinden ele alan çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Oysa söz konusu araştırma disiplini kapsamında çeşitli araştırmalar yapmak ve bu vesileyle alan yazınına katkı sağlamak mümkündür.

Yeni bir araştırma alanı olarak uluslararası ekonomi politiği kapsamında yapılacak olan her bir çalışmada öncelikli olarak kavramsal ve kuramsal alt yapıyı hazırlayacak teorik bilgilere yer verilmesi elzemdir. Bu doğrultuda tez çalışmasının birinci bölümde ikili ilişkilerin ekonomik politiğini inceleme sırasında kullanılacak kavramlara açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Teorik bilgiler içeren bu bölümde konuya ilişkin kavramlar seçilerek kuramsal çerçevede ele alınmıştır. İkincisi, ülkeler arasındaki ilişkilerin mahiyetini derinden anlamak için taraf olan ülkelerin siyasi ve ekonomik

yapılarının incelenmesi önem arz eden meselelerdendir. Fakat çalışmanın bilimsel teknik ve yöntemler çerçevesinde yürütülmesi ve hacim olarak sınırlandırılması bakımından farklı yöntemler tercih edilecektir. Bu doğrultuda, ikili ilişkilerin mahiyetini açığa çıkarmak açısından tarihi arka planın ve gelişim evrelerinin belirlenmesi tercih edilmiştir. Söz konusu süreç ve evreler Azerbaycan siyasi iktidarlarının dış politika eğilimleri doğrultusunda belirlenmiştir. Bu bağlamda tez çalışmasının ikinci bölümünde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin süreç ve evreleri siyasi iktidarlar bağlamında ele alınmıştır.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişimi eski tarihlere dayanmaktadır. Fakat modern anlamda uluslararası ilişkiler ve diplomasi bağlamında ilişkilerin gelişimi 20. yüzyılın başlarına dayanmaktadır. O dönemde Doğu'da ilk demokratik cumhuriyet olarak tarih sahnesine çıkan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) ve Osmanlı Devleti arasında gelişen ilişkiler son derece yakındı. Zira Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikası Azerbaycan'ın bağımsız devlet olarak varoluşunu sürdürmesi bakımından belirleyici faktör olmuştur.

Bu dönemde Osmanlı'nın Azerbaycan'a sağladığı siyasi, diplomatik ve güvenlik desteği iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri de yakından etkilemiştir. Nitekim o dönemde Bakü dünyanın önde gelen petrol merkezlerinden idi. Bu yüzden dünyanın büyük güçleri Bakü petrolünün ele geçirilmesine odaklanan siyaset yürütmekteydi. Hatta Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın müttefiki olan Almanya bu uğurda hasım devlet olan Rusya ili gizli görüşmeler yaparak, Osmanlı'nın bölgedeki başarılı girişimlerini bertaraf etmeye çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup devletleri sırasında yer alması bölgesel politikaların seyrini ciddi şekilde etkilemiştir. Mondros Mütarekesi doğrultusunda Kafkasya'dan geri çekilen Osmanlı Devleti sadece bölgedeki kazanımlarını kaybetmemiş, aynı zamanda kendisi bir yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum Azerbaycan üzerindeki olumsuz etki ve sonuçlarını güçlü şekilde hissettirmiştir. 1920 yılına gelindiğinde Anadolu'da gerçekleşen Milli Kurtuluş Mücadelesi ve Rusya'nın Ekim Devrimi sonrasında savaştan çekilmesi bu iki devlet arasında yakınlaşmayı zaruri kılmıştır. Bu doğrultuda gelişen değişimler Türkiye ve Rusya arasındaki yakınlaşmayı güçlendirirken, Kafkasya'da İngiliz etkisini sonlandırılması siyasetini devreye sokmuştur. Sovyet Rusya eski imparatorluk

sınırlarına geri dönme stratejisinden hareketle Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin varlığına silahlı müdahale yoluyla son vermiştir. Bu cumhuriyetlerin ilk kurbanı da Azerbaycan olmuştur. 27-28 Nisan 1920’de Azerbaycan’da Bolşevikler iktidara el koyarak ülkeyi mutlak anlamda Moskova’nın kontrolüne sokmuşlardır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde temelleri atılmış Türkiye-Azerbaycan iş birliği yeni rejim döneminde farklı bir şekilde tezahür etse de iki ülke arasındaki ilişkiler bir süre devam ettirilmiştir. Yine Rusya’nın rızası ve kontrolünde Azerbaycan, kendi petrolü, ayrıca nakdi yardımlarıyla Anadolu Milli Kurtuluş Mücadelesine destek vermiştir. Bu dönemi ilişkilerinin ekonomi politiği iki egemen devletin iş birliği kapsamında değil, kurulmakta olan yeni Türkiye ve Moskova yönetiminin kontrolünde olan Sovyet Azerbaycanı arasında şekillenmiştir. Dolayısıyla, Moskova’nın Türkiye siyaseti Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin temel belirleyicisi olmuştur.

İlerleyen dönemlerde Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gerilemesi, ayrıca kısa süre sonra Birlik cumhuriyeti olarak Azerbaycan’ın dış politika yetkisinin Moskova’ya devredilmesiyle Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde uzun soluklu bir kesinti yaşanmıştır. Bu ilişkiler Sovyetler Birliği dönemi boyunca yüzeysel olarak sadece edebi, kültürel alanlarda devam ettirilmiştir. Bu ilişkilerin seyri Sovyetlerde iktidarların karakterine ve Türkiye politikasına bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Stalin döneminin katı totaliter politikalarına, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından başlayan Soğuk Savaş dönemine, Stalin’in ölümünden sonra Nikita Hruşçev’in başlattığı yumuşama politikalarına, ardından Brejnev’in durgunluk dönemine bağlı olarak Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler Moskova üzerinden kısıtlı bir şekilde devam etmiştir. İlişkilerin yeniden ihyası, 1985’te iktidara gelen Mihail Gorbaçov’un başlattığı “perestroyka ve glasnost” politikalarının etkisiyle yeniden canlanmıştır.

Gorbaçov politikalarının başarısızlığı 1988’den başlayarak Sovyetler Birliği’nin bir kaos ve istikrarsızlık ortamına sürüklemiştir. Ayrıca, yetmiş yıl boyunca bastırılan milliyetçilik duyguları yeniden canlanmış olup, önce Sovyetler Birliği kapsamında yüksek egemenlik, ardından bağımsızlık söylemlerinin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Tam da bu dönemde Ermenistan’ın Azerbaycan’a yönelik toprak talepleri, ülke sınırları içinde bulunan Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti’nde Ermenilerin başlattıkları ayrılma hareketleri, devamında Azerbaycanlılara karşı şiddet ve saldırıları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Moskova’nın Ermeni yanlısı tutumu, uluslararası düzeyde Ermeni diaspora ve lobilerinin faaliyetleri Azerbaycan’ı yalnızlığa iterek sesinin

bastırmıştır. Bu durumda, Azerbaycan'ın yanında yer alan ve ona destek veren tek ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Fakat bu destek o günün koşulları ortamında sadece diplomatik boyutla sınırlı kalmıştır. 1992-1994 yıllarında Ermenistan'ın işgal saldırıları sonucunda Azerbaycan topraklarının beşte biri işgal altında kalırken, bölgede büyük insani dramlar yaşanmış, Karabağ'ın Hocalı kentinde sivillere yönelik soykırım suçu işlenmiştir.

1994'te Bişkek'te ateşkes anlaşması imzalandığı sırada Azerbaycan toprak kayıpları ve ciddi insani sorunlarla baş başa kalmıştır. Bu işgal yaklaşık otuz sene devam etmiştir. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri otuz yıl boyunca değişik evrelerden geçerek her geçen gün daha da güçlenmiştir. İlişkilerin belirleyici boyutu daha çok üç faktör üzerine yoğunlaşmıştır:

1) Türkiye Ermenistan işgaline karşı uluslararası alanda Azerbaycan'ın çıkarlarını korumaya devam ederken, Ermenistan'la diplomatik ilişkiler tesis etmemiştir

2) Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkiler karşılıklı çıkarlara dayanarak yükselen bir çizgide gelişmiş olup bölgesel refah ve ekonomik kalkınmaya hizmet eden ortak projeler uygulamaya konulmuştur

3) Türkiye Azerbaycan'a askeri eğitim, ordu yapılanması ve ilerleyen tarihlerde savunma sanayi alanında desteklerini kesintisiz sürdürmüştür. Dolayısıyla Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ekonomi politiği karşılıklı çıkar, siyasi ve diplomatik destek ve bölgesel güvenlik faktörlerinin etkisiyle şekillenmiştir.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın içinde bulunduğu zor durumda Türkiye-Azerbaycan ilişkileri siyasi ve ekonomik çizgide paralel olarak ilerlemiştir. Bu doğrultuda gelişen bölgesel ve iki taraflı projeler arasında Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı, TANAP gibi önemli projeler yer almaktadır.

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Türkiye'nin sağladığı teknoloji destek sadece güvenlik bakımından değil, aynı zamanda ikili ilişkilerin ekonomik politiğine yeni bir boyut kazandırmak açısından da önemli olmuştur. Halihazırda Türkiye ve Azerbaycan arasında geliştirilen savunma sanayi projeleri başarılı bir şekilde uygulanmaktadır. Sadece bir slogan olarak değil, aynı zamanda ilişkilerin temel belirleyicisi olan "bir millet iki devlet" düşüncesinden hareketle bu ilişkilerin gelecekte daha ileri boyutlara

taşınacağı kaçınılmazdır.

İki lke arasındaki ilişkiler sadece soy birliği ve kardeşlik ilkelerine bağlı olarak değil, aynı zamanda karşılıklı çıkarlara dayanarak gelişmektedir. Bu sebeptendir ki stratejik ortaklıkla devam eden ilişkiler bugün müttefiklik düzeyine yükselmiş durumdadır.

İki lke arasındaki başarılı iş birliği ve gelişen siyasi ve ekonomik ilişkiler, günümüzde diğer Türk cumhuriyetleri için de bir motivasyon kaynağı oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmadzada Javid, Azerbaycan Ekonomisinde Petrol Sektörünün Yeri ve Socar'ın Finansal Performansı Üzerine Bir Uygulama, (Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2022.
- Akçapa Mevlüt, “Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Sayı:21, 2023, (ss.473-491).
- Akpınar Erdal, “Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, 2005, (ss.229-248).
- Akpınar Erdal, “Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 2, 2005 (ss.229-248).
- Akyol Taha, “Bir petrol hikayesi”, *Milliyet Gazetesi*, 08.02.1995. http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/1e6juMkBbNERUbu_x2B_1nFlwg_x3D__x3D_, (Erişim tarihi:21.07.2023).
- Al Arzu, “Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Siyaset Bilimi Dergisi*, Cilt: 2 Sayı: 1, 2015, (ss.143-159).
- Alagöz Emine Akçadağ, “Ekonomik karşılıklı bağımlılık kapsamında AB-Çin ilişkileri”, *International Journal of Social Inquiry*, Sayı:9, 2016, (ss.33-56).
- Aleskerov Alesker, Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişmeleri (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı/Genel Kamu Hukuku Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007.
- Ali Asker, Sedanur Şeyban, “Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2021, 7(1), (ss. 34-50).
- Aras Osman Nuri, *Azerbaycan Ekonomisi: Makro Ekonomik ve Sektörel Analiz*, Qafqaz Üniversitesi, Bakü, 2003.
- Arı Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2017.

- Arslanel M. Nazan, Ertuğrul Eryücel, “Küreselleşme Sürecinde Egemenlik Kavramının Dönüşümü”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17, 2013, (ss.23-36).
- Asker Ali, “Askeri Hegemonya Politikasında Yeni Adım: Rusya-Ermenistan Ortak Silahlı Birlik Anlaşması”, *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, 26-28 Nisan 2017, Niğde (ss. 67-70).
- Asker Ali, “Azerbaycan’ın Son Hamlesi ve Çatışmanın Askerî-Siyasî Çözümü”, *İçinde: Dünden Bugüne Karabağ Sorunu* (Editör: Haydar Çakmak), Yenisey Kitap, Ankara, 2021 (ss.115-129).
- Asker Ali, “Caucasus 2012 Drills: Russia’s Efficacy Attempts in the Caucasus as Part of its Security Strategies”, *Review of Armenian Studies*, No: 26, 2012 (p. 67-77).
- Asker Ali, “Güney Kafkasya’nın Güvenliği ve 2. Karabağ Savaşı’nın Düşündürdükleri”, *Rumeli Üniversitesi, 25-26 Mart 2021 İstanbul Rumeli Üniversitesi Uluslararası Güvenlik Sempozyumu, Tam Metin ve Özet Kitabı* (Editörler: Sinem Yüksel Çendek, Armağan Öрки), İstanbul Rumeli Üniversitesi 2021 (ss. 98-102).
- Asker Ali, “Rusya’nın Yakın Çevre Siyaseti: Karadeniz-Hazar (Güney Kafkasya) Bölgesi”. *İçinde: 100. Yılında Türkiye Rusya İlişkileri ve Karadeniz* (Moskova Antlaşması’ndan Günümüze), Editörler: Mehmet Okur, Yüksel Küçüker, Ahmet Nafiz Ünalmişş), Akçağ Yayınları, Ankara, 2021.
- Asker Ali, “The Advanced Stage of Russia-Armenia Military Cooperation: The Joint Military Force (Translated by: Salih Işık Bora), *Review of Armenian Studies*, No: 35, 2017, (pp. 59-90).
- Asker Ali, Azerbaycan’da Milli Kimlik İnşasının Sosyo-Ekonomik ve Fikrî Temelleri (19. Yüzyılın Ortaları- 20. Yüzyılın Başları), *İçinde: Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2021, (ss. 1- 41).
- Asker Ali, Sedanur Şeyban, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu: Askeri Eğitim ve Savunma Sanayiden Stratejik Ortaklığa Uzayan Süreç”, *Yeni Türkiye*. Yıl: 27, Sayı: 121, İş’te Birlik Özel Sayısı-II, Ankara, 2021 (ss. 161-170).
- Asker Ali, Tuğba Ünal, “Müstəqillik dövründə Gürcüstanda milli dövlət quruculuğu, islam siyasəti və regional əməkdaşlıq”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt:9 Sayı:2, 2020 (ss.125-139).
- Asker Ali, Zeynep Gizem Özpınar,” Azerbaycan’ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 1, 2021, (ss. 83 – 106).

- Aslanlı Araz, İlham Hesenov, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayınları Ankara, 2005.
- Atlı Cengiz, “İğdır Nahçıvan İlişkilerinde Önemli Geçiş Noktası Hasret Kapısı- Açılışı ve İki Ülke İlişkilerindeki Rolü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6 Sayı: 28 2013, (ss.7-17).
- Aydın Mustafa, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.II, (Editör Baskın Oran,), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Aydın Mustafa, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 51 Sayı: 01, 1996, (ss71-114).
- Aydın Nurhan, Kübranur Öztürk, “İttihat ve Terakki’nin Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kafkasya Politikası,” *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, II/5, (2019, (469-504).
- Azerbaycan Ülke Profili*, T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara, 2022.
- Aziz Boran, *Hocalı Soykırımı* (Çeviren: Sebahettin Şimşir), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Babayeva Vefa, Haydar Aliyev dönemi Türkiye – Azerbaycan ilişkileri, (İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013.
- Bakırcı Fahri, *John Locke'ta Mülkiyet Anlayışı*, Ebabil Yayınları, İstanbul, 2004.
- Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu ile Orta Koridor için hayati önemde, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/baku-tiflis-kars-demir-yolu-ile-orta-koridor-icin-hayati-onemde-770284.html>, 26.05.2023, (Erişim tarihi: 12.07.2023)
- Balayev Aydın, Rasim Mirzə, *20 yanvar hadisələri, sənədlər, mövqelər, şərhlər (1990-2000)*, “Çaşıoğlu” nəşriyyatı, Bakı, 2000.
- Baloğlu Mutlu, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (Socar) Yatırımlarının Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Değerlendirilmesi, (April 29, 2010). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2257961> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2257961>.
- Beriş H. Emrah, “Egemenlik Kavramının Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:63, Sayı:1 (2008).
- Cafersoy Nazim, “Azerbaycan'da Bağımsızlığın Diğer Adı: Ebülfez Elçibey”, *Stratejik Analiz Dergisi, ASAM Yayınları*, Cilt: 1 Sayı: 5, 2000, (1-117).

- Coşkun Bezen Balamir, “Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme”, İçinde; *Post Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 2. Baskı, (Derleyen: Tayyar Arı), Dora Yayıncılık, Vursa, 2014, (ss. 179-202).
- Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Aliyev Şuşa Beyannamesi'ni imzaladı, <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-ve-aliev-susa-beyannamesini-imzaladi,YSVbYFloCEeg4HV-gaIzeA>, 15.06.2021, (Erişim tarihi: 01.07.2021).
- Çelikipala Mitat, “Geçmişten Günümüze Vazgeçilemeyen Kavram: Ulusal Çıkar”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 23, 2005, (ss.439-461).
- Çetin Halis, “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2002, (ss.79-96).
- Dalyanoğulları Muhterem, Küreselleşme, Küreselleşmenin Otomotiv Ana ve Yan Sanayi Sektörüne Etkileri, (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi) Eskişehir, 2007.
- DEİK, Azerbaycan Ülke Bülteni, 2013, <https://www.deik.org.tr/uploads/azerbaycan-nisan-2013.pdf>, (Erişim tarihi: 10.03.2023).
- DEİK, Azerbaycan Ülke Bülteni, 2013, <https://www.deik.org.tr/uploads/azerbaycan-nisan-2013.pdf>, (Erişim tarihi: 10.03.2023).
- Doğan Akış, Ekonomi Politik: Kavramsal ve Kuramsal Bir Tartışma, (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Malatya,2011.
- Düzgün Dursun Murat, “Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı:47, 2020, (ss.256-276).
- Düzgün Dursun Murat, “Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı:47, 2020, (ss.256-276), s.273.
- Efendiyev Oktay, *Azerbaycan Safevi Devleti (16. Yüzyıl)*, (Çeviren: Ali Asker), TEAS Press Yayınları, İstanbul, 2018.
- Ekiz Serkan, “Jean Bodin’in Siyaset Felsefesinde Devlet ve Egemenlik”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 2, 2020, (ss. 633-691).
- Ekşi Muharrem, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitığe”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 36, 2009, (ss.95-112).
- Elbe Ingo, Marx, “Marxizm ve Marxizmler Arasında: Marx’ın Teorisini Okuma Biçimleri”, (Almancadan Çeviren: Sezer Karagöz), *Praksis Dergisi*, Sayı:48, (ss.144-161).

- Əliyev Şahin Yusif, “Türkiye-Nahçıvan İlişkilerinde Ulaşım Sektörünün Rolü”, *Belgü*, Sayı:4, 2019, (ss.7-15), s.9.
- Eravcı Hacı Mustafa, “Sovyetler Sonrası Azərbaycan -Türkiye Arasındaki Enerji İşbirliğı Çalışmaları ve Dış Politikadaki Etkisi”, *Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, (ss. 37-48).
- Erdoğan Nuray, “Tanap Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:03, 2017, (ss. 10-26).
- Erturan Aybuke, Bölgesel Güvenlik Unsuru, Stratejik Ortak, Yayın Tarihi: 21.07.2021, <https://stratejikortak.com/2021/07/bolgesel-guvenlik-unsuru.html>, (Erişim tarihi: 05.05.2023).
- Gökçe Mustafa, “Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:01 Sayı:03, 2008, (ss.177-209).
- Güngör Gülperi, “Derinleşen İş Birliğı: Türk Devleti Teşkilatı”, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/DERINLESEN-ISBIRLIGI-TURK-DEVLETLERI-TESKILATI>, (Erişim tarihi: 18.11.2022).
- Gürkaynak Muharrem, Serhan Yalçınır, “Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneğı, Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 23, 2009, (ss. 73-92).
- Hasanoğlu Murteza, Asim, Memmedov, Bahtiyar Maharramov, “İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, 2020, (ss. 522-529).
- Haydar Aliyev’in Konuşması, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 21, Cilt: 56, Yasama Yılı: 3. 68inci Bilesim, 13.3.2001., <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil3/bas/b068m.htm> Erişim;31.06.2023.
- Haydaroğlu Ceyhun, Filiz Korkmaz, “*Ekonomi Politikaları ve Seçmen Davranışları*”, Sosyal Bilimlerde Ekonomi Politik Yazılar, İksad Yayınevi,2021, (ss.89-135).
- Held David, Anthony Mcgrew, David Goldblatt, Jonathan Perraton, “Küreselleşme”, İçinde: *Sosyoloji-Başlangıç Okumaları*, (Derleyen: Anthony Giddens), (Çev.: Günseli Altaylar), Say Yayınları, İstanbul, 2009.
- Held David, Anthony Mcgrew, *Küresel Dönüşüm-Büyük Küreselleşme Tartışması*, (Çev.: Ali Serkan), Phoenix Yayınları, Ankara, 2008.
- Həsənov Həsən, *Nəriman Nərimanovun milli dövlətçilik baxışları və fəaliyyəti*, “Elm”, Bakı, 2005.

- İlgili Kuruluşlar; Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSÖY), Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TÜRKPAA), Türk Akademisi Uluslararası Teşkilatı (TWESCO) ve Uluslararası Türk Kültürü ve Mirası Vakfı (TKMV).
- İshankulov İlyas, Karşılıklı Bağımlılık Çerçevesinde Türkiye Türkmenistan İlişkileri (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ, 2019.
- Jane Murat, "Türkiye-Türk Dünyası İlişkilerinde Zengezur Koridoru'nun Önemi", *TESAM*, 2023, (ss.71-75).
- Kalkan Yeldar Barış, Uluslararası İlişkiler Disiplininde Realist Teorinin Gelişimi, (İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2017.
- Kasapoğlu Can, "Türkiye-Azerbaycan: Savunma İş Birliğinden Askeri İttifaka", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-azerbaycansavunma-is-birliginden-askeri-ittifaka/952323>, (Erişim tarihi: 07.11.2021).
- Kavlak Uğur, "Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi ve Enerji Borsası'nın Türkiye'nin Enerji Ticaret Merkezi Olma Stratejisindeki Rolü", (İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019.
- Kaya Emre, "Türkmenistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı'na Tam Üyeliği", *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırma Merkezi*, Yayın Tarihi:12.10.2022, <https://www.ankasam.org/turkmenistanin-turk-devletleri-teskilatina-tam-uyeligi/>, (Erişim tarihi: 26.07.2023).
- Kaygusuz Özlem, "Egemenlik ve Vestfalyan Düzen", İçinde; *Küresel Siyasete Giriş-Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, (Derleyen: Evren Balta), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, (ss. 25-51).
- Kurtoğlu Abdullah Berk, Volkan Tatar, "Avrupa Birliği Ulaştırma Politikası Kapsamında Doğu-Batı Koridoru: Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ve Olası İşlevleri", *Disiplinlerarası Yen Araş Der*, 3(1), 2023, (ss. 31-40).
- Locke John, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup* (çev. Melih Yürüşen), Liberte Yayınevi, İstanbul, 2018.
- Locke John, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme- I / II* (çev. Meral Delikara Topçu), Öteki Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Lütem Ömer Engin, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), Sayı:50, 2015, (ss.231-373).

- Mammadli Ilaha, Türk Cumhuriyetlerinin İşbirliği ve Sosyo-Ekonomik Potansiyeli Bağlamında Türk Devletleri Teşkilatı, (Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2022.
- Mehdiyev Azər, “Azerbaycan’ın Dünya İqtisadiyyatına İntegrasiyasının Reallıqları”, *Ekspert İqtisad Jurnalı*, No.7-8, 2001, (ss.24-26).
- Mehmetzade Mirza Bala, *Milli Azərbaycan Hareketi*, (Yayına hazırlayan: Ahmet Karaca), Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1991.
- Məmmədov Eyruz, Ramazan Məmmədov. *Sumqayıt 1988: Cinayət və cəza*, “Nurlan”, Bakı 2014.
- Najafaliyev Tapdıg, Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan’ın Enerji Politikası ve Türkiye Etkisi, (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2021.
- Nesibli Nesib L., “Bağımsızlık Düşüncesi ve Dış Politika: Varoluş Mücadelesinin Zorlu Yolu”, İçinde: *Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2021, (ss. 215-252).
- Nesibli Nesib, “Azerbaycan’ın Milli Kimlik Sorunu”, *Avrasya Dosyası*, Cilt:7, Sayı:1,2001, (ss.132-160).
- Örki Armağan, Realist Uluslararası Politik Ekonomi Kuramı Bağlamında Türkiye – İsrail ilişkileri, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Tezi), Edirne, 2019.
- Özdemir Özge, “İHA ve SİHA üretiminde Türkiye dünyada yükselen bir güç mü?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54533620>, 14.10.2020, (Erişim tarihi: 12.12.2022).
- Özel Murat Eren, “Politik Realizm Nedir ve Felsefi Kökenleri”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı: 12/13,2017, (pp. 677-690).
- Öztürk Şaban, Taha Taştan, “Devletçi Ekonomi- Liberal Ekonomi Karşılaştırması: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:26, 2021, (ss. 836-858).
- Öztürk Yasin, “Uluslararası Hukukta Devletlerin Egemen Eşitliği Kavramının Jus Cogens Niteliği”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, 2017, (ss. 37-53).
- Polat Ahmet, “Azerbaycan”, Makro Müşavirlik Yayıncılık, Ankara, 2004.

- Qaramanlı Nəsim, “Fəlakət astanasında”, *Vətən səsi* qəzeti, http://www.vetensesi.qmkdk.gov.az/news_content.php?id=1187, (Erişim tarihi: 12.08.2022).
- Quliyev Huseyn, Vergi Uyumunda Kaygan Zemin Yaklaşımı: Azərbaycan Örneği, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2021.
- Sancak Kadir, “Azərbaycan Ekonomisinde İstikrar Faktörü ve Aliyevler Dönemi”, *The Journal of International Scientific Researches*, Cilt: 4 Sayı:1, 2019, (ss.51-57).
- Sarıkaya Yalçın, “Türkiye-Gürcistan-Azərbaycan Üçlü İlişkilerinin Savunma İşbirliği Boyutu”, *Karadeniz Araştırmaları*, XVI/64, (ss.585-597).
- Soyqırım qurbanları: qadınlar və uşaqlar, <http://human.gov.az/az/view-page/92#.Ygi7gVVByM8>, (Erişim tarihi: 22.10.2021).
- Sönmez A.Sait, “Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Yeltsin Dönemi Rusya Federasyonu’nun Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleriyle İlişkileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:27, Ağustos 2010, (ss.277-290).
- Subaşı Sevgi, Co2 Emisyonları, Doğal Gaz, Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye’deki Dinamik Değişkenlerin Analizi, (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2019.
- Sümer Gültekin, “Stratejik İşbirliği ve Stratejik Ortaklık Kavramlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *Ege Akademik Bakış*, Sayı:10, 2010, (ss. 671-698).
- Şanlı Bahar, “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği’nin Olabilirliği”, *İstanbul Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 22 Sayı: 1, 2008, (ss.13-30).
- Şatlı Onur, “Küreselleşme Aktörlerinden Çok Uluslu Şirketlerin Ulus Devlet Ekonomilerine Etkileri: Türkiye Örneği”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10 Sayı:1,2021, (ss.152-169).
- Şuşa'da Azərbaycan-Türkiye-Gürcistan Zirvesi, 22.05.2022, <https://avim.org.tr/tr/bulten/susa-da-azerbaycan-turkiye-gurcistan-zirvesi>, (Erişim tarihi:22.02.2023).
- Tayyar Ayşegül, Birol Çetin, “Liberal İktisadi Düşüncede Devlet”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2013, (ss.107-120).
- TBMM, Türkiye Cumhuriyeti ile Azərbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi,

<https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf>, (Erişim tarihi: 02.04.2023).

Tekerek Meltem, “Azerbaycan- Türkiye İlişkilerinde Azerbaycan Yardımları ve Azerbaycan’ın Sovyetleşmesi Meselesi (1918-1920)”, *Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi*, VIII, Sayı:2, 2019, (ss.263-283).

The Euro Asian Times, “Clash of Drones: How Israeli and Turkish Drones Have Created Havoc in Azerbaijan-Armenia War?” *EurAsian Times*, Yayın Tarihi: 10.10.2020, <https://eurasantimes.com/clash-of-drones-how-israeli-turkish-drones-have-created-havoc-in-azerbaijan-armenia-war/>, (Erişim tarihi: 05.07.2023).

Tinas Semih, Uluslararası Sistemde İstikrar, Kutupluluk ve İttifaklar, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Tartışma Metinleri, 2018, (ss. 1-13), s. 4. <https://www.ticaret.edu.tr/uploads/dosyalar/921/135%20ULUSLARARASI%200S%98STEMDE%20%98ST%98KRAR,%20KUTUPLULUK%20VE%20%98TT%98FAKLAR.pdf>, (Erişim tarihi: 12.08.2023).

Topxana meşəsində inşaat işləri aparılıb, <https://qerbxeber.com/2019/05/08/topxana-mesesinde-insaati-islari-aparilib/>, 8.05.2019, (Erişim tarihi: 26.10.2020).

Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Dışışleri Komisyonu Raporu (1/979)”, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf>

Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Dışışleri Komisyonu Raporu (1/979), TBMM. T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, Sayı: B.02.0.KKG.0.10/101-246/5147 Erişim: <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf>, (Erişim tarihi: 07.11.2021).

Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1919-1938), Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-azerbaycan-iliskileri-1919-1938/>, (Erişim tarihi: 05.05.2023).

Türkiye'nin Çok Tarafli Ulaştırma Politikası, *Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı*, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-tarafli-ulasirma-politikasi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 18.11.2022).

Tütünsatar Alper, “Zengezur Koridorunun Uluslararası Ticaret Politikası ve Lojistik Açından Önemi”, *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 8, 2022, (ss.66-74).

- Uyan Hasan, Marxizm ve Devlet İlişkisi: Dünyadaki Uygulamalar ve Günümüzdeki Marxist Devlet Tartışmaları, (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2016.
- Üstündağ Halil Ceyhun, Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketlerin Ekonomik Etkinliği ve Türkiye’de Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2017.
- Üzümcü Adem, Sıdika Akdeniz, “Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi”, *Avrasya Etüdüleri*, Sayı: 45, 2014, (ss.171-199).
- Veliev Cavid, “Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinin 30 Yılıının Özeti”, *Kriter Dergisi*, Yıl: 6, Sayı:64, 14.01.2022, <https://kriterdergi.com/dis-politika/turkiye-azerbaycan-diplomatik-iliskilerinin-30-yilinin-ozeti>, (Erişim tarihi: 05.06.2023).
- Yalçın Hasan Basri, “Uluslararası Sistem ve İstikrar: Kavramsal Bir Değerlendirme”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sayı: 10, 2015, (209-229).
- Yanar Şule, “Azerbaycan’da Ebulfez Elçibey Döneminde Türk Kimlik Oluşumu”. İçinde: *Avrupa’dan Asya’ya Sorunlu Türk Bölgeleri*, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2005, (ss.577-638).
- Yıldız Mehmet Emir, Türkiye’de Popüler Bilim Dergilerinin Eleştirel Ekonomi Politik Çözümlemesi: Bilim ve Teknik ile Popüler Science Örnekleri, (Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basın ve Yayın Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2015.
- Yüce Ahmet, “Azerbaycan-Türkiye Askeri İşbirliği Faaliyetlerinin Hukuki Temeli”, *Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi Elmi Əsərlər Məcmuəsi*, Bakı, 2016, Sayı:26 (ss.3-14).
- Yüce Ahmet, “Bağımsızlıktan Günümüze Azerbaycan-Türkiye Savunma Sanayi (SS) İşbirliği Faaliyetleri (1991-2015)”, *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu. Elmi əsərlər* 59- cu cild.
- Yüce Ahmet, “Öncesi ve Sonrasıyla Azerbaycan- Türkiye Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması”, <https://yuce.ahmet.academia.edu/papers>, (ss.1-26).
- Zengin Eyüp, *Bağımsızlığının 30. Yılında Azerbaycan II. Cilt*, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul, 2022, s. 394.
- Ходжалинская резня, <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/56657>, (Erişim tarihi: 22.10.2021).

ÖZGEÇMİŞ

Narmin RZAYEVA, Karabük Üniversitesi'nde lisans eğitimini tamamlamıştır. Yüksek lisans eğitimini Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda tamamlayan RZAYEVA, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin farklı boyutlarıyla ilgilenmektedir.